

रस्याच्च। अभिनेति चेत्तर्हि च मघटस्मरणात् स संस्कारनाशापत्तिः अथ तत्प्रकारकतत्तद्विशेष्यकसंस्कारनाशं प्रति तथा विधा विजानी
 यस्मृति त्वेन विषयमिष्टितकार्यकारणभावोपगमानेयमापत्तिरिवस्तत्तत्पथापकतासंबंधेन विजातीयस्मृतिविशिष्टत्वस्य संस्कारितिवि
 ष्टतयोक्तापत्तिरं कैवनेति चेदेवमपि घटपटोभयगोचरयादृशस्मरणोत्तरमेकस्य स्मृतिर्जाता जातपि नाभ्यस्यता दृशस्मरणे नोभयसंस्कार
 नाशापत्तिरिति रस्तं। विषयभेदमिनेत्युक्तरासाः सांकर्यात् न च यादृशविष्टपविशेषे चरमस्मृतिस्स मूलं वनरूपे वा तत्र सांकर्ये दुर्वा
 मिति वाच्यं। तादृशविषयमानाभावात् तस्यास्तद्व्यक्तित्वेन हेतुतामुपेत्यै जात्यस्य तद्व्यावृत्ततयाः सांकर्याच्च न च चरमत्वेनैव हेतुलोप
 पत्तौ वै जासेमानाभावदूति वाच्यं। तस्य दुर्वचतात्ता विजानीयस्मृतिविशिष्टेति कारणादिजन्यसंस्कारनाशे व्यभिचारकारणायैदं संस्कार
 विशेषणं ननु विजानीयस्मृत्युपधायकत्वेन विशेष्युक्तव्यभिचारवारणं संभवत्येवेत्यत आह अतएवेति विजातीयस्मृतिजन्येति कालोपा
 धिविधया विजातीयस्मृतिजन्येत्यर्थः। यथा श्रुतेन भवत्वेन हेतुत्वे स्मृतेः संस्कारजनकत्वाभावेनासंगत्यापत्तेः। तद्विशिष्टलोभावादिति त
 था चानुभवजन्यविजानीयस्मृत्यव्यवहितोत्तरसंस्कारस्य न क्षणिकतापत्तिः तदानीं तादृशस्मृतिविशिष्टसंस्कारस्यासत्त्वेन कार्यतावच्छेदका
 नाकांततया तन्नाशयादनासंभवादिति भावः उक्तस्यैव उपधायकतासंबंधेन विजातीयस्मृतिविशिष्टत्वस्यैव अनतिप्रसक्तत्वात् विजातीय
 स्मृतिजन्यसंस्कारव्यावृत्ततात्तापद्धातवज्ञानत्वेन हेतुत्ववादिनोपि स्मृतिजन्यसंस्कारस्य क्षणिकत्ववारणापत्ताद्यवेनेदृशरीतिरेव संमुचि

६१९ विरचित
मालादीपिका २१

३/१२

येपि तादृशस्मृत्या तथाविधसंस्कारनाशसंभवादिति चेत्तान्। तत्र तदुत्तरमादीतरस्मरणाभावकालीनयरस्मरणस्यैव कालविशेषस्यैव वा
पठसंस्कारनाशकत्वादित्याहुः। अन्येनुसामान्यतः प्रतियोगितासंबंधेन संस्कारनाशप्रतिसमाप्ताधिकरण्यत्वाद्यतिविषयताभ्यस्तोभ
यसंबंधेन स्मृतित्वेनैव हेतुत्वमनो न्युत्तविषयकस्मरणान्नसंस्कारनाशापत्तिरित्याहुरिति दिक्। अनाशेति प्रथमस्यैव द्वितीयस्याप्यसमाना
कारत्वादिति भावः। कारणंतरादेवेति कालादेरेवे। स्वर्थः इदंचनाशेति चेत्तः नाशकत्वमिति तादृशसंस्कारस्य अनुषज्यते तस्य नाशकत्वं च प्र
तियोगितया नाशकत्वकल्पने फलनाशकत्वकल्पने। चरमफलमिति यदुत्तरं न समानविषयकस्मरणंतरं तादृशचरमस्मृतेरेव तद्व्यक्तित्वेन प्र
रकरनुभवजन्यसंस्कारनाशकतास्वीक्रियते न तु प्राथमिकादिस्मृतीनां तथा चानुभवत्वेन स्मृतिहेतुत्वेपि स्मरणेतरमस्मरणप्रसंगाभाव इति भा
वः। ताघवमभिप्रेत्याहुः। वस्तुतस्तिति। कालादेरेवेति एव कारणस्मृतेर्व्यवच्छेदः नाशकत्वं स्मृत्यजनकसंस्कारनाशकत्वं अनन्यगतिकत्वा
त्। अनुगतजनकात्वेण स्मृतेर्व्यवच्छेदकासंभवात्। स्मृतौ तु तदाकारसंस्कारजन्यस्मृतौ तु संस्कारेति तदाकारसंस्कारे स्वर्थ एकजातिरेवेति। एवका
रेण तत्तद्व्यक्तित्वस्य समानाकारत्वस्य च व्यवच्छेदः। चरमेति। एकाकारतत्तत्संस्कारजन्यस्मृतिषु याचरमस्मृतिस्तन्मात्रमिति रित्यर्थः। कल्प्यतइ
ति समूहालंबनमिन्नतदाकारचरमस्मृतेरेव नाशकत्वाभ्युपगमाच्च न सांकर्यमिति तु व्येपं। एतेन तादृशजातिविषयभेदेन भिन्नानवयवभिन्नावे
तर्हि तासां संकरप्रसंगः एकैकगोचरसंस्कारनाशकस्मृतौ परस्परपरिहारेण वर्तमानत्वात् नानासंस्कारनाशकसमूहालंबनस्मृतौ सामानाधिक

समूहालंबनसंस्कारस्यैव समानाकारस्यापि धरमफलस्यैव नाशकत्वमित्याशयः॥ अत्र

२००७

तान तु तस्मिन् जनकत्वस्य नाशयतायां प्रत्यासत्तितमि त्यावयोरेतदंशे साम्यमिह श्रयान्ता संगतिः । जावे ते चेतीति । यत्तु एतावता स्मृतेः संस्कार
जनकत्वसिद्धेः विस्मृतिजनकत्वप्राप्तिः एवमुक्तावतारणमप्यसत् । संस्कारस्य चरमफलमर्थं तस्यापि त्वेमध्ये स्मरणपतिः । न चोद्धो धकाभा
वान्ततथेति वाच्यम् । अनुगतोद्धो धकस्थले तत्संभवादिति तन्मृतेः संस्कारजनकत्वसिद्धेः वस्मृतिजनकत्वस्याप्यर्थसिद्धत्वात् । अनु
पदमेवैतद्व्यक्ती भविष्यति । अनुगतोद्धो धकस्थले मध्ये स्मरणस्येष्टत्वाच्चा अन्यथा सर्वमतेषु प्रतीकारात् । अत्र न व्याः । संस्कारनाशकविजा
तीयस्मृतिः ककदावेत्यनुगतनियामकाभावेनेदं श्रवैजात्यस्यांगीकर्तुं न । नौचित्यानेत्यभवतारणीयं परंतु ननु स्मरणस्य संस्कारनाशक
त्वमेवाप्रामाणिकं स्मरणं नंतरमपि न ज्ञान्यसंस्कारेण स्मरणजननात् प्राचीनसंस्कारसत्तेक्षति विरहात् न चैतादृशसंस्कारस्य मुक्तिपर्यंत
भवस्थानप्रसंगः दृष्टत्वात् । तथा चानुभवत्वेन स्मृतिहेतुत्वे वाधकाभावान्मातिव्याप्तिरत आह जायते चेतीत्याहुः स्मृत्यनुव्यवसायजन्य
संस्कारादेव स्मरणोत्तरस्मरणमन आह जायते चेतीत्यव्याहुः पुनः पुनः स्मरणसमानविषयस्मरणोत्तरस्मरणं । अत्र स्मरणत्वमचिव
क्षितं पुनः पुनरनुभवादपि दार्ढ्यदर्शनात् । एतेन पुनः पुनः स्मरणत्वं स्वाजन्यसंस्कारप्रयोज्यत्वसंबंधेन स्मृतिविशिष्टस्मृतितमिलपास्तं स्म
तित्वविवक्षणे पुनः पुनरनुभवासाधारण्यात् । तथा च तादृशस्मरणजन्यदृढतरसंस्करितज्जन्यरूढिति स्मरणे च व्यभिचारान्नानुभव
त्वेन स्मृतिसंस्कारौ प्रतिहेतुतासंभवदूतिभावः । तत्रेत्यादि । तथा च संस्कारसमवायान्यतरसंबंधे नैव कारणत्वमिति भावः । अतएव पूर्व

स्मरणस्यासंस्कारोपपूर्वरादृच्छतरसंस्कारहेतुत्वादेवनतस्मृतीनामीयीति अपिभिस्मकमेतत्वेनेत्यनेनान्वितः नोनतत्वेनायीति फलितं। अ
 पिनासामात्यहेतुत्वसंग्रहः अत्रतत्तस्मृतीनामिति तदनुभवव्यक्तीनामप्युपलक्षकं पुनः पुनरनुभवस्यालानुसंधात्। एतेन नादशसंस्का
 रं प्रतीयथासमानविषयकस्मरणोत्तरस्मरणत्वादिनानहेतुता पुनः पुनरनुभवा दपि दार्ढ्यदर्शनात् तथानसमानविषयकज्ञानोत्तरज्ञा
 नत्वादिनापि उपेक्षोत्तरोन्यन्नोपेक्षातीपि दृच्छतरतादृशसंस्कारायत्तेः रोगादिना ज्ञानार्थगोचरसंस्कारनाशोत्तरजातज्ञानात्तदापत्तेश्च
 तिपरास्तं उक्तानुपपत्त्या नोक्तरीत्या जनकत्वं किंतु समानविषयकसंस्कारत्वेन दृच्छसंस्कारं प्रतिदृच्छदृच्छतरादितदृशसंस्कारत्वेन
 च दृच्छतरदृच्छतमसंस्कारं प्रतिजनकता अतएव भावनायाः पटुनरभाववना जनकता प्रवादइत्याहुः तच्चिंत्यं। उक्तरीत्या उक्तानुपपत्त्य
 भावात् जातिविशेषइति तथा च पुनः पुनः स्मरणसंजातिरेवेति भावः कश्चिदिति अस्वरसवीजंचता दृशजातेरनुभवत्वादिना सां क
 र्येण पुनः पुनः उभवासाधारण्यं जातिरूपकल्यनेतादृशजान्यवच्छिन्नेऽनुगतनियामकाभावेन दृशजातौ मानाभावो गौरवं चेति
 । नादृशेति। दृच्छतरत्वेत्यर्थः। अत्रवंइति। ज्ञानत्वेन स्मृतिसंस्कारहेतुत्वेयुक्त्यंतरमप्यारूपरित्यज्यं चेति उक्तरीत्या वतारणं तु न सम्यक्
 पादेशसंबंधिविशेषज्ञानसत्त्वे पुनः पुनः स्मरणोत्तरं नियमतः स्मृतिर्न त्वनुभवमात्रोत्तरं तादृशोद्बोधकचदितसामग्र्या अननुगमात्सं हेरंब
 स्कारगनजातिविशेषस्याचर्यकत्वात् रुढिति स्मृतेर्नृदित्युद्बोधकसमवधानाधीनत्वमुपगम्य संस्कारातिशयखंडने शास्त्रादावभ्या

सोपिनीययुज्येतेतिदीधितौअन्यत्रात्रविशेषरूपेणसामान्यरूपेणहेतुतासंभवस्तादृशस्थलांतरेपि।तथाचसंयोगेद्रव्यत्वेनहेतुत्वंननुसत्ते
 नपृथिवीत्वादितानावासंदिहैवैधेव्यभिचारत्वातएवंविशिष्टबुद्ध्यादौविशेषणज्ञानत्वादिताननुस्वतंत्रविशेषणज्ञानत्वादितानसंदिग्धव्यभिचार
 त्वादितिभावः।व्याख्यायांविशिष्टानुभवत्वमितिविशिष्टज्ञानत्वस्यस्मृतौसंदिग्धव्यभिचारकतादितिभावः।अयसिद्धान्तःसंस्कारस्यस्मृति
 जन्यत्वेऽयसिद्धान्तःतत्कृतस्वानंतरोत्पन्नविशेषणगुणमुद्रयानत्कृतःतद्वतीनामितिस्वजन्यसंस्कारनाश्यानामितिभावः।दीधितौअसह
 भावानुपगपदवास्थानासंभवात्पूर्वसंस्कारस्यप्राथमिकस्मृत्यानाशेनद्वितीयक्षणेस्मरणतरोत्पादस्यासंभवात्तादृशस्मृतिजन्यसंस्कारे
 णस्मरणोत्पाददशायांचतेनस्वजनकस्मृतेर्नाशान्स्मृतिद्वयस्ययुगपदवस्थानंसंभवतित्रिचतुरादिव्यक्तीनांयुगपदवस्थानंतुसुदूरपराहृत
 मितिभावः।यत्तुप्राथमिकस्मृत्युत्पत्तिक्षणेविनश्यदवस्थपूर्वसंस्कारसत्वेनतत्तद्वितीपक्षणेतेनस्मृत्यंतरजननेवाधकाभावात्स्मरणद्वयस्ययु
 गपदवस्थानंसंभवेत्येवेतितदसत्।संस्कारस्याविनश्यदवस्थस्यैवस्मृतिहेतुत्वमित्याशयात्स्मृत्योरितिविहायस्मृतीनामित्येवोक्तं।पक्षधर्मताज्ञा
 त्वेवेत्यत्रतनपदस्यानुभवपसंभवाच्च।तिद्वययुगपदवस्थानसंभवेप्यपेक्षितत्रिचतुरादिव्यक्तियुगपदवस्थानस्यैवमप्यसंभवाच्च।अतएवस्म
 र्त्त्योरितिविहायस्मृतीनामित्येवोक्तं।पक्षधर्मताज्ञानेवेत्यत्रज्ञानपदस्यानुभवपरत्वेनदोषवरणासंभवाच्चरमेति।तथाचतादृशज्ञानजन्यानुभ
 वतमनुमितिरुक्षणंतस्यचनविशिष्टस्मरणेऽतिव्याप्तिःअनुभवत्वजातेस्तत्राभावादितिभावः।व्याख्यायांदिवसादिविलंबेद्विप्रतिबंध

३
 कसत्वेनाव्यवधानेनानुमित्याद्यसंभवादितिभावः। नत्रेति संशयात्मकस्मृत्यापत्तिरित्यनेनान्वितं। नक्षभिरिति संशयात्मकज्ञानदेककीचु
 द्दोषकदशायामेककोटिस्मरणस्येष्टत्वेन संशयात्मकस्मरणस्यैवानिष्टतया तद्वारणाय निश्चयत्वं निवेशनीयं तद्वारणं चोपदर्शितप्र
 तिवंधकवशादेवेति निश्चयत्वं निवेशप्रयोजनविरहः। तथा च चरमज्ञानपदस्यानुभवपरत्वं विनैवानि व्याप्तिवारणं संभवतीति भावः। नाशयत
 इति आत्मतत्तत्साक्षात्कारस्य मिथ्याज्ञानवासनानाशकत्वानुरोधेन विरोधविषयकज्ञानस्य संस्कारनाशकतया विभिन्नकालीनतत्तदभावनि
 श्चयजन्यसंस्कारयोर्मित्वा संभवेनैव ताभ्यां न संशयाकारस्मरणसंभवद्रूपदर्शितप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावे मानाभावद्रव्याशयः। ता
 दृशप्रत्यक्षेति विरोधविषयकज्ञानस्य स्वप्रतिबध्यज्ञानजन्यसंस्कारं प्रत्येवनाशकतायाः सर्वसिद्धत्वेनानुमित्यादेः प्रत्यक्षाविरोधितया
 तज्जनितसंस्कारनाशकत्वा संभवादिति भावः। आहुरित्यास्वरसवीतं च संशयजन्यानंतपंडुसंस्कारव्यक्तितन्नाशकत्वं नामपेक्ष्यसंस्कारजन
 कतायां निश्चयत्वं निवेशस्यौचित्यं। एवमुक्तशालासंज्ञानेकेत्यादिनियमवत्तादुभयत्र निश्चयत्वं प्रवेशस्यावश्यकत्वं च। अतएवात्रयैकैश्चिदुक्तं
 वह्नित्याप्यधूमाभावस्मृतिप्रतिज्ञानहेतुतायां निश्चयत्वं निवेशेनैव वह्नित्याप्यधूमवत्ता संशयात्तद्वारसंशयात्मकस्मरणवारणं संभ
 वति संशयस्याभावविषयकतानैयत्यात्। तदंशे निश्चयत्वं विरहेण तद्भा ना संभवादिति भावकोटिणे चरस्मृतिहेतुतायां निश्चयत्वं नि
 वेष्टवैकल्येन च विनिगमनाविरहः तदभावाप्रकारकत्वरूपभावकोटिनिश्चयत्वापेक्षया तदप्रकारकत्वरूपस्याभावकोटिनिश्चय

हेरंब-

तापेक्षया तदप्रकारकत्वरूपस्याभावकोटिकसंशयवारणाय धूमत्वावच्छिन्नप्रकारताश्रयत्वतदभावाभावत्वावच्छिन्नप्रकारतापतन्यत्वरूप
प्रतिविधनिश्चयत्वमेव निवेशनीयं प्रमेयत्वादिना धूमप्रकारकज्ञानसंग्रहाय प्रकारतावच्छेदकनिवेशस्यावश्यकतया धूमप्रकारतातेनोभय
यप्रकारतयोरनुगमासंग्रहाय प्रकारतावच्छेदकनिवेशस्यावच्छिन्नप्रकारताश्रयत्वत्वरूपमेकवि
धमेव निश्चयत्वं निवेशनीयमिति विपरीतत्वाद्यवमिति चेन्न। धूमाभावाभावत्वेन धूमप्रकारकस्मृतौ तथा विधत्तान् हेतुतायां धूमाभावाप्र
कारकत्वनिवेशेनैव तेन रूपेण धूमकोटिकधूमाभावसंशयात् तद्वैचर्यसंशयात्तकस्मरणवारणसंभवेन धूमाभावस्मृतौ तज्ज्ञानहेतुतायां धूम
त्वावच्छिन्नाप्रकारकत्वात् तस्यैव निवेशात् एवं धूमत्वावच्छिन्नप्रकारकत्वात् हेतुतायां निश्चयत्वनिवेशनमनर्थकमेवेत्यतिव्याप्त्यसंगतिरिति
तदपि निरस्तं। अस्य तेत्यादिनियमवत्ताभापितनिवेशस्यावश्यकत्वात्। केचित्तु निश्चयत्वस्य निवेशोऽपि सात्मकसंशयादेककोट्युद्बोधकदशा
यात्तस्मरणवारणाय तादृशोपेक्षात्मकसंशयव्यक्तीनां भेदः संस्कारजनकतायां स्मृतिजनकतायामेव निश्चयत्वनिवेशोक्तकिं स्मृतिजनकता
यां निश्चयत्वनिवेशेन न च विनिगमनाविरहः अनंतसंस्कारकत्वनस्यैव विनिगमकत्वादिति चेन्न तथा सति व्यापारप्रतियेनरूपेण फलं प्रत्य
पि व्यापारिणवैश्यास्तेन रूपेण हेतुत्वमिति प्राचीननियमभंगप्रसंगादित्याहुरित्यनेनास्वरसामाहुः। तदसत्। संस्कारानुत्पत्त्यैव साधवन्नारणि
कोक्तरीत्या संस्कारस्य तदव्यक्तित्वेन जनकतया निश्चयत्वनिवेशे पितव्यक्तीनां भेदस्य संस्कारादिजनकतायां निवेशस्य तदव्यक्तीनोपतिबंध

धकत्वस्य वाऽभावात्। एतेन चरमज्ञानपदस्यानुभवपरत्वाभावेऽपि नोपदर्शितविशिष्टस्मरणेऽतिव्याप्तिसंभवस्तत्र निश्चयत्वेनाहेतुत्वात्संस्कार-
 जनकतायामेव निश्चयत्वस्य निवेशनीयत्वात्। अथ तत्र निश्चयत्वनिवेशेऽप्येवोचितः। न च विनिगमविनोविहः। उपेक्षास्थलेऽनंतसंस्कार-
 कल्पनस्यैव विनिगमकत्वादिति चेन्न। उपेक्षाव्यावृत्ततत्तद्वक्तित्वेन ज्ञानस्य संस्कारजनकनयैवोपेक्षास्थले संस्कारानुत्पत्त्यानज्जनकताया-
 मुपेक्षान्यन्वाप्रवेशात्। पुन्यने चैतत्। संस्कारजनकनायानिश्चयत्वानिवेशे विशिष्टस्मरणेष्ठाकालीनविशिष्टस्मृतिसामग्र्या अनुभवं प्रति-
 प्रतिबंधकतायां संस्कारं शेतद्भावाप्रकारकत्वस्य निवेशनीयतया गौरवं। अन्यथा तादृशस्मरणेष्ठादशायां संशयजन्यसंस्कारसत्वेऽप्यनुभावा-
 प्रकारकत्वं निवेश्येतेऽव्यावर्तकत्वादिति लाघवमित्ययास्तं। लाघवमूलकास्तंतेत्यादित्यमवलात्स्मृतिजनकतायामपि निश्चयत्वनिवेशस्या-
 वश्यकत्वमित्यस्य सत्त्वं। लाघवमूलकास्तं पूर्वमेवावेदनात्। इदं तु बोध्यं चरमज्ञानपदस्यानुभवपरत्वाभावेऽपि न स्मृतावतिव्याप्तिः। अनुभवत्वेनै-
 व तत्र हेतुत्वात्। न च यदियज्यवेसाद्युक्तदूषणं। तथा सति ज्ञानदूयादनमितिसंदेहेन परामर्षत्वस्य गृह्यमाणव्यभिचारकतयानिश्चिताव्यभि-
 चारकेण व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेनैवानुमितिहेतुतौचित्यात्। यदि च लाघवसत्त्वे गृह्यमाणव्यभिचारकेणापि कारणत्वं क-
 ल्प्यते लाघवज्ञानस्योत्तेजकस्य सत्त्वे व्यभिचारं कायाअविरोधित्वात् प्रकृते चातिप्रसंगवारणाय तत्कालीनतत्पुरुषीयगृह्यमाणव्याप्त्यवच्छेद-
 कजाकायाअविरोधित्वात् प्रकृते चातिप्रसंगवारणाय तत्कालीनतत्पुरुषीयगृह्यमाणव्याप्त्यवच्छेदकजाकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन हेतुत्वं वाच्यं त-

हे पेक्षया परामर्शत्वेन हेतुतायां लाघवं स्फुटमेवेति भाव्यते न ह्यनुभवत्वेन हेतुतायामपि तुल्यं स्मृतिजन्या न तं संस्कारकल्पनेन लाघवात् यत्तु परि
त्यज्य चेत्त्यादेरयमर्थः ॥ निश्चिताव्यभिचारकं लघुरूपं परित्यज्य गुरुणा गृह्यमाणव्यभिचारकेणापि परामर्शत्वादिना हेतुत्वं तत्रोक्तं रूपं पेक्ष
या लाघवं ज्ञानस्योत्तेजकस्य सत्वाच्च कारणत्वं तत्कल्प्यते इति परित्यज्य सनेन यत्र तादृशरूपां नरं नास्ति तत्र गृह्यमाणव्यभिचारकेणापि प
रामर्शत्वादिना हेतुत्वं तत्रोक्तं रूपं पेक्षया लाघवं ज्ञानस्योत्तेजकस्य सत्वाच्च निवारशंकाया अविरोधित्वादिति ध्वनितं अत्रनुज्ञानत्वापेक्षया अनु
भवत्वं गुरुतरमेव तस्य जातित्वे मानाभावेन स्मृत्यन्यज्ञानत्वाद्युपाधिरूपत्वात् न च स्मृतिजन्या तं संस्कारकल्पनातः स्मृतिहेतुतावच्छेदकत्वेनै
कजातिकल्पनायुक्तेति वाच्यं । संस्कारकल्पनायाः फलमुखत्वेनादोषत्वादिति तदसत् । अकृमानंतव्यक्तिकल्पनास्य फलमुखगौरवस्यापि दोष
त्वात् । नाप्यनुभवत्वेनेत्यादिति तदसत् । पूर्वशंकाग्रंथविरोधाच्च । अनुभवत्वस्यापाधित्वरूपत्वे लाघवेन तातत्वेनैव हेतुतया गौरवेणानुभवत्वेन
हेतुताया असंभवे तद्धेतुताभिप्रायकतादृशग्रंथोत्थानस्यैवासंभवात् । शंकापरिहारयोरेकाभिप्रायकत्वस्य संप्रदायसिद्धत्वेन तयोर्भिन्ना
भिप्रायकत्वे संदर्भविरोधात् । लाघवस्यैव परिहारतया वक्तव्यरूपाताच्चेति सूक्ष्मदृशावधातव्यं । स्वाव्यवहितेति अत्र व्यापारप्रत्यासन्नव
च्छिन्नहेतुताकस्य स्वाव्यवहितप्राक्कालवृत्तित्वाभावेन तदुक्तिभग्या व्यापारप्रत्यासन्नवच्छिन्नहेतुत्वविवक्षणे तात्तौ । यार्थं सुखजनकत्वं
(निरूपितत्वात्मकजन्यत्वं) तस्य प्रत्यासन्नस्य त्रप्रत्यासत्तीति स्वरूप — कथनं घटकत्वसंभवप्रदर्शनापघटितत्वं तृतीयार्थः नस्य च जनकतानि

रूपितत्वात्मकजन्यत्वैकदेशजनकतायामन्वयः तथा च कार्याव्यवहितपूर्वकालवृत्तिलघटितं जनकत्वं विवक्षितं स्मृतिजनकत्वं तु व्यापारपूर्वका
 लवृत्तिलघटितमिति स्फुटमेव अन्यथा परामर्शस्य समवायप्रत्यासत्याहेतुत्वेन यथाश्रुतेऽसंग्याते। सिद्ध्यादीति। एतच्चापरामर्शद्वितीयपक्षे प्र
 त्यक्षनिर्वाहाय अन्यथा। भिन्ने विषयोऽनुमितिसामग्र्यावलम्बनेन तदसंभवात् अत्र सिद्ध्यादीत्यस्य सिद्धिर्विशेषद्वयसिद्धिस्तादृका ली
 नायस्येत्यर्थः। अन्यथाऽनुमितेरसंभवेनाव्याप्त्यसंगतेः। अनैवाहर्धर्म्यतर इति। तस्मिन्नेव धर्मिणि प्रत्यक्षेऽनुमितेरसंभवात्। बहिरादीति।
 आदिना बहिर्परिग्रहः। नाव्याप्तिः। अन्यथा तज्जन्या जन्यत्वरूपसाक्षात्तज्जन्यत्वाभाविनाव्याप्तिरिति भावः। मत्विति अत्रापि व्यापारप्रत्यासत्यनव
 क्तिर्न हेतुत्वाभावे हेतुत्वस्य कार्याव्यवहितपूर्वकालवृत्तिलघटितत्वाभावे वा तात्पर्यमुक्तयुक्तेः। परेतुस्वाव्यवहितप्राक्कालवृत्तिलघटितप्रत्यासत्ये
 ति अत्र परामर्शान्वितैवैशिष्ट्यं जन्यत्वैकदेशजनकत्वात् तिसामानाधिकरण्यव्याप्यत्वं वा तृतीयार्थः न तु स्वाव्यवहितेत्यादितथा च स्मृतौ ता
 दृशप्रत्यासत्तिविशिष्टपरामर्शस्याहेतुत्वात् स्मृतिहेतुत्वस्य तादृशप्रत्यासत्त्यसमानाधिकरत्वात् तादृशप्रत्यासत्यव्याप्यत्वाद्वा नातिव्याप्तिरिति भावे
 इत्येव सप्रगिति वदन्ति अन्येतु परामर्शस्य तादृश्येन हेतुत्वे वृत्तित्वे तत्र परामर्शनिष्ठवृत्तित्वविशेषोपपत्त्यः तेन न व्यभिचार इत्याहुः तन्न कस्या
 श्चिदित्यादि यथा संगतेः अपरे तु जनकताविशेषसंबन्धेन अनुमितौ उक्तप्रत्यासत्त्यापरामर्शहेतुः शेषपूर्ववदित्याहुः तदपि न कस्याश्चिदित्यादि हेतुव-
 ग्रंथविशेषस्य दुर्वारत्वात् वस्तुतस्तथा समवाये नानुमितौ समवायेन परामर्शस्यात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्याहेतुत्वं जन्यत्वं वैकात्म्यवृत्तित्वसामा

नाधिकरण्यप्रत्यासत्यादिनाहेतुत्वंजन्यत्वंचेतिव्यवहियतेतथास्वाव्यवहितप्राक्काशहेतित्वेणत्वसंबंधेनानुमितौकालिकसंबंधेनपरामर्शस्य
कालनिष्ठप्रत्यासत्याहेतुत्वंजन्यत्वंचस्वाव्यवहितप्राक्काशहेतित्वप्रत्यासत्याहेतुत्वंजन्यत्वंचेतिव्यवहियते-एवंचस्वाव्यवहितद्वयादिग्रंथ
सादृशजन्यत्वपरएवेतिनकोपिदोषदूतियथाश्रुतमेवसम्यग्मिति॥प्रतिभातिगौरवमेवेति।एतेनानुमितिंप्रतिसमवायेनपरामर्शस्यहेतुत्वा
समवायप्रत्यासत्यवच्छिन्नहेतुत्वघटितरक्षणस्यनातिव्याप्तिरितिनिश्चयः।तदुर्भवेगौरवात्प्रकाशतरेणापीतिचरमज्ञानपदस्यानुभवपरत्वं।
विनेवेत्यादि।व्याप्तिप्रकारेणेत्यादि।अत्रसमस्युत्पत्त्याघनुपपत्त्यापरामर्शस्यव्याप्यताघटकसंबंधघटकतयाधेयताघटगाहितमावश्यकं
सर्वत्राधेयताधारत्वान्यतराधवच्छिन्नसंयोगादेरेवहेतुतावच्छेदकसंबंधत्वाभ्युपगमेनादोषात्एतेनाधेयताधवगाहितस्यकारणतावच्छेदकत्वे
तदनवगाहिनोव्याप्यतघटकशुद्धसंयोगादिनापक्षेहेतुमज्ञानानुमित्यनुरूपप्रसंगदूतिनिर्माणेप्राप्तंमतआधाराधेयभावगर्भस्यहेतुसामा
नाधिकरण्यस्यव्याप्तिघटकतयाहेतुनिरूपिताधारत्वाद्यवगाहिधिपएवानुमितिजनकत्वमित्याशयात्।यभ्येवंसतिपर्वतनिरूपिताधेयता
त्वादिनापर्वतान्यनिरूपिताधेयताद्यवगाहिभ्रमात्मकज्ञानासंग्रहदूतिर्नैत।अन्यनिरूपिताधेयतादेरन्यसंबंधत्वाभावात्।पर्वतत्वावच्छि
न्ननिरूपिताधेयतात्वाद्यवच्छिन्नावगाहितस्ययावांसंसर्गमिष्यदेनिवेशादुभयवेशिष्ट्यावगाहितविवक्षणेप्रमेयमितिज्ञानवारणसंभवादा
हव्याप्येपर्वतइत्यादेरितिआदिनापर्वतवान्याप्यद्वयस्यपरिग्रहःसमानेति।नचतत्त्वमुभयोःसंसर्गतयाभनिप्रत्येकमुभयोरुभयप्रका

रकतायतिरिति वाच्यं। वह्न्या व्याप्य धूमः पृथगेति न च तत्त्वमुभयोः संचयसंयोगावच्छेदकतया धारतानिरूपिता धेयता भानं वह्न्या व्याप्य धूमवा
न्यर्वत इत्यत्र च संयोगावच्छेदकरूपा धेयतानिरूपिता धारता भानमिति रीत्या एकघटकतया न्यभानेन तुल्यत्वाभावात् न चैवं तुल्यविति
वेद्यत्वभंगः। कल्पविषयकत्वमेव तत्र तुल्यत्वं न तु तुल्यविषयता कत्वमित्यदोषात्। यद्वा रातदस्वरसादेव कल्यांतरं भविष्यति। अदोष इति।
आधेयतावगाहितं निवेशोपक्षविशेषविशेष्यकपरा मर्षा संश्रुः। आधारतावमाह्विता वच्छिन्नविषयतानिरूपितसंयोगनिष्ठसां
ग्रहदूत्येवं रूपदोषाभावदूत्यर्थः तथा च वह्न्या व्याप्य धूमवैलोच्छिन्नविषयतानिरूपितसंयोगनिष्ठसां सर्गिकविषयतानिरूपितधियवनिष्ठ
सां सर्गिकविषयतानिरूपिताधारत्वनिष्ठसां सर्गिकविषयतानिरूपितपक्षविषयतां शालित्वं पक्षविषयतानिरूपितसंयोगनिष्ठसां सर्गिकवि
षयतानिरूपिताधारत्वनिष्ठसां सर्गिकविषयतानिरूपिता धेयत्वनिष्ठसां सर्गिकविषयतानिरूपिताधारत्वनिष्ठसां सर्गिकविषयतानिरूपितपक्षे
विषयता शालित्वं पिपपत्तानिरूपितवह्न्या व्याप्य धूमत्वाच्छिन्नविषयता शालित्वं को भवेद्विशिष्टावगाहितमिति पर्यवसितं किंचित्सर्वत्र
संयोगाद्यवच्छिन्नाधारतयेव हेतुतावच्छेदकसंबन्धतत्वं तथा च आधारता धेयत्वयोस्तुल्यविति वेद्यत्वे व्याप्यविशेष्यकज्ञाने संयोगाद्य
वच्छिन्नाधारतानिरूपितमाधयत्वं पक्षविशेष्यज्ञाने च तादृशमाधेयतानिरूपितमाधारत्वमेव संसर्गः एवं च व्याप्यविषयतानिरूपिता धेय-
त्वनिष्ठसां सर्गिकविषयतानिरूपितसंयोगावच्छिन्नाधारत्वमिष्टसां सर्गिकविषयतानिरूपितयथैकपता शालित्वं पक्षविषयतानिरू-

पितसंयोगावच्छिन्नाधारत्वनिष्टसंसर्गिकविषयतानिरूपिताधेयत्वनिष्ट। निष्टसंसर्गिकविषयतानिरूपितसंयोगविच्छिन्नाशाशित्वं वात
दुभयवैशिष्ट्यावगाहित्वमितिपर्यवसितंमित्याहुस्वन्नआधेयत्वाधारत्वयोस्संबंधत्वेसंयोगसमवापादीनांसंबंधत्वानुपमतेः नचेशपत्तिरनु
भवविरोधात्संयोगो नसाध्यतायां हेतुतायांमित्यनेकग्रंथस्यसाध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येदृशादिप्रतियोगिवैपथिकरणनिरु
क्तौधमसंयोगद्वयाद्यपिमदीधिनग्रंथस्यचासंगतेः किंचाधिकरणत्वस्यैवसंबंधत्वेतस्यत्वानेकतयासमवापस्यैकत्वप्रत्यूहत्वादिसाध्यके
तादृशप्रतियोगिवैपथिकरणघटितव्याप्तिरक्षणानिध्यपिदातमप्यसंगतंनचापरत्वावच्छिन्नसंयोगादेस्संबंधत्वेपिनाधेयत्वावच्छि
न्नसंयोगगदेस्संबंधत्वमितिवाच्यं। अर्धजरतीयेमानाभावात्सामानसंयित्संबंधत्वेमानाभावादुक्तास्वरसाच्चाहव्याप्तीत्यादि। अन्य
तरदेवअन्यतरत्वेनानुगतीकृतमन्यतरदेवकुत्रचिदन्यतरत्वमेवैतिपाठः नचापमसंगतः तादृशवगाहित्वस्याहेतुत्वेतदन्यतरत्वस्यहेतु
तावच्छेदकत्वासंभवादिनिवाच्यं। विषयतायाः ज्ञानस्वरूपत्वेनतादृशवगाहित्वान्यतरत्वस्यतदवगाहित्वानान्यतररूपत्वादन्यतरत्वेनतदवगाहि
त्वान्यतरस्यहेतुतावच्छेदकत्वेतदवच्छेदकस्यान्यतरत्वस्यहेतुतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वरूपहेतुतावच्छेदकत्वसंभवाच्चा तथाचवह्न्याद्यधूम
त्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितसंयोगनिष्टसंसर्गतानिरूपिताधारत्वनिष्टसंसर्गतानिरूपितवह्न्याप्यधूमत्वावच्छिन्नविषयताशतित्वेताद
न्यनरदेतदन्यतरत्वंवोभयवैशिष्ट्यावगाहित्वमितिपर्यवसितं। यत्तुअत्राधारत्वाधेयत्वयोरुभयावगाहित्वानजन्यत्वमाद्यः कल्पः आधार-

त्वाधेयत्वयोः समानसंवि त्संवेद्यत्वेऽन्यतरावगाहितस्यैव विशिष्यज्ञानकतावच्छेदकत्वमस्तु तावत्तेव पक्षे व्याप्यः व्याप्यवान् पक्षद्वि
 धबुद्धनुगतैः किमुभयावगाहितमिवेशेनेत्याशयेन द्वितीयः अवगाहितान्यतरदेव हेतुतावच्छेदकमित्यस्यान्यतरद्विशिष्यहेतुतावच्छेदकमि
 त्यर्थः । ननु आधारत्वादेः समानसंवि त्संवेद्यत्वाभावेऽन्यतरत्वेनानुगतीरुतयोजनकतावच्छेदकत्वमित्यर्थः । अन्यतरत्वादेर्जनकतावच्छेदक
 त्वादेः कृत्राप्यस्वीकारेण तादृशकल्मसस्य निर्वीजत्वापत्तेः । एवं च क्वचिदधारतायावेति पाठस्वपाठ एवेति तन्न । उक्तनिर्वीजत्वापत्तेरेव निर्वीजत्वा
 त् । नचैव गौरवमेव तद्दीर्घं एतदस्वरसे नैव व्याप्यविषयकत्वेनेति ग्रंथस्यावधारणीयत्वात् । ननु भयपरामर्षस्योक्तत्वेनेकहेतुत्वे धूमाभाववति
 धूमप्रकारकं पर्वताभाववति पर्वतप्रकारकमिदमित्याकारकाप्रामाण्यज्ञानद्वयाभावस्यैकत्र निवेशापभ्या एकविधा प्रामाण्यग्रहसत्वेऽन्य
 विधपरामर्षादमित्यनुदयप्रसंगः । वनचा प्रामाण्यग्रहाभावस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वमित्युक्तमेवेति वाच्यं । स्वातंत्र्येण हेतुत्वेऽपि उक्तस्य हेतुभयवि
 धाप्रामाण्यज्ञानाभाव रूपहेतुभावेनोक्तापत्तेरिति चेन्न तत्रोक्तरीत्यैकविधा प्रामाण्यज्ञाननाशे सत्ये वा न्यविधपरामर्षादनुमित्यंगीकार
 त् । अथ तथापि पक्षे व्याप्याभावाप्रकारकत्वव्याप्यपक्षाभावाप्रकारकत्वरूपनिश्चयत्वयोरेकत्र विशे व्याप्यवान् ता पर्वतः व्याप्यः पर्वतः ।
 व्याप्यः पर्वतेन वा पर्वतौ व्याप्यवानित्यादिज्ञानादनुमित्यनुदयप्रसंगद्विचेन । पक्षे व्याप्याभावाप्रकारकत्वस्य व्याप्यपक्षाभावाप्रकार
 कत्वे सति यत्पक्षप्रकारकं तदन्यत्वे सति पक्षे व्याप्याभावप्रकारकं पक्षे तदन्यत्वरूपत्वेन व्याप्यपक्षाभावाप्रकारकत्वस्य पक्षे व्याप्यभावाप्र

हेरंच

कारकत्वे सति यथाप्यप्रकारकं पतदन्त्यत्वे सति व्याप्ये पक्षभावाप्रकारकं पतदन्त्यत्वरूपत्वे नोक्तदोषाभावात् अपरे तु संयोगादिव संसर्गतया व्या
प्तिप्रविष्टहेतुसामानाधिकरण्यघटको न तापाराधेयभावः। एवं च तदुभयवैशिष्ट्यावगादिश्रयत्वेनेत्यास्यव्याप्यत्वावच्छिन्नविषयतया
पक्षधीतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतया च निरूपिताया संयोगादिनिर्दिष्टां सर्गिकविषयतातच्छास्त्रिनिश्चयत्वेनेत्यर्थः। यथाश्रुते धूमपर्वतयो
ः संयोगादितानवारणासंभवात् तत्रानुमितौ व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविषयताशक्तिनिश्चयत्वादिना
विशिष्यहेतुत्वे कारणताद्वयकल्पनया गौरवमिति भावः। अथोक्तानुगत रूपेण परामर्शस्यानुमितिहेतुत्वे संयोगावच्छिन्नाधिकरणतासंसर्ग
णं व्याप्यं शेषविशेषणका दूहि व्याप्यो धूमः पर्वतवानित्यादितानादनुमित्यापत्तिः न च तत्र संयोगरूपव्याप्यता घटकसंबंधविषयता
न तदुभयविषयतानिरूपिता अपित्वेपि कारणत्वविषयतैव अनौ न तस्योक्तकारणतावच्छेदकाकांतत्वमिति वाच्यं। पत्रतादृशाधिकरणत्वे
व व्याप्यता घटकसंबंधस्तत्र तादृशज्ञानस्याप्युक्तकारणतावच्छेदकाकांतत्वात् नन्वेष्टापत्तिः। परामर्शविषयीकृतव्याप्यता घटकसंबंधानुयो
गिन्येव साध्यानुमितेरानुमविकत्वात् उपदर्शिते पर्वतादिस्तादृशसंबंधप्रतियोगितया तत्रानुमितेरनुभवविह्वलात्। एवं समवायादि
संबंधेन गुणोद्दिहेतुना गुणत्वादौ द्रव्यत्वाद्यनुमानप्रसंगः। तत्रोपक्षितकारणतावच्छेदकाकांतस्य द्रव्यत्वादिव्याप्यगुणाद्यशे गुणत्वादि
रूपपक्षप्रकारकसमवायसंसर्गकज्ञानस्य प्रमात्वेन विशेषदर्शनामपि संभवादिति चेन्न। यत्र संयोगस्तादात्म्यं वा व्याप्यता घटकसंबंध

धसत्रैवोक्तानुगत रूपेण हेतुता कल्प्यते अधिकरणता समवायादिसंसर्गघटितव्याप्तिस्थले हेतुता दश संसर्गवच्छिन्नव्याप्यप्रकारतानिरूपि
 ण हेतुता कल्प्यते अधिकरणता समवायादिसंसर्गघटितव्याप्यतपक्षविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेनैवेत्यदोषात् न च समवायादिसंसर्गघटे
 तव्याप्तिस्थले ता दशविशेष्यरूपेण हेतुता पक्षमेघटे द्रव्यत्वव्याप्यगुण इत्यादि परामर्षो द्रव्यत्वाद्यननुमानप्रसंग इति वाच्यं इष्ट
 लात् उक्तानुगत रूपेण हेतुता मतेपि ता दशज्ञानेन समवायावच्छिन्नाधेयताया एव व्याप्यांशे संबंधतया व्याप्यता घटकीभूत समवाय
 सांसर्गिकविषयताया व्याप्यपक्षोभयविषयतानिरूपितत्वविरुद्धेण ता दशज्ञानादनुमित्यपपत्तेरसंभवात् तत्रानुमितेरनुभवसिद्धे हेतु
 मयमत एव तत्र हेतुतांतरकल्पनमावश्यकं वद्विव्याप्यो ध्वमः पर्वते इत्याकारकसंयोगावच्छिन्नाधेयतासंसर्गकज्ञानस्थलेप्युक्तेवरीतिरिति
 ध्येयं न चैवं यत्र यत्र विशिष्यनुमिति हेतुता तत्रेत्यानुमितावुक्तानुगत रूपावच्छिन्नकारणता घटितरक्षणव्याप्तिप्रसंग इति वाच्यं यत्किं विदु
 मितौ ता दशकारणतानिरूपितकार्यतासत्वे तत एव वक्ष्यमाणजातिघटितरक्षणस्य सर्वत्र समन्वयसंभवात् शेषं दर्शितदि। शावसेयमि
 ति वदंति कदाचित् स्मृतेरुभयविशेष्यकत्वात् तत्संगे दूष्टापत्तिरत आह एकविशेष्यकेति। उभयविशेष्यकत्वापत्तेः उभयविशेष्यकत्वे बाधका
 भावात् कदाचिच्चाप्यविशेष्यकत्वं कदाचित्पक्षविशेष्यकत्वमित्यर्थः। त्रं नित्यामकाभावप्रसंगादिति फलितोर्थः एतेन स्मृतिनिष्ठो हेतुत्व
 मयवैशिष्ट्यावगाहितस्यैव जन्यतावच्छेदकतयोभयविशेष्यकत्वे आयादकाभाव इति निरस्तं जन्यतानीयविषयतायाः कारणानि

यस्य तथा स्मृतिनिष्ठतद्विशेष्यकत्वादा तु भयवैशिष्ट्यावगाह्यतु भवस्यैव नियामकत्वे तद्वत्त्वात्सर्वदेवतदायत्तेरित्यपिकथितः यत्तु भयविशेष्य
कतापत्तेरित्यस्योभयवैशिष्ट्यावगाहिन्ययत्तस्यानिगुरुतया प्रत्येकरूपाभ्यां कार्यकारणभावद्वयेपि लाघवमित्यत्र तात्पर्यः अतएव वक्ष्य
ति न नूक्तरूपेणेसादीति । तत्रा तथा सनि तुल्यपुत्तया परामर्शस्थलेपि प्रत्येकरूपाभ्यां हेतुतापत्तेः इत्यर्थ इति पाठः एतेन इतिवार्थ इति पाठश्च
भवतां नञ्प्रत्येकसहितं पाठं व्याख्यायत ए प्रत्येकसहितं पाठं व्याचष्टे एकतरेत्यादीत्यवतारणं परास्तम् । व्याचक्रुरिति । अस्वर
वीजं च तादृशस्मृतिस्वीकर्तृमते तादृशकार्यकारणभावमंगप्रसंगेऽप्यपत्तिरिति वस्तुतस्तु दीधितौ स्मृतिस्थले च नो भयवैशिष्ट्यावगाहिन्ययत्तेन हे
तुते सतो नातिव्याप्तिरिति दर्शयति एकतरेत्यादिना तत्र विशिष्टैव कार्यकारणभावद्वयं तेन तत्र स्मृतिस्थले विशिष्टैव व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानि
रूपितपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकस्मृतिस्तथाविधमिच्छयत्वादिरूपविशेषधर्मेणेवेत्यर्थः । अत्र विशिष्टहेतुता कल्पनस्यावश्यकत्वेता
दृशोभयवैशिष्ट्यावगाहिन्ययत्तेन हेतुतानकल्पत इत्याह । नोक्तरूपेणेति न त्वनुगते नोभयवैशिष्ट्यावगाहिन्ययत्तेनेत्यर्थः अत्र हेतुमाहूयै
रवादि स्यादिना । ननु स्मृतिस्थले विशिष्टैव कार्यकारणकल्पनं कुतस्तत्र हेतुमाह समानप्रकारकत्वेनैवेत्यादि चकार स्वर्थे समानप्रकारकत्वे
नेति । तृतीयाविशेषणे तथा समानप्रकारकयोरेवेत्यर्थः । तथा च यत्तत्प्रकारकस्मरणे तथाविधत्वात्तमेव हेतुर्न तु तद्विशेष्यकत्वात्तमिति अ
तोऽतिप्रसक्ततापातदुभयवैशिष्ट्यावगाहिन्ययत्तं न स्मृतिजनकतावच्छेदकमिति पर्ववसितार्थः । तत्र प्रकारकस्मरणेन तद्विशेष्यकत्वात्तस्य कार

णतेत्यत्र हेतुमाह एकतरेति। एकतरविशेष्यकज्ञानाद्याप्यादिविशेष्यकज्ञानात्। अन्यतरविशेष्यकेति। पक्षादिविशेष्यकेत्यर्थः। एतदुभयपुग
 मे, निष्पत्तिमाह अन्यथेति। अन्यथा एकतरविशेष्यकज्ञानादन्यतरविशेष्यकस्मरणोयमगमेनियमेनेति व्याप्यविशेष्यकज्ञानजन्यानां यस्तु विशेष्य
 कज्ञानजन्यानां च सकलस्मृतीनामेव व्याप्यपक्षोभयविशेष्यकत्वप्रसंगादित्यर्थः। एतच्चा तु भवति रूढमिति भावः। विशिष्टवैशिष्ट्यबोधादौज्ञानत्वेन
 हेतुतामतेत्येतत्कल्येनातिव्याप्तिर्भवः। तत्रोक्तानुगतरूपेण हेतुताविरहादित्याह एवं चेति। व्याख्यायां पूर्वोक्तेति। धूमसमानाधिकरणाभाव
 प्रतियोगितावच्छेदकवद्विषयसमानकालीनधूमवान्यवर्तदूत्यादिज्ञानादनुमित्यापत्तिरूप इत्यर्थः। नितरामित्यनेन तत्त्वमतिशयविशेष्येति
 । पर्वतदूत्यादिना। येषां मिश्रादीनां न हेतुत्वमितितन्मते विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताया अनङ्गीकारादिति भावः। प्रतियोगितावच्छेदकेति। व्याप्यवा
 नवापक्षदूत्यादिसंशयोत्तरं तादृशमात्रप्रत्यक्षानुदयात्सधर्मितावच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानत्वेन हेतुताया निश्च
 यत्वनिवेशस्यावश्यकत्वमिति भावः। नन्वन्यव्यतिरेकावेवमानमत आह। वस्तुतस्तिति। प्रतियोगिज्ञानासत्वे तदूपकारणाभावादेव नान्यथा-
 कारकप्रत्ययप्रसंग इत्यत आह। तत्सत्त्वे धर्मीति प्रतियोगिज्ञानासत्वे तदूपकारणाभावादेव नान्यथा। न सत्त्वे ज्ञानसत्त्विकेर्षादेवाभावांशे प्रतियोगि
 नोपि भानात्तदायत्तिरत आह। अभावत्वावच्छेदेनेति। अभावो न घटीपदुतिवाधनिश्चयकाले इत्यर्थः। अतादृशवाधनिश्चय एव न संभवति अभा
 वधर्मिकघटघटाभावोभयप्रकारकज्ञानस्य निश्चयत्वासंभवादिति। चेन्न। धर्मिण्येन संवंधेन प्रतियोगिज्ञानः प्रकारसंभवावच्छिन्नप्र

हेरंब-

त्रियोगिता कतद्भावस्य प्रकारे त एव ज्ञानस्य संशयत्वं प्रकृतं चेन्न तथा संयोगावच्छिन्नप्रतियोगिता संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताया घटस्या भावांशे च
 दाभावस्य च संयोगावच्छिन्नप्रतियोगित्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता कस्या भावांशे प्रकारत्वे नोक्तज्ञानस्य निश्चयत्वं संभवात् । न स्यात्कारकेति । तदा
 नीमभावांशे प्रतियोगिभानप्रतिबंधकवाधनिश्चयसत्तेना भावांशे प्रतियोगिनो भानासंभवेनैन्द्रियसंबद्धविशेषणतावत्तादभावप्रत्यक्षत्वात्
 छिन्नापत्तौ क्रियमाणायाम्फलतो न स्यात्कारकप्रत्ययप्रसंगद्वितीयाभावः अथ तादृशवाधनिश्चयकालेपि एकत्र द्वयमिति शिष्या अभावांशे घटाभावत्व
 यो भावे वाधकाभावेन न स्यात्कारकप्रतियोग्यमिच्छिताभावमानायतिरिति चेन्न । प्रतियोगिताया घटोऽवृत्तिरिति वाधनिश्चयकालेन स्यात्प्रसंभ
 वात् निर्धारितावच्छेदकज्ञानस्यापि तद्विषयत्वात् । तद्धर्मिकावृत्तित्वज्ञानस्यापि तद्विषयप्रतिबंधकत्वस्यानुभवानुरोधेन सर्वसंभनत्वा
 त्त्वेन च तादृशवाधबुद्धेः प्रतियोगिविषयतामनंतर्भाव्यघटाभावादप्रत्यक्षस्यापत्तिरिति वाच्यं । तत्र घटादिविषयत्वानिवेशे तादृशवाधदृश्यां
 प्रतियोग्यमिच्छिताभावोपनीतमानानुपपत्तेः लौकिकत्वनिवेशे प्रतियोगिमिच्छिताभावोपनीतमानस्याप्रतिवध्यत्वप्रसंगात् । अथ सामान्य
 सामग्र्या अभावप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नजनने विशेषसामग्र्या अपेक्षिततयोक्तवाधात्तादृशविनापि सामान्यसामग्र्या पटाभावप्रत्यक्षेन सामान्यध
 र्मावच्छिन्नापत्तिः उक्तवाधाभावस्यापि विशेषसामग्रीघटकत्वादिति चेन्न । उक्तवाधाभावं विनापि सामान्यसामग्र्या पटाभावप्रत्यक्षोदपेनाभावो न
 घटीयः अभावो न पटीय इत्यादिका धाभावान्यतमस्यैव विशेषसामग्रीत्वेनोक्तस्य लेका धाभावांतरमादौ य विशेषसामग्रीसत्वात् अत्राभावत्वाव

छेदेनेत्यादिकमुपलक्षणं पटलप्रकारकज्ञानसत्त्वेन्द्रियसंबन्धविशेषणतास्य कारणवत्त्वाद्घटाभावप्रत्यक्षायतिरित्यपि दृष्टव्यं न च तत्रैष्टापत्तिः
 तदा घटाभावांशे पटलमजतकरोषांभावेन पटस्याभावेन घटज्ञानासत्त्वेन च घटज्ञानासंभवात् घटाभावप्रत्यक्षस्य नेत्याकारकप्रत्यक्षपर्य
 वसानेनेष्टापत्तिरसंभवात् घटलप्रकारकज्ञाने विनापि घटाभावप्रत्यक्षोदयेन घटलपटत्वादिकप्रकारकज्ञानान्यतमस्यैव विशेषसामग्रीत्वेन
 तद्विरुद्धस्यासंभवात् नानेति तथा च तत्तद्घटाभावादिसहकृततत्तद्विन्द्रियसंबन्धविशेषणतायास्तत्तद्धर्मावच्छिन्नसामग्रीत्वेनोक्तस्थले
 तत्तद्धर्मावच्छिन्नसामग्र्यभावेन तत्तद्धर्मावच्छिन्नस्य सामान्यतज्जभावप्रत्यक्षस्य कस्यापि कार्यतानवच्छेदकत्वेन तदवच्छिन्नस्वभावे
 त्वभावान्तेत्याकारकप्रत्यक्षप्रसंगशक्तिभावः न च तथापि घटलप्रकारकपटज्ञानसत्त्वे घटाभावांशे भ्रमजनकीभूतरोषसत्त्वे घटाभावप्र
 त्यक्षानुत्पत्त्यापत्तिरतदानीमुपदर्शितसामग्र्यभावादिति वाच्यं घटाभावनिरिष्टेन्द्रियसंबन्धविशेषणतायास्तादृशप्रत्यक्षे पृथक् हेतुमुपेत्य
 तथा फलजनने घटलप्रकारकज्ञानस्यैव पटलप्रकारकपटज्ञानतथाविधरोषादीनामपि सहकारित्वाभ्युपगमात्प्रतियोगिसत्तासंब
 धेन भ्रमस्यैवानंगीकारेणोक्तस्थले घटाभावप्रत्यक्षानुत्पत्ताविष्टापत्तेरेव संभवाच्च न चैवं विशेष्ये विशेषणमिति न्यायेनाभावप्रत्यक्षसं
 ग्रहस्य तत्राह अतएवेति विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितस्य कार्यतावच्छेदकत्वादेवेत्यर्थः एवमत्रेपि न्यायेनापीति अपि रवधारणेनेतीत्यस्य हेतुव
 समुच्चयेवानाभावेति तादृशप्रत्यक्षमलीकमेव कृतदसंग्रहस्येति भावः न नूतधर्मस्य कार्यतावच्छेदकत्वेऽपि तद्धर्मावच्छिन्नएवान्वयव्यतिरेका

प्राप्तप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वमावश्यकं अन्यथा न च्छून्यतादृशायां तदापत्तेरित्यत आह। अतएव चेति विशिष्टवै
शिष्ट्य बोधेति तथा च तादृशविषयताशून्याभावप्रत्यक्षस्यालीकतया व्यापकसामग्रीविधया विशिष्टतावच्छेदकप्रकारकनिर्णयात्मकप्रतियो
गितावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्यावश्यकतया न तच्छून्यतादृशाया मुक्तायतिरिति भावः। न पृथगिति। एवं चान्वयव्यतिरेकपोरव्यथा सिद्धतया
न प्रतिप्रयोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिनिर्णयस्य पृथक्कारणता कल्पकत्वमित्याशया। अत्र वदंति। विषयभेदेनैन्द्रियसंबद्धविशेषणताया
अनंतकारणत्वकल्पने गौरवेण प्रतियोगिज्ञानस्य पृथक्कारणत्वकल्पने मेव सम्यक्। ननु प्रतियोगिज्ञानहेतुतामतेपि विषयभेदेनैन्द्रियसंबद्धवि
शेषणतायाः कारणता बाहुल्यमावश्यकं तै उक्तापत्तेस्तन्मतेपि सत्वात् प्रतियोगिज्ञानस्य विषयभेदेनातिरिक्तहेतुत्वकल्पनं पुनरधिकमिति मेव। प्र
तियोगिज्ञानहेतुतामते सामान्यतएवाभावात्ति लौकिकविषयतया प्रत्यक्षं प्रतिस्वप्रकारीभूतधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन ज्ञानस्य स्व
रूपसंबंधेनैन्द्रियसंबद्धविशेषणताया-अविषयमनिवेश्यहेतुता कल्प्यते। एवमभाववृत्तिविषयतया ज्ञानं प्रति अभावो न घटीयद्रत्यादि बाधवु
द्भेः स्वीयाभावनिष्ठविशेष्यतानिरूपिताभावप्रकारतानिरूपितप्रतियोगितासंसर्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंब
धेन प्रतिबंधकत्वं कल्प्यते एवं च कारणतावच्छेदकसंबंधधटितसामानाधिकरण्यसंबंधेन प्रतियोगिज्ञानोक्तसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवा
धाभावविशिष्टापेन्द्रियसंबद्धविशेषणताया अभावलौकिकप्रत्यक्षात्मककल्पोऽस्यादकत्वांगीकारेणानुपपत्तेरभावाद्गौरवासंभवाच्चा। एवमेतन्म

तेप्रतियोगितासंबंधेनैवमोनांगीक्रियतइतिनप्रतियोगितानहेतुतायास्तत्रव्यभिचारइति। अत्रोच्यते। प्रतियोगितानस्यएथकारणत्वाभा
 वेपि विषयभेदेनैन्द्रियसंबद्धविशेषणतादिकारणतावाहुल्यंविनापिसर्वमुपयादयितुमीशामहे। तथाहि। घटत्वादिकारकज्ञानघटत्वादिवि
 शिष्टवैशिष्ट्यबुद्धौःस्वीपकिंविदुर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकतासंबंधेनज्ञानंप्रतितादृशप्रकारताश्रयतिष्ठस्वीयविशेष्य
 तानिरूपितप्रकारतासंबंधेनज्ञानंहेतुरित्येवंकार्यकारणभावः। एवमिन्द्रियसंबद्धविशेषणताभावप्रत्यक्षयोरपिस्वविशेष्यप्रतियोगिताव
 छेदकतासंबंधेनभावप्रत्यक्षंप्रतिस्वाश्रयप्रतियोगितावच्छेदकतासंबंधेनैन्द्रियसंबद्धविशेषणतायाहेतुत्वमितिरीत्याकार्यकारणभावःएव
 मुक्तबाधबुद्ध्याभावबुद्ध्योरपिस्वविशेष्यप्रतियोगितावच्छेदकतासंबंधेनाभावबुद्धिंप्रतिउक्तप्रकारतावच्छेदकतोक्तविशेष्यतावच्छेदकतासं
 बंधेनोक्तप्रतिबंधकत्वमितिप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावःकल्प्यते। दूयंचकारणतावच्छेदकसंबंधघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेनविशेषण
 तावच्छेदकप्रकारकज्ञानविशिष्टायाउक्तसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवाधाभावविशिष्टायाइन्द्रियसंबद्धविशेषणतायाअभावलौकि
 कप्रत्यक्षरूपफलव्याप्यत्वमुपेयतेयदत्तादिप्रकारकज्ञानकालीनघटाघभावेन्द्रियसंबद्धविशेषणतादशायामभावोनघटीयइत्या
 दिबाधकालीनघटत्वादिप्रकारकज्ञानकालीनघटाघभावेन्द्रियसंबद्धविशेषणतादशायोचनोक्तसंबंधेनविशेषणतावच्छेदकप्रकारक
 तानविशिष्टायाउक्तवाधाभावविशिष्टायाइन्द्रियसंबद्धविशेषणतायाःसत्वमितिनकाप्यनुपपत्तिःप्रतियोगितासंबंधेनैवमोनांगीक्रि

हरेच.

यत इति तुल्यमेवातो न तत्रैता दृशसामग्री विरुपि ह्यतिः द्रव्यादित्वा सुषयलुद्रवसंति कर्षे स्पतत्रा हेतुत्वे पि ह्यति विरुः दोषत एवतदु पयत्तेरि
त्यपि कश्चित् न चैवं सति सत्रिकर्ष शून्यकाले पि विषयतया प्रत्यक्षा पत्तिः विषयतया प्रत्यक्षतस्य जन्यतानवच्छेदकतया तेन तदवच्छि
न्नापत्तिरक्तसमवायेनाभावप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नोत्पादस्य स्वविशेष्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंबंधेनाभावप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नोत्पत्तिनियततया
तदभावादेवेति न दोष इत्यलं मंदबुद्धीनामश्रद्धासंपादकसूक्ष्मविचारेण न देतत्सर्वमभिप्रेत्याह भ्येयमिति। केचित्तूक्तयुक्त्याभावतानेप्रतियो
गितानस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वे पि व्याप्यवत्यक्षा घभावग्रहं प्रतिव्याप्यवत्यक्षादिनिश्चयत्वेन न हेतुत्वं अभावलौकिकप्रत्यक्षं प्रत्येव तस्य हे
तुत्वात्। व्याप्यवत्यक्षा घभावस्तनलौकिकप्रत्यक्षगम्यः व्याप्तेरतींद्रियत्वेन तदवच्छिन्नास्यापितत्वादि ति दीर्घाति धितो हेतुत्वे पीत्यनेनास्वरसं
माहुः गौरवादेवेति। अन्यतरत्त घटकमेदयो रूपदशितनिश्चयत्वयोश्चैकं प्रचनिवेशेन विनिगमना विरहादिप्रयुक्तगौरवादित्यर्थः एतेन
पूर्वाक्तमपरेत्वित्यादिमतमपि परास्तं। तत्राप्युक्तीत्यानिश्चयत्वनिवेशात्। प्रातिस्विकरूपेणेवेति। परस्य रज्यावृत्तधर्मयोरेव तयोर्ज
त्यनावच्छेदकेत्वेन परस्य रजन्यानुमितौ व्यभिचाराभावादिति भावः केचित्तु न न भयेने शिष्यावगाहिनिश्चयत्वेन न हेतुत्वसर्वत्र प्रत्यक्षविष
येष्यकप्रामर्शस्य हेतुत्वे वद्वि व्याप्यो धूमः पर्वतीयो न वेत्याकारकात्पर्वतपर्वताभावोभयकोटिकसंशया सर्वतैव द्विव्याप्यधूमो न वेत्याकार
को धूमधूमाभावोभयविशेष्यकप्रत्यक्षविशेषणकसंदेहाच्चानुमिति वारणायं तादृशद्विविधसंदेहभेदस्य जनकतावच्छेदककोटौ निवेशेन

जोरवा तस्य सविष्ये शेषपरामर्षस्य हेतुत्वे च वद्वि व्याप्य धूमाभावप्रकारक संशयमेवमात्रनिवेशेनेन लाघवात् न च धूमधूमाभावोभयविशे
 ष्यकपक्षविशेषणकज्ञानस्य कथं संशयत्वा एकधर्मिकविरुद्धोभयप्रकारकज्ञानस्यैव संशयत्वादिति वाच्यं न व्यमते एकधर्मिकविरुद्धोभय
 कोटिसंबंधावगाहिज्ञानमात्रस्यैव संशयत्वात् न च वद्वि व्याप्य धूमाभावविशेष्यकपर्वतविशेषणकज्ञानमिदोभवतापि निवेशनीयः अन्य
 था वद्वि व्याप्य धूमाभावः पर्वते वद्वि व्याप्य धूमवान्पर्वत इत्याकारक संशयादनुमित्या पत्तेः तादृशज्ञानस्याप्यकारधर्मिणि विरुद्धोभयको
 टिसंबंधावगाहितया संशयतदिति वाच्यं तादृशज्ञानस्य संशयत्वे वद्वि व्याप्य धूमः पर्वते वद्वि व्याप्य धूमवान्नवापर्वत इत्याकारकज्ञानस्या
 पिसंशयतया निगविशेष्यकपरामर्षहेतुतामते तद्देदस्य निवेशनीयं तथा तदंशे व्यमते साम्यादिति तस्मात्सत्यादावतिव्याप्तिर्दुर्वारैवे
 त्यस्वरसादाह व्यास्य विषयकत्वेने नीत्याहुः यथा च व्यास्यावश्यकत्वनिवेशेपि व्याप्यवत्सहविषयत्वेन हेतुत्वनिवेशेन मावश्यकंत
 योक्तप्राये प्राक् क्वचित्तुः ईश्वरपरामर्षजन्ये घटादिप्रत्यक्षे परामर्षात्मकानुभवजन्ये घटादिमात्रस्मरणे वातिव्याप्तिर्वारणाय तथाचि
 धनिश्चयत्वेन हेतुत्वनिवेशमिति याहुः अत्र विशिष्टस्मरणे विशिष्टवैशिष्ट्यबोधादौ च प्रकारांतरैरेवातिव्याप्तेः प्राग्वारितत्वात् गुरुतरव्या
 स्यविषयकत्वनिवेशनं व्यर्थमिति याशंकां परिजिहीर्षुरुपदर्शित विशिष्टवैशिष्ट्यबोधातिव्याप्तेरुत्तुतायां ज्ञानत्वनिवेशव्यवस्थापनप्र
 मत्ताया वारणार्थं तत्र निवेशनमावश्यकमित्याह दीधितौ एतेनेति। आख्यायां च्यमिचारं वारपतीति। ननु प्रागुक्तया संशयान्यविशेषणताव

हेरंब

उत्तरप्रकारकगुणत्वेनेतुतयेवानतिप्रसंगेनवज्ञानतंविशेषव्यभिचारणक्लेशःप्रसारुनाद्वीतिन्यायमनुसरतीतिचेन्न।ज्ञानत्वानिवेशोउक्तरी
त्याऽनुदुसंस्कारादायतिवारणायानंतोद्वेधकरूपविशेषसामग्र्याःसहकारित्वकल्पनेगौरवात्उद्वेधकस्यविशेषसामग्रीतेसामग्रीप्रति
बंधकतायांगौरवाच्च।अनुदुसंस्कारातीनविशिष्ट्यैवेतिष्ट्यबोधसामान्याभावाधिकरणत्वेउक्तविशेषसामग्र्यभावकूटापिकरणत्वस्यप्रयो
क्तत्वमपेक्ष्यैकस्यज्ञानत्वघटितधर्मावच्छिन्नाभावस्यतत्वेराघवेननष्टरूपेणहेतुत्वस्यैवोचितत्वाच्च।स्वतःसाक्षात्संबंधेनव्यापारतः
व्यापारसंबंधेनविनष्टायाविशेषणाधिपस्वस्मृतिफलौपधानस्यव्यापारंविनानुपपत्तेरितिभावःअत्रवरंतिविनष्टस्यनिर्व्यापारस्यैवका
रणत्वेकोदोषः।नचाव्यवहितप्राक्कालसत्त्वमेवहेतुतंतच्चस्वतोविनष्टस्यनसंभवतीतिव्यापारद्वारातथात्वमितिवाच्यं।कारणतायामव्यवधानं
शप्रवेशेगौरवात्।अथविनष्टादपिष्टादपिकार्यौत्यादेविष्टेनेघटादिसामग्रीतोपिकार्यधाराप्रसंगइतिचेन्न।तत्कारणतायामव्यवधानप्रवेशे
प्यत्रतदप्रवेशात्तच्चानुभवादपिविनष्टात्स्मरणधाराप्रसंगइतिवाच्यं।संस्कारोद्वेधकत्वेनाभिमतानामपिस्मृतिहेतुत्वात्।अथयासंस्काररूप
व्यापारकल्पनेपिकार्यधाराप्रसंगतादवस्थ्यात्स्मृतिजनयित्वासंस्कारेनइत्यतीतिविशेषइतिचेन्नस्मृतितोपपुनर्हसंस्कारात्।अथफलौपधानं
नामफलसाहित्यंतद्विनष्टस्यनसंभवतीतिव्यापारद्वारकंतल्युतइतिचेन्नयनःफलंजायतेतदेवफलौपधायकमितिनिर्वचनसंभवात्।न
चैवंयागादपूर्वमपिनसिध्येरितिवाच्यं।इष्टत्वात्धर्माधर्मयोःकीर्तनप्रायश्चित्तनारयत्वादन्यथानुपपत्त्यातत्सिद्धेयेतिव्यापकताभेदा

संबंधमेवमिन्नप्रतियोगितामेव न व्यापकतामेव दातुं ननु अन्यतरत्वेन संबंधनिवेशाच्च व्यापकतामेव न चाननुगमः संबंधाननुगमस्यादोषत्वा
 दत्तआहः संस्कारस्यैतिकरणस्य व्यापारसंबंधेन कारणत्वं दृष्टं संस्कारस्य व्यापारत्वाभावे तेन संबंधेन विशेषणज्ञानस्य कारणत्वं न संभवति
 संबंधत्वेनाभावावप्येति भावः संस्कारमिति विशिष्टधीत्वावच्छिन्नं प्रति विशेषणधीर्येदिसंस्कारे विनापि जनिकातर्हिकथं संस्कारो व्यापारः स्या
 न्न योयं जनयित्वेव यं जनयति तस्यैव तं प्रति व्यापारत्वादित्याशयः अत्रेदं विलं। व्यापारत्वं हितज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनकत्वं न च स्मृतिरूपवि
 शिष्टज्ञानकार्यजनकत्वेनाप्युपपन्नं। तच्च तज्जन्यतावच्छेदकावच्छिन्नजनकत्वं मेव। व्यापारत्वघटकमन्यथा दंडद्वयवितिसमूहात्वं न प्रति
 दंडस्य दंडोपि व्यापारः स्यादिति वाच्यं। घटो दंडज्जन्यत्वे सति दंडज्जन्यजनकः स्यादित्यापादने दृष्टापत्तेः व्यापारव्यहारविषयः स्यादित्या
 पादनं न संभवति। तथाविधव्यवहारे योयं जनयित्वे स्याद्युक्तगुरूपस्यैव निमित्तत्वात्। यदि च तथाविधव्यवहारः संस्कारेन स्यादित्युच्यते
 तदा रक्ततया तथापि विशेषणज्ञानस्य स्मृतिजनने संस्कारः स्वजन्योः पक्षे तेनानुभवजनने इत्येतावदुसिद्धं। संबंधमेव दातुं व्यापकतामेव दत्त
 पिनसम्बन्धः। स ह्यप्यपरोदासीनस्य प्राकृतसंबंधमात्रस्यैव व्यापकता घटकत्वात्। न च स्मृतिप्रतिसंस्कारद्वारा विशेषणविधियो हेतु
 त्वेलापवादावश्यकत्वाच्च विशेषणविषयकसंस्कारस्यैव हेतुता स्यादिति वाच्यं। विशेषणधीहितुतोपपादकत्वेनैव तस्मिन्नेव नहि विशेषण
 धीकारणताप्राप्तकान्वयव्यापारेकाविव संस्कारस्य तोस्त इति निर्विकल्पकात्मकस्येतीति। न चैव सामान्यलक्षणाजन्यज्ञानापीनजातित्वा

हेरंब

यवस्थितनिखिलजातिविषयकनिर्विकल्पकस्मरणतत्त्वरूपतोनिखिलजातिप्रकारकमानसस्यस्मरणस्यवासंभवेनसार्वज्ञापतिरितिचे
नस्वरूपतत्त्वकारकोपनीतमानेतथाविधतत्त्वकारकज्ञानस्यहेतुत्वेननिखिलजातिविषयकनिर्विकल्पकसत्त्वेपितदानीस्वरूपतोनिखि
लजातिप्रकारकमानसासंभवात्। नवातथाविधस्मरणोपगमेनविशिष्टस्मरणमिर्वाहेपिहृतिसाक्षात्कारपूर्वविषयस्मृतिकल्पनया
नतरूपपत्तिःकृतिद्वितीयक्षणोत्पन्ननिर्विकल्पकस्मरणेनविशिष्टविषयकस्मृतिजननकालेकृतिनाशेनविशिष्टविषयोपधानेनकृत्तिसा
क्षात्कारासंभवात्। एवमनंतनिर्विकल्पकस्मृतेस्तत्रोद्धोषकजन्यत्वस्यचकल्पनामपेक्षानुभवत्वावच्छेदेनविशेषणज्ञानजन्यत्वमेवोचि
तमित्यपिदृष्टव्यं। कल्पनंतद्विषयकस्मृतिंप्रतितद्विषयकज्ञानत्वेनेत्येवंरीत्याकल्पनं। स्मरणापत्तेरिति। नतायादकाभावः। भिन्नवि
षयकानुमितिसाम्यभावाद्वायादकत्वात्केचित्तुस्मृतिंप्रतीत्यादिविशिष्टस्मृतित्वावच्छिन्नंप्रतिसंस्कारसंबंधेनविशिष्टानुभव
त्वावच्छिन्नंप्रतिसमावायेनविशेषणज्ञानंहेतुरितिभावः। नचानुभवंप्रत्येवेत्यनेनपौनसक्त्यंतस्यस्मृतिंप्रतिकारणताव्यवच्छेदक
त्वात्। कारणनाद्वयकल्पनेगौरवादाहर्निकल्पकेति। फलमुगौरवंनदोषइत्याशयः। शेषपूर्ववदितिप्राहुः। अनुभवमितीति। अनु
भवत्वंचजातिविशेषेननुस्मृत्यन्यत्तज्ञानतमिति। नकार्यतावच्छेदकगौरवं। नचतत्रमाताभावः। तानत्वस्यजन्यत्वावच्छेदकत्वे। नंतनिर्विकल्प
कस्मरणकल्पनेगौरवेणलाघवात्तादृशजातिविशेषस्तज्जन्यतावच्छेदकतयासिद्धेः। अतएवाग्रेदीपितौ। अनुभवत्वजात्यन्तंगीकारेति। तत्रतुशब्दे

स्वरसंस्मृत्याय । नन्वेवंविशेषणत्वावच्छेदकप्रकारकज्ञानहेतुतायां स्मृतौ व्यभिचारो दुर्वार एवे सत आहृतथा चेति । स्मृतौ विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि
 स्मृतौ । विशिष्टवैशिष्ट्यविषयतायाः स्मृत्यावृत्तत्वेन तत्र व्यभिचाराभावादनुभवत्वं तत्र न निवेशनीयमित्यपि कश्चित् क्वचिद्विशिष्टानुभ
 वत्वमित्येव पाठः स तु सुगमरावननुस्मृतौ व्यभिचारविरहेऽपि उक्तकृतिसाक्षात्कारे व्यभिचारोऽस्येवेत्यत आह । शीघ्रतोनियमतद्रूपतिपत्ररु
 तिसाक्षात्कारस्तत्र विशिष्टविषयकस्मृतिं कल्पयित्वा तदनंतरक्षणे एव कृतिप्रत्यक्षोपगमादित्यर्थः । न व कृतिविषयस्मरणयोर्युगपदुत्था
 रासंभवात्क्रमेण तदुभयोस्तौ कृतिर्निर्विकल्पकोत्पत्तिक्षणे कृतेर्विनाशाद्विषयविरहेण कृतिरत्वविशिष्टकृतिप्रत्यक्षानुपपन्निरिति वा
 च्यं । तानयोरेक्योगपद्यानुपगमेन कृत्युत्पत्तिक्षणे विषयस्मृतिस्वीकारानु कृतिरत्वविशिष्टबुद्धौ तज्ज्ञानस्य हेतुत्वानुपगमेन तत्र निर्विकल्प
 कस्यानभ्युपगमाच्च तत्र विशेषणविधयो हेतुत्वेऽपि विषयस्मरणस्यैव कृतिरत्वविषयकलोपगमेनोपपत्तौ तत्र निर्विकल्पकस्याभावस्य कल्पात्
 अनादौ संसारे सर्वदेवकृतिरत्वविषयकसंस्कारसंभावनाग्राहकतिसाक्षात्कारजनकविषयस्मृतौ तदभावे वाधकाभावात् । न चैवमन्यत्र निर्वि
 कल्पकोच्छेदः अहर्बुधैर्ब्रह्मादेः प्राथमिकविशिष्टबुद्धिपूर्वतस्मरणासंभवेन तत्र निर्विकल्पकस्यावश्यकत्वात् । पत्र विशिष्टांतरत्वाच्चाक्षुषा
 दिसामग्रीकाले घटादीन्द्रियसंयोगोत्पत्तिस्तत्र द्वितीयक्षणे विशिष्टांतरत्वाच्चाक्षुषाद्युत्पारादुत्पत्त्यादिस्मरणासंभवेन तदुत्तरं घटत्वादिविशिष्टधी
 निर्वाहयघटत्वादितिर्विकल्पकस्यावश्यकत्वाच्च । अपेक्षाबुद्धिस्थले विषयस्मृतिघटत्वादिविशिष्टधीनिर्वाहयघटत्वादितिर्विकल्प

हं ब-

कस्यावश्यकत्वाच्च। अपेक्षावृद्धिस्थले विषयस्मृतिकल्पनं विनैवोपयत्तौ तत्कल्पने प्रयोजनाभाव इति नियमत इत्यसंगतमत आह व्याख्याया
 मपेक्षेति। न जन्यत इति इच्छादिजनने तस्य क्षणत्रयावस्थापित्वा संभव इति भावः। न चैवमपियत्र चिकीर्षां तां तरे विषयो परकमुपादानप्रत्य
 संतदुत्तररुतौ न स्मृतिकल्पनमिति वाच्यं। चिकीर्षायाः कार्यसहभावेन हेतुलोपगमात्। केचित्तुः अनुभवे प्रत्येव वा तस्या विशेषणधि
 पः णैव नियमतः नियमसत्तात् हेतुतस्य कल्पनादिति तदर्थोक्तदोष इत्याहुः नियमत इत्यस्य नियमः कारणत्वं दंतीकृत्येत्यर्थः तथा
 च ल्यबुलोपेयं चमीत्यपि कश्चित्। तदुभयमपि नियमतः कृतिसाक्षात्कारपूर्वमित्यादिपाठे संगच्छते वस्तुतः तादृशः पाठ एव नास्ति अत
 एव व्याख्यायां नियमत इति विहाय नियमतो विषयस्मृतेरिति प्रतीकमुपात्तं। अत्र वदंति विषयस्मरणकल्पनमपेक्ष्य विषयज्ञान
 स्य तावत्कालस्थापिते वोचिता। न च समानाधिकरणस्वाव्यवहितोत्तरक्षणवर्तिविशेषगुणत्वेन योग्यविभुविशेषगुणानाशत्वावच्छिन्नं प्र
 ति हेतुत्वेनेकया तन्नाशः स्वत्वस्यैकस्याभावात् ताना व्यवहितोत्तरे कालेन तथेति चेन्न हि धारावाहिकस्थले पूर्वपूर्वज्ञानस्य नाशो न स्या
 त्। न च ताना व्यवहितो भवति विशेषगुणत्वेन तथात्वमिति वाच्यं। सुषुप्तिप्राकालीनज्ञानस्य चरमः स्वसाक्षात्कारस्य च नाशो नुपपत्तेः अ
 यत्र संस्कारः कालरवावा नाशक इति चेदेव मननुगमे स्थिते। चापि हतिरेव नाशिकास्तु। किंच तदुक्तरूपमपि नाशस्वरूपयोग्यतावच्छेदक
 मेव कदाचित् क्वचिदस्तु ननु फलोपधापकमपि। विषयस्मरणस्य तत्संस्कारस्य तस्य नियतोद्बोधकस्य कल्पनामपेक्ष्य हतिहेतुज्ञाननाशो प्रति

कृते तांशकलकल्पनाया एवोचितत्वात् अतएव ताननाशप्रतिज्ञानाव्यवहितोत्तरसमपत्तेन हेतुतेसपि निरस्तः फलवलेन कृत्यजनकता
 ननाशप्रत्येव तथात्वात् अन्यथा तानसमयत्वेन तया त्वंतोप्यतिलस्त्विति तदेव कल्प्यतां तथासत्तिज्ञानस्य क्षणिकतापत्तिरिति चेदिहा
 पिरुतिसाक्षात्कारानुपपत्तिमवधेहीति अत्रोच्यते ज्ञानादीनां क्षणिकतावारणाय सामान्यतोनाशत्वावच्छिन्नं प्रतिस्वप्रतियोगिमत्वसं
 वंधेन नाशस्य हेतुतायाः कुपतया विषयज्ञानस्य तावत्कालस्याप्यपित्वं न संभवति यो गिमत्वसं वंधेन नाशस्य हेतुतायाः न च सामान्य
 तोनाशस्य हेतुत्वेपि विषयस्मृतिकल्पने पूर्वोक्तगौरवेण कृतिहेतुज्ञाननाशे कृतिहेतुन विशेषतो हेतुत्वकल्पनया विषयज्ञानस्य तावत्काल
 स्यापित्वं संभवतीति वाच्यं अन्यकृतिहेतुज्ञानस्य अन्यकल्पनाप्यतया तत्तत्ज्ञानतत्तत्कृतिष्यक्तिभेदेन विशेषतो न हेतुत्वप्रयुक्तगौरवेण
 कृतिकाहीनवापुसंयोगादेशपिविनिगमनाविरहेणानंतहेतुत्वप्रयुक्तगौरवेण च तदपेक्ष्यत्वात् न विषयस्मृतिकल्पनस्यैव पुक्तत्वादिति दि
 क्ता अत्राहुः विशिष्टप्रत्यक्षत्वमेव विशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकं न तु विशिष्टानुभवत्वं वाधाभावादिजन्यतावच्छेदकतया सिद्धपरोक्षज्ञानवृत्तिजाति
 विशेषेणानुमित्ता विशिष्टानुमितिसामग्र्याभावादिजन्यतावच्छेदकतया सिद्धेनानुमित्यन्यज्ञानवृत्तिजातिविशेषादिना च समसंकरप्रसंगे
 नानुभवत्वस्य जातित्वासंभवात् स्मृत्यन्यज्ञानत्वस्य जन्यतावच्छेदकत्वेनैव नित्यसाधारणतया जन्यगौरवात् अनुमित्यादौ परामर्शोदरेयानि हेतुव
 यामकलान्नदोषः किंचानुभवत्वस्य जन्यतावच्छेदकत्वेनैव नित्यसाधारणतया जन्यत्वमपि विवेक्ष्यं नित्यवृत्तिधर्मस्य जन्यज्ञानवच्छेदकत्वा

संनतकारणतापत्तेरवच्छेदकगौरवाच्च अस्मन्मतेजन्यप्रत्यक्षमात्रेतिजातिविशेषस्यैव न न्यतावच्छेदकत्वोपगमेनित्यसाधारण्यविरहात्
एतेनविशिष्टप्रत्यक्षत्वस्यविशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वसाध्यतानशून्यकालेऽप्रसिद्धसाध्यकपरामर्शोसाध्यविशेषणकानुमित्यापत्त्या
ऽनुमितौ। विशेषणज्ञानहेतुत्वांतरकल्पनेगौरवमित्यपिपरास्तंअनंतकारणताकाल्पनमवच्छेदकगौरवंचापेक्ष्यकारणताद्वयकल्पने
लाघवानपपात। अथैकधर्मविषयकज्ञानाद्वर्मांतरविशिष्टबुद्धरापत्तिवारणायविषयमंतर्भावकारणभावोपगमेविषयमंतर्भावनकारणता
याआनंत्यप्रसंगद्वुतितदर्थप्रकारतासंबन्धेनज्ञानप्रतिविषयतासंबन्धेनज्ञानस्यहेतुतास्वीक्रियतेएवंचएकपुरुषीपविशेषणज्ञानात्पुरुषा
तरीयविशिष्टबुद्धरापत्तिवारणापशरीरविशेषावच्छिन्नत्वंतत्तदात्मसमवेतत्वाकार्यकारणयोर्विशेषणहेतुतयाचतद्विशेषितानुभवत्वस्या
नित्यसाधारण्यभावान्नजन्यत्वंकार्यतावच्छेदकेनिवेश्यंअस्मत्वाविषयमंतर्भाव्यात्मनिष्टप्रत्यासत्त्येवकार्यकारणभावस्तथोपिकायव्यूह
स्थलेएकशरीरावच्छेदेनतदात्माविशेषणज्ञानसत्त्वेऽन्यशरीरावच्छेदेनापितत्रविशिष्टबुद्धापत्तिवारणायशरीरविशेषांतर्भावस्यावश्यकतया
तद्विशेषितानुभवत्वस्यननित्यसाधारण्यसंभवःनचसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्येवसमानावच्छेदकत्वप्रत्यासत्त्यापिकारणभावोपगमादव
च्छेदकतानियमसंभवेनशरीरविशेषावच्छिन्नत्वनिवेशेनित्ययोजकद्वुतिवाच्यं। तथासतिकायव्यूहवसात्मनिएकशरीरावच्छेदेनविशेषण
ज्ञानसत्त्वेतदीयान्यशरीरावच्छेदेनाभिभावकभूतादेर्विशेषणज्ञानसत्त्वेतादृशरीरावच्छेदेनतदात्मनिविशिष्टबुद्धापत्तेर्द्वारत्वात्तदात्मनि

मम वायेन तच्छरीरेचावच्छेदकतया विशेषणज्ञानसत्त्वादिति चेन्न। यत्र हि नानाप्रत्यासत्त्या एककार्यतावच्छेदकावच्छिन्नं प्रति एकधर्मावच्छिन्नस्य
 हेतुता तत्र तत्संबंधेन नाधिनोकरणप्रत्यासन्नैककारणव्यक्तेस्तत्तत्संबंधेन नानाधिकरणप्रत्यासत्त्येककार्यव्यक्त्युत्पादकताया अन्य
 त्रव्यवस्थापितत्वात् विषयात्मशरीरेषु विभिन्नज्ञानव्याप्तीनामेव यत्र प्रत्यासत्तिस्तत्र तद्विषयप्रकारकतदात्मसमवेततच्छरीरावच्छिन्न
 बुद्धौ पक्षसंभवेन विषयात्मशरीरविशेषाननंतर्भाव्यतत्रितयनिष्ठत्रितपप्रत्यासत्त्यैव विशिष्टबुद्धिविशेषणज्ञानयोः कार्यकारणभावोप
 गमात् तस्मान्नित्यसाधारण्यवारणाय तन्न्यले निवेशनमावश्यकमेव। तन्न नित्यसाधारसा धर्मस्य जन्यतावच्छेदकत्वे वाधकाभावः न चा
 तिप्रसंगवारणाय कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नया वाध्यक्तीनामेवाधिकरणता निरूपकत्वेन कारणता घटकताया नित्यव्यव्यक्तेरपि तदंतःपा
 तितत्वात् तदव्यवहितपूर्वक्षणाप्रसिद्धा कारणत्वानुपपत्तिरेव वाधिकेति वाच्यं। कार्यतावच्छेदककारणतावच्छेदकभेदेन कारणताया भिन्न
 लाघत्रनित्यवृत्तिधर्मः कार्यतावच्छेदकस्मिन्ननित्यव्यक्त्यतिरिक्तव्यक्तीनामेव तत्तद्व्यक्तित्वेन निवेशनानुपपत्तेरभावादिति चेन्नः कारणता
 घटकाधिकरणतानिरूपकतात्मककार्यतावच्छेदकत्वस्यातिप्रसक्तधर्मे संभवान्नित्यव्यक्त्यधिकरणत्वस्य कारणत्वा घटकतया कारणता
 घटकाधिकरणतानिरूपकाप्यव रूपकार्यताशून्यनित्यव्यक्तिवृत्तिताया नित्यवृत्तिधर्मस्यातिप्रसक्तत्वेन कार्यतावच्छेदकत्वासंभवात्। यदिवा हेतव-
 तिप्रसक्तस्याप्यवच्छेदकत्वं तदा ज्योतिष्टोमादिजन्यतावच्छेदकतया स्वर्गादिनिष्ठैवे जन्यसिद्धिर्न स्यात्तत्रापि ज्योतिष्टोमादिजन्यविजानी

यस्यैव व्यक्तीनामेव कारणता शरीर प्रवेशेन वैजात्यास्वीकारेण कारणतानुपपत्तिविरहात् कार्यतावच्छेदकत्वस्य स्वर्गत्व एव संभवादिति । अपरे
तु नैतद्युक्तं बौद्धाधिकार व्याख्याने दीधितिकारणेणैव संकरः पदोपतानिराकरणेनापदोषाभावात् समवायकालिक विशेषणतोभयसंबंधेना
नुभवत्वस्य कार्यतावच्छेदकतया नित्यसाधारण्याभावेन द्वितीयदोषाभावाच्चेत्याहुः केचित्तु स्मृतिप्रतीत्यादि ग्रंथेषु विशेषणज्ञानहेतुतायां
नव्यभिचारोद्धारपरः प्रकृतानुपपत्तिमात्रविशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानहेतुतायां नव्यभिचारवारणस्यैव प्रकृतत्वात् । नचावश्याभ्युपे
येत्याद्युक्तरीत्या प्रकृतोपपत्तिः तादृशरीत्या विशेषणज्ञानहेतुतायां नव्यभिचारोपपत्तिर्यते तादृशरीत्या विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानहे
तुतायां नव्यभिचारवारणसंभवात्साक्षात्तदभिधानमुपेक्ष्यते दंगे तदभिधानस्य संदर्भविरुद्धत्वात् किंतु विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानहे
तुतायां नव्यभिचारोद्धारपर एव तथा हि विशेषणधिपः विशेषणतावच्छेदकप्रकारकधिपः हेतुत्वस्येति । अस्य कृत्स्नादित्यभिप्रेतान्वयः अपि
भावः नहि कारणतावच्छेदकस्य कार्यनियतव्यवहितपूर्ववर्तितावच्छेदकत्वं कारणताघटकं पागां दीनामं पूर्वाद्वारा स्वर्गादिकरणतानुपपत्तेः
॥ अपितु कारणतावच्छेदकावच्छिन्नतद्गारास्य तरलस्यैव एवं च तादृशस्य तरलस्य निपतपूर्ववर्तितावच्छेदकत्वमेव नव्यभिचारः प्रकृते च विशि
ष्टवैशिष्ट्यबोधत्वावच्छिन्नस्यानुभवस्याव्यवहितपूर्वकाले विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वावच्छिन्नस्य तथा विधस्मरणाव्यवहितपूर्
ववर्तितावच्छेदकत्वान्नव्यभिचार इति । ननु साक्षात्तरं परसाधारणकारणताया ऐक्याभावादुपदर्शितान्यतरलस्य निपतपूर्ववर्तिता

वछेदकत्वं न कारणता घटकं गौरवादपि तु साक्षाद्विदुतास्थले कारणता वछेदकस्य परंपरास्थले च व्यापारता वछेदकस्य प्रकृते च विशेषण-
 ता वछेदकप्रकारकज्ञानता वच्छिन्नस्य विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिस्मरणव्यवहितपूर्वक्षणे तथा विधिसंस्कारस्य च तादृशानुभवाव्यवहि-
 तपूर्वक्षणे नियमतोऽसत्त्वात् तपोरेकतरस्यापि नियतपूर्ववर्तिता वछेदकत्वमितिकथं कारणतोपपत्तिरित्यतः कल्यांतरमाह निर्विकल्पके-
 तिकल्पनादित्यग्निमेणान्वयः तथा च प्रथमं निर्विकल्पकात्मकविशेषणता वछेदकगोचरस्मरणं ततश्च तत्प्रकारकस्मरणं तदुत्तरमेव
 च विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिस्मरणमुत्पद्यते न तादृशैव तादृशैव कल्प्यते अतो न व्यभिचार इति भावः निर्विकल्पात्मकविशेषण-
 ता वछेदकगोचरस्मरणकल्पनं च तत्प्रकारकज्ञानोपपत्त्यर्थमन्यथा विशेषणज्ञानविरहेण तदनुपपत्तेः अंतरास्मरणद्वयकल्पने
 नैतकल्पस्यैव गुणतया कार्यता वछेदकसंकीर्त्तनव्याभिचारसुद्धरति अनुभवं प्रत्येकवेति विशिष्टप्रकारकानुभवत्वावच्छिन्नं प्रत्येकैवैत-
 तस्याः विशेषणता वछेदकप्रकारकधिपः तथा च स्मृतेः कार्यता वछेदकानां कालतया न व्यभिचारः इदं तु वाच्यं अंतरविशेषणता व-
 छेदकप्रकारकस्मरणकल्पनमेव सम्यक्कलननुभवत्वात् सत्यता वछेदकत्वं विशिष्टप्रकारकत्वेन समं तस्यैकवचनविशेषगौरवात् न च भ-
 वन्मते ज्ञानत्वनिवेशात् साम्यमिति वाच्यममन्मते तस्याप्यनिवेशात् इच्छादिपूर्वमपि ज्ञानसत्त्वेन व्यभिचारमावाता न च यत्र फलसाधन-
 ताज्ञानकलेष्मे पापचिकीर्षोपापगोचरप्रवृत्तयः क्रमेणोत्पन्नास्तास्तत्र प्रवृत्तौ व्यभिचार इति वाच्यं तत्र विशेष्ये विशेषणमिति रीत्ये-

हरिवं

वप्रवृत्त्युपगमात्। यत्तु विशेषणतावच्छेदकभेदेन हेतुत्वे गौरवमिति तदनिवेश्य विशेषणतावच्छेदकतासंबंधेनानुभवं प्रतिप्रकारतासंबंधे
नतानत्वेन हेतुताकल्प्यते। तेन विनिगमना विरहादिप्रयुक्तगौरवावकाशद्वितितन्। विषयनिष्ठतया हेतुत्वे तत्पुरुषीयत्वकैस्तेष्व
तावच्छेदकेऽवश्यं निविष्टत्वेनोक्तरीत्या गौरवस्य दुर्वारतात्। अस्मन्मते च तत्पुरुषोपत्वमात्रस्यावच्छेदकत्वोपगमात्। एतेन नित्यसाधा
रण्यकारणाय जन्यप्रत्यक्षवृत्तिजातिविशेष एव जन्यतावच्छेदकः अनुमित्यादौ परामर्शादिरेव नियामकः न चैवं साध्यतावच्छेदकप्रकार
कज्ञानशून्यकालेऽप्रसिद्धसाध्यकपरामर्शाद्विशिष्टवैशिष्ट्यावगाह्यनुमित्यापत्तिरिति वाच्यं। तथाप्यनुमितौ स्वातंत्र्येण तस्य हेतुत्वात् जन
न्यत्वनिवेशप्रयुक्तगौरवतो लाघवादिष्यपि परस्ते लाघवेन विषयनिष्ठतया हेतुत्वेन तत्पुरुषीयत्वनिवेशेनैव नित्यसाधारण्यकारणा
त्॥ विशेषणज्ञानजन्यतायां चानुभवत्वमवश्यं निवेश्य तत्प्रकारकतामात्रस्य प्रकारतासंबंधेन तत्पुरुषीयत्वमात्रस्य वानत्वेऽपदर्शितप्रवृ
त्तौ व्यभिचारतएवं च निर्विकल्पकस्मरणमप्रामाणिकमेवेति ध्येयं। न च प्रवृत्तिं प्रत्युयापसाधनत्वेनोपादानप्रत्यक्षस्य साक्ष्यसा
क्षाद् हेतुतया तस्यैव चोपायतावच्छेदकरूपप्रवृत्तिप्रकारीभूतधर्मविषयकतया व्यभिचारेण संभवतीति। वाच्यं न तदावच्छेदकीभूत
मुखतादेरपि उद्देश्यतावच्छेदकविधया प्रवृत्तौ प्रकारत्वेनोपादानप्रत्यक्षस्य च तद्विषयकत्वानियमेन व्यभिचारावश्यंभावात्। ए
तेन संस्कारव्यावृत्तस्य ज्ञानेच्छादिसाधारण्ये वैजात्यस्य गुणमानसजनकतावच्छेदकतयाऽवश्यकल्पनीयत्वेन तस्यैव विशेषणज्ञानादिनि

एतज्ज्ञानकतावच्छेदकतामुपेयते न तु ज्ञानत्वस्य एवं च तादृशप्रवृत्तिपूर्वविशेषणविषयिण्याद्वय्या एव नियमतः सत्त्वान्नव्यभिचारद्वय-
 त्वपिनिरस्तं। प्रवृत्तिपूर्वनियमतो वर्त्तमाना पाउपापेच्छाया उद्देश्यतावच्छेदकी भूतसुखत्वादिविषयत्वान्नैयत्यात्फलेच्छायाश्चोपापेच्छाद्व-
 रैव हेतुतया प्रवृत्त्यव्यवहितपूर्वक्षणे तदवस्थानानियामां तत्तानि च योर्युगपदुत्पादासंभवेन फलेच्छानंतरमुपापेच्छोपादानप्रत्यक्ष-
 योः क्रमेणोत्पत्तावेव प्रवृत्तिसंभवान्तरव्यवहितप्राक्क्षणे फलेच्छाया असंभवदुक्तिकत्वादिति। ननु स्मृतौ व्यभिचारभावेऽपि उपदर्शित-
 वृत्तिसाक्षात्कारे व्यभिचारेण ज्ञानत्वस्य विशिष्टवैशिष्ट्यबोधजनकतावच्छेदकत्वेन संभवतीत्यत आह निष्पन्नस्येति क्वचिद्विषयस्मृतिकल्प-
 नाय व्याभिचारवारणासमतपानियमतद्वितिरुतिसाक्षात्कारपूर्वे तत्तत्पूर्वक्षणे विषयस्मृतेः विशेषणतावच्छेदकप्रकारकविशेषण-
 रूपविषयस्मृतेर्हेतुतया च तस्या एव विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वरूपकारणतावच्छेदकांतायाः सत्त्वेन नव्यभिचारद्वयतिभावः
 अनुभवसामग्र्याः सन्निकर्षादिघटितायाः अनियमात्स्मृतिपर्यंतानुपावनं। पूर्वानुभवनन्यसंस्कारसत्त्वेन उद्बोधकस्य च कल्पनी-
 यतया स्मृतिसामग्र्यानियमनः कल्पयितुं शक्यत्वात्। न च सविषयकमात्रस्योपनायकतया तद्वृत्तिरूपसंसिद्धिकर्षवत्ताद्विषयस्य
 मानसमापिनियमतः संभवातीति वाच्यं। तत्र तन्मते तुल्ययुक्त्या उपनायकज्ञानविशेषणज्ञानयोरपि ज्ञानत्वेन हेतुतात्त्विकतया विषयहेतु-
 मानसानिर्वाहति हि वदंति। तन्न मनोरमं। विशेषणधियो हेतुत्वस्येति लिखनस्य यथाश्रुतपरत्वानुरोधेन निर्विकृतिवदंति त्यक्त-

कात्मकस्मरणोपगमस्य साक्षाद्यभिचारवारणसंपादकत्वानुरोधेन च स्मृतिप्रतीत्यादिग्रंथस्य विशेषणज्ञानहेतुतायां व्यभिचारे इ
रपरत्वस्यैवोच्यते। न चोक्तरीत्या संदर्भविरोधः पूर्वोपदर्शितरीत्या विशेषणविषयकादिति पूर्वग्रंथपर्यालोचनपाविशेषणज्ञान
हेतुतायां व्यभिचारवारणस्य वप्रधीनत्वेन नदभिधानमुपेक्ष्य विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानहेतुतायां तदभिधाने भवन्मते एव संद
र्भविरोधादित्यक्षेपमनन्यजत्यनेन। देवादितीति देवव्याप्त्यनुमितिसामग्रीसमाजः तमेव दर्शयति। सत्यामिति दीधितौ परं केवलं अने
न दोषांतराभावोक्तः। ननु कथमेतत्पर्वतो वह्निमान् स्यादित्याद्यापत्तावतिव्याप्तेः सत्वात्। न च तत्र पूर्वोपस्थितवह्निव्याप्त्यादिमानेन
व्याप्त्या विषयकत्वाभावात् न दोष इति वाच्यं न पूर्वोपस्थितस्यापि तस्य घटादिवद्भ्रानेमानाभावात्। पर्वते वह्निज्ञानं जायतामित्यादी
ष्ठाकातीनघटाद्यनुमितिसामग्रीकाले प्रतिबंधकसत्त्वेन धूमोऽवृत्तिरित्याद्यवृत्तिलग्रहादिकालेऽधिकरणाद्यंशे धूमादिमानासंभवे
न च व्याप्तिमानासंभवाच्चेति चेन्न० तत्राद्यादकवन्नांशे संशयस्यापि हेतुत्वेन निश्चयत्वेनाहेतुत्वात्। अतएवायत्तेराद्याद्यवत्ताज्ञानरूपद्विष्ट
संशयज्ञानज्ञानसंपादनेन इच्छाविघटनद्वारा हार्यापादकसंशयविघटकत्वेन साफल्यं। तज्जनकतापामापादकवर्तोऽंशे प्रामाण्य
ज्ञानास्कंदितत्वस्य हार्यत्वस्य वा निविष्टतपानातिप्रसंग इत्यपि कश्चित्। ज्ञानतादिकमादाय प्रत्यक्षादावतिप्रसंगवारणायाया
त्तेनानुभवत्वव्याप्यत्वेन यथाश्रुतेनानुभवत्वचारणं स्वस्यापि स्वव्याप्यत्वादत आह। तच्चेति न चानुभवत्वतिरासायानुभवत्वा

न्यत्वे सति अनुभवा न्यासम वेतल रूपं भेदगर्भं व्याप्यत्वमेव कुतो न विवक्षितमिति वाच्यं तदपेक्षया स्य लघुत्वात् । र्याकां विदिवत्यादिव
 द्यमाण लक्षणे तु अगत्या लघुभूतमपीदमुपेक्ष्य गुरुभूतं तदेवाहं ततश्च तत्रैव स्फुटमविष्यति । एतेन पांकां चित्सादौ दर्शितभेदगर्भं व्यापि
 व्याप्यत्वपदार्थत्वस्य स्फुटतयोपादानेन तद्विरोधादनापितदेव व्याप्यत्वं न सिद्धमिति प्रत्युक्तं कारणतानिरूपितत्वस्य कारणताप्रतियोगिकं
 तस्य व्याप्तिविशेषणत्वमभनिरासाया ह्यप्रतियोगिकं तमिति उक्तरीत्या ॥ यत्तावायत्तित्वजातिमादापातिप्रसंगनिरासापात्रकारण
 तायां निश्चयत्वावच्छिन्नत्वनिवेशः केचित्तु निश्चयनिष्ठकारणतेत्युक्तौ परामर्षीयविशेषणतानलाघवच्छिन्नकारणतानिरूपितव्या
 स्याविषयकानुमितिदृष्टिकार्यतावच्छेदकबुद्धित्वमादाय प्रत्यक्षादावतिव्याप्तिः पर्याप्तमनिवेश्यतादृशज्ञानत्वावच्छिन्नेत्युक्तौ तादृश
 निश्चयाभावस्य पर्वतोवह्यभाववानिति ताननिष्ठकार्यतावच्छेदकबुद्धित्वमादाय तथेति तां निवेश्यतादृशनिश्चयत्वावच्छिन्नेत्युक्त
 मित्याहुः आलोकेत्यादि । अत्र च दंति । अन्यवर्हितोत्तरत्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वेन नुमितित्वनिवेशस्य निष्पद्यो जनतया असंभवप्रसंगद्व
 तितच्चिंत्यं । अप्रामाण्यतानास्कंदिताहार्यतत्तल्लिङ्गकपरामर्षो व्यवहितोत्तरपर्वतावह्यमानिति शाब्दबोधादौ व्यभिचारवारणाय तत्क
 लीयतत्तरप्रामाण्यतानाभावकूटाहार्यतानभेदकूटानां परामर्षनिष्ठतया कार्यतावच्छेदककोटिप्रवेशमपेक्ष्यानुमिति त्वनिवे
 शेलाघवात् । कार्यतानतिप्रसक्तस्यैव कार्यतावच्छेदकत्वेनानुमितित्वघटितकार्यतावच्छेदकस्यानतिप्रसक्त्याऽनुमितिभिन्नानंत

पदार्थानां कारणतायामधिकरणतारूपिकत्वेन निवेशमपेक्ष्यानुमितित्वनिवेशस्यैवोचित्याच्च अनयैवरीत्यापक्षसाध्यविषयताया अपिका
र्यतावच्छेदककोटिनिवेशानुसंधेयः पतेनात्रलक्षणोऽनुमितित्वस्यानिवेशनासंभवद्रवैश्वर्यसाद्याकांविदित्यादिलक्षणांतरप्रणयनं दी-
धितिकास्येतिवदंतोपि परस्ताः उक्तरीत्या तत्र निवेशस्यावश्यकत्वात् न च मानाभावेन तदसिद्ध्या तत्र निवेशसंभवः कार्यतावच्छेदकतयैव तस्मिन्
ऽदृष्टं च सर्वजातिपदोपादानेन दीधितिरुतापि स्वचित् अन्यथायां कांविदित्यादिवक्ष्यमाणलक्षणवत्कार्यतावच्छेदकधर्मसमवापित्वमिह
वोक्तं स्यात् अथलाघवेन धर्मितावच्छेदकमनिवेशवत्त्वादिविधेयतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेनानुमितौ बहिर्व्याप्यधर्मा
दिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वसंबंधेन परामर्शस्य हेतुतयैतल्लक्षणेऽसंभवदूतिचेन्न उपदर्शितस्य संबंधत्वे मानाभावात्
तस्यैतन्नियामकतया तेन संबंधेनेहेतुत्वासंभवाच्चा किंच बहिर्व्याप्यधर्मवच्चतरेव बहिर्व्याप्यालोकवान् पर्वतदूतिसमूहानुवनजन्या
नुमितौ व्यभिचारवारणाय बहिर्व्याप्यधर्मादिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकताविशिष्टवत्त्वादिविधेयतानिरूपितविशेष्यतावच्छे
दकताया एव कार्यतावच्छेदकसंबंधत्वस्य वाच्यं तया हतानसमानकालात्वनियमेन विनश्यदवस्थ परामर्शजन्यानुमितेरसंग्रहसंगोदु
रुद्धः अपि चलाघवता तेतरवाधादि सहकारेण साध्या नानवच्छेदकपक्षतानवच्छेदकरूपस्याप्यनुमितिप्रकारतया तद्रूपस्तद्विज
न्यस्तद्वत्त्वव्यतिरेकित्वादित्यनुमानेन धर्मत्ववह्नित्वंभ्यां कार्यकरणभावग्रहाच्चिरुक्तविशेष्यतावच्छेदकतायाः प्रत्यसत्तिता संभवः नी

तत्पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकपरामर्शोत्तरेण देनवाधादिकालीनात्यर्वातत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकानुमितिसापत्त्यापर्याप्तिमंतर्भावविवि
 शेष्यतावच्छेदकतायाः प्रत्यासत्तित्वस्य वाच्यत्वात्। अधिकमन्त्रमत्कृतोद्भूतं। तद्वच्छेदकेति परामर्शघटकतयोक्तकार्यतावच्छेदकघ
 टकेत्यर्थः सामानाधिकरण्येनेतीति। अथालोकादिलिङ्गकानुमितिव्यावृत्तये कार्यतावच्छेदकघटकेत्यर्थः सामानाधिकरण्येनेतीति।
 अथालोकादिलिङ्गकानुमितिव्यावृत्तये कार्यतावच्छेदककोटौत्तल्लिङ्गकपरामर्शव्यवहितोत्तरत्वस्य निवेशे गौरवेणाव्यवहितपूर्वस्य
 वच्छिन्नतल्लिङ्गपरामर्शधिकरणताविशिष्टसमवायस्य तल्लिङ्गकपरामर्शजन्यतविच्छेदकसंबन्धत्वं पर्वतोद्भूतकवद्विविधेयकानुमिति
 त्वादेर्जन्यतावच्छेदकत्वं न्योपेपतेलाघवात्। अतएव कार्यतावच्छेदकेनुमितित्वानिवेशनिबन्धनोक्तरीत्याशोकापिन संभवति। एवं च ज्ञा
 नत्वस्य कार्यतावच्छेदककोटावप्रवेशेन तद्वारकं सामानाधिकरण्येनेति व्यर्थमेवेति चेन्न तद्विहाय वच्छिन्नसाध्यकपरामर्शजन्यताघटि
 तजातिघटितलक्षणवत्। तानत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकपरामर्शजन्यताघटितमपि जातिघटितलक्षणसंभवतीत्येतत्सूचनापत्तानवृत्तित्व
 मादाय तानमात्रकथमनेति प्रसंगः। तानत्वस्य कार्यतासामानाधिकरण्यादवच्छेदकत्वाच्चेत्यन आह तानत्वस्येत्यादिप्रतिभादइति। त
 था च तद्गृहेतदंशे सामानाधिकरण्येनावच्छेदकतया मासमानत्वमेव सामानाधिकरण्येन तदवच्छेदकत्वं तद्गृहे मुख्यविशेष्यतावच्छेद
 कत्वमिति फलितोर्थ इत्याशयः। एतेनात्र सामानाधिकरण्यं समवायेन वृत्तित्वं वाच्यं। अन्यथा कार्यताधिकरणानुमितौ स्वावच्छिन्न

हेरिब.

विधेयताकत्वादिसंबंधेन बह्विधादेः सत्ताद्वयत्वादावनिव्याप्तिरिति पराजितं। तान्तरावधारणायोक्तप्रकारस्यावश्यकत्वेनैव सामंजस्यं तान्तरावधारण
वृत्तियस्य सामानाधिकरण्येनेत्यस्य च वैयर्थ्या अवच्छेदकविशेषणकोटिनिविष्टवह्नितान्तरादीनां कार्यतावच्छेदकतायामवच्छेदकत्वे
न कार्यतावच्छेदकत्वाभावेनातिप्रसंगावभावात्। न चोक्तविशिष्टधर्मस्य कार्यतावच्छेदकत्वे तद्वह्निकवह्नितदीनामवच्छेदकत्वं दुर्वारं विशिष्ट-
स्य तद्वह्निकानतिरिक्तत्वात्। शुद्धनुमितित्वस्यातिप्रसक्ततया तत्तासंभवादिति वाच्यं। विशिष्टघटकानां संवेष्टामवच्छेदकत्वेऽवच्छेदकभेदेन
कार्यताभेदप्रसंगापत्त्याः। नुमितित्वमात्रं स्यैवावच्छेदकत्वात्। न चातिप्रसक्तत्वकेवलस्य तस्यातिप्रसक्तत्वेपि सामानाधिकरण्येनावच्छेदक
तावच्छेदकीभूतवह्निविधेयकत्वादिविशिष्टस्य तस्यानतिप्रसक्तत्वात्। न च कार्यतानिरूपितावच्छेदकत्वादितिरूपिताया अवच्छेदकतायाः
परंपराकार्यतानिरूपितत्वात् बह्विधादिकमादायातिप्रसंगो दुरुद्धर एवेति वाच्यं। उक्तपरंपराकार्यतानिरूपितावच्छेदकताया लक्षणा
घटकत्वादिति चेन्न। विशिष्टघटकानुमितित्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वकल्पनं विशेषणपरंपरायाश्च यथाक्रमं तदवच्छेदकत्वादिकल्पनां चापे
क्ष्यविशेष्यविशेषणभावापत्ततावत्पदार्थेषु स्यात्सत्यवृत्तेरेकस्याः कार्यतावच्छेदकतायाः कल्पनस्यैवोचितत्वात्। न चैवमवच्छेदकभेदे
न कार्यताभेदप्रसंगदस्युक्तमवेति वाच्यं। अवच्छेदकताभेदस्यैव कार्यताभेदकत्वेनावच्छेदकभेदेऽप्यवच्छेदकताया अभेदेनारोपात्पुन्य
ते चैतत्। अन्यथा विशिष्टस्यावच्छेदकत्वं न तु शुद्धस्येति प्रतिशान्नुपपत्तेः भवन्मते शुद्धविशेष्यस्यैवावच्छेदकतया विशेषणपरंपराया अनव

छेदकत्वात् न चावच्छेदकं सामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकतानियामकत्वेन विशेष्यस्यानुमितित्वस्यावच्छेदकतासंभवेऽपि विशेषणवद्वित्वादीनां
 कार्यत्वासामानाधिकरणतयावच्छेदकतासंभवेन तदंशतर्भाज्यव्यासज्यवृत्तिरेकावच्छेदकतानसंभवति उक्तप्रवादस्तु विशेष्यनिष्ठावच्छेदक
 त्वं विशेषणवच्छिन्नं न तु निरवच्छिन्नं पत्रतु निरवच्छिन्नमवच्छेदकत्वं तत्रैव शुद्धस्यावच्छेदकत्वमित्येतत्पर इति वाच्यं ॥ अवच्छेद्यसामानाधि
 करण्यविशेष्यविधयाऽवच्छेदकतायामेव नियामकत्वेन विशेषणत्वेनावच्छेदकतां वद्वित्वादीनां कार्यता वैष्यविकरणस्याकिंचित्करत्वात्
 फलवत्त्वेन तथैव कल्पनात् अन्यथावच्छेद्यसामानाधिकरण्यस्यानतिप्रसक्तत्वस्य चावच्छेदकतानियामकत्वस्यैवासिद्धिप्रसंगात् न चैवं
 सर्वत्र सविशेषणस्यैव विशेष्यनिष्ठावच्छेदकत्वस्य विशेषणानवच्छिन्नत्वप्रसंग इति वाच्यं ॥ इष्टत्वात् न चैवं जात्यतिरिक्तपदार्थस्य किंचि
 त्स्वरूपेणैवावच्छेदकत्वं न तु स्वरूपत इति प्रवादविरोधः तेन जात्यतिरिक्तपदार्थनिष्ठावच्छेदकत्वस्य सावच्छिन्नत्वप्रतिपादनादिति वाच्यं त
 स्म तादृशपदार्थस्य तत्तदवच्छेद्यावच्छेदकांतरविशेष्यतयैव तत्तदवच्छेदकत्वमित्यर्थकत्वात् न चानुमितित्वादीनां प्रत्येकमतिप्रसक्त
 त्वेन कथमवच्छेदकत्वं तवापि शुद्धविशेष्यस्यातिप्रसक्तेरुक्तत्वात् अवच्छेदकविशिष्टस्यानतिप्रसक्तत्वमस्यैवेति चेत् अवच्छेदक
 तापर्याय्यधिकरणस्यानतिप्रसक्तत्वं ममाप्यस्यैवेति तुल्यं न च समवायसंबंधावच्छिन्नानुमितित्वनिष्ठावच्छेदकताया एवासंभवे हेतव
 तेव स्यादिविधेयकत्वादावंगीकारे तत्रापि सवायेनावच्छेदकत्वव्यवहाण्यतिरिक्ति वाच्यं तस्य समवायसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकत्व

मित्यर्थे दृष्टान्तेः एकस्या एव तस्यास्तत्रांगीकारात् अवच्छेद्याधिकरणसमवायेन वर्तमानत्वे सत्यवच्छेदकत्वमित्यर्थे त्वसमवेते समवायेन वर्तमा
नत्वाभावादेव तदनापत्तेः एवं च परामर्शजन्यतावच्छेदकताया वह्नित्वादावपि सत्वे न तत्रातिव्याप्तिवारणाय ज्ञानवृत्तिरितिसामानाधिकर
ण्येनेति च सार्थकमिति संप्रदायः । एतदभिप्रेत्यैवावच्छेदकताश्च यस्तद्दृशविशिष्टशरीरघटकपदार्थस्त्रोम एवेत्युक्तं नव्यास्तु वह्नित्वादौ व्या
सजन्यरन्यवच्छेदकत्वानंगीकारेपिन तत्पदवैयर्थ्यवद्भिन्नव्याप्यधूमवत्ताज्ञानाव्यवहितोत्तरवह्निन्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितित्वस्य जन्य
तावच्छेदकत्वे स्वावच्छिन्नविधेयताकतादृशज्ञानाव्यवहितोत्तरानुमितित्वसंबंधेन वह्नित्वस्य स्वाश्रयवद्भिन्नव्याप्यधूमवत्ताविषयकाव्य
वहितोत्तरवह्नित्वावच्छिन्नविधेयतार्कानुमितित्वसंबंधेन ज्ञानत्वस्य च विनिगमनाविरहणावच्छेदकत्वस्यावश्यकत्वेन तत्पदसार्थक्यात् ।
न चैवं तस्य दोषादानेपि वह्निन्वादेरुक्तसंबंधेन कार्ये विशेषणीभूयैवावच्छेदकतायाति संप्रेगतादवस्थ्यमिति वाच्यं सामानाधिकरण्ये
नावच्छेदिकेत्यस्य समवायेनावच्छेदिकेत्यर्थादिति त्वेसमवायस्यावच्छिन्नत्वाद्यंशो वह्नित्वादिसंबंधस्य चाप्रवेशेन लाघवस्य विनिग
मकत्वेन वह्नित्वावच्छिन्नविधेयताकानुमितित्वस्यावच्छेदकतयानुमितित्वजातिमादापलक्षणगमनासंभवात् । वस्तुतस्तु स्वावच्छिन्न
विधेयताकतादृशज्ञानव्यवहितोत्तरानुमितित्वादिसंबंधेन वह्नित्वादेरवच्छेदकत्वेतादृशविधेयतादृशानुमितित्वयोर्विशेष्यविशेषण
भावे विनिगमनाविरहद्वितीयावच्छिन्नविधेयताकत्वसमवायोभयद्यद्वितीयासामानाधिकरण्यसंबंधेन वह्नित्वविशिष्टानुमितित्वस्यैवाव

छेदकत्वमुपेयते। अत्र च न विनिगमनाविरुद्धः अनुमितित्वविशिष्टबहुत्वस्यावच्छेदकत्वे स्वावच्छिन्नविधेयताकत्वस्य कार्यतावच्छेदकता
 वच्छेदकसंबंधत्वेन गौरवं बहुत्वविशिष्टानुमितित्वस्यावच्छेदकत्वे सपवापस्यैव तथा तमिति लाघवस्यैव विनिगमकत्वादिति न बहुत्वा
 दिकमादायाति प्रसंग इति तत्पदे वैयर्थ्यं दुरुद्धमेव एवं वसामानाधिकरण्येनावच्छेदिकेत्यस्य समवायेनावच्छेदेकैत्यर्थकत्वेऽदसरत्वं
 चेति पूर्वोक्तमेव समं जसं। व्याप्त्यविषयकत्वापेक्षया नात्र लाघवमेतस्य गुरुत्वादत आहृत्याचेति। अव्यवहितोत्तरत्वं हीति। अत्र प्र
 थमोपात्तस्याव्यवहितत्वस्य वरमं निर्वचनं शब्दलाघवाय अन्यथा तच्चैत्यनेनापरामर्शे शब्दगौरवापत्तेः। मानामावा इति तथा चासं
 भव इति भावः पुरुषांतरीयान्यस्त्रिंशकानुमितौ व्यभिचारोदाहसामानाधिकरण्ये तित्वस्य संबंधपरिचायकतया कार्यतावच्छेदकं प
 रमृष्टं ते तस्यैव बुद्धिस्तत्वात्। तथा च तत्तत्त्वतित्वस्य संबंधपरिचायकतया कार्यतावच्छेदककोठावनिवेशेन नोक्त दोष इति भावः। मा
 नाभावादिति विशिष्टधीनियामकस्यैव संबंधत्वादिति भावः वस्तुननुमिति क्षणे वस्तुननुमित्युत्पत्तिक्षणे स्वप्रागभावेति। इदमुपलक्ष
 णं अन्यस्याप्यनेकपदार्थघटितस्य संबंधत्वे मानाभाव इति द्रष्टव्यं। एतेन स्वव्यापकबहुत्वसामानाधिकरण्यावच्छिन्नत्वस्वावच्छिन्न
 लोभयसंबंधेन सामान्यतो धर्मविशिष्टप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेषतया ताकेलरूपाखिललिंगपकपरामर्शसाधारण
 बहुव्याप्यवसर्वतनिश्चयत्वेन हेतुत्वस्य पर्वतोद्देश्यकबहुविधेयकानुमितित्वेन कार्यत्वस्य स्वीकारान्नमूलोक्तलक्षणे दोष इत्य

पिनिरस्तम्। इत्यस्वरसादिति मूलोक्तलक्षणस्य पूर्वापराविरोधेन सुवचने उपक्षानर्हता अत्र च पूर्वमूलकारेण विस्मयसंबंधत्वं मीक्षितं धीनित्या
मकस्य संबंधतो। क्त्वाव्यवहितोत्तरत्वादेः संबंधत्वात्संभवेन नैतल्लक्षणं तन्मते संभवति प्रकारांतरेण तस्य संबंधत्वांगीकारेण तदुपपादने च तद्विरो
ध इतीदमुपेक्ष्य स्वातंत्र्येण लक्षणांतरकरणमेवोचितमित्याशयः तेनात्राव्यवहितोत्तरत्वस्य संबंधत्वं नास्तीति दीधितिकाराभिप्रायवर्णनेना
ग्रे परामर्शग्रंथे प्रतिवक्ष्यते हितत्रतदित्यत्राव्यवहितोत्तरत्वं संबंधतपानिविष्टं न तु प्रकारतयाः तोन दोष इति दीधितिकाराभिप्रायवर्ण
नेन च व्याख्यायां पूर्वापरविरोधः एवं युक्तिसिद्धतत्तत्साध्यकपरामर्शानुमित्याः कार्यकारणभावस्य दीधितिकारानभिप्रेतत्वं चायुक्तमि
ति नाशंकं। नीयं। अत्राव्यवहितोत्तरत्वादेः सर्वथा संबंधत्वाभावे तात्पर्याभावात्। एवं चास्य ग्रंथस्याव्यवहितोत्तरत्वस्याननुगमप्रयुक्त
संबंधत्वाभावात् तात्पर्यभ्रमवतां अत्रेदं प्रतिभाति। मूलोक्तलक्षणमपि दोषासंस्पृशीत्यादिना व्यवहितोत्तरत्वस्यानुगमत्वप्रतिपादने न मू
लोक्तलक्षणस्यादुष्टोक्तिरसंगतैवेति ध्येयं। वस्तुतस्तु कार्यकारणभावघटितत्वेन मूलोक्तलक्षणस्य गुरुत्वमिनिलद्युतलक्षणं युक्तमित्या
भिप्रेत्य प्रमाचतुष्टयस्य करीत्येवलक्षणं युक्तमित्यभिप्रेत्य वा दीधितिकारस्य लक्षणंतरप्रणयनं। एतेन तत्तल्लिङ्गकपरामर्शजन्यतावच्छेद
कतया वैजात्यसीकारा नोक्तव्यमिचारः न च सांकर्यं। सांकर्यस्यादोषत्वात्। सजातीयतानपौगपद्यसीकारादिति मूलोक्तलक्षणं नोपे
क्ष्यमित्यपि निरस्तमित्यवधेयं केचित्तु। अनुमितित्वेन परामर्शत्वेन सामान्यकार्यकारणभावस्य तत्तद्वक्तित्वावच्छिन्नं प्रतितत्तद्वत्त्वे

नविशेषकार्यकारणभावस्यसत्त्वपिवत्त्वाधनुमितिप्रतिवद्भिः साध्यकपरामर्षत्वादनामध्यविधकार्यकारणभावेप्रमाणभावाच्चैतच्छेषं
 संभवतीत्यस्वरसमाहुः अन्येतु आहार्यपरामर्षादनुमित्यनुदयेनानाहार्यपरामर्षत्वेनहेतुत्वंवाच्यं तथावाहार्यत्वस्यतज्ज्ञानत्वरूपतया
 तदवच्छिन्नभेदकटनिवेशेगौरवात्परामर्षानुमित्यस्तद्व्यतिरेकेनहेतुत्वमेवोचितमितिनाम्यलक्षणत्वंसंभवतीत्यस्वरसमाहुस्तदुभपदष
 णमप्यस्मत्कृतानुमितिपरामर्षहेतुताविचारेदृष्टव्यं। वाधकाभावात्। व्यभिचाराभावात्। अनाकुलंनिर्दोषंआहुरिति। अस्वरसक्तताद्
 शविषयेप्रमाणाभावात्। लिङ्गोपहितेतिरत आरभ्यवदंतीत्यं तमेकोग्रंथः केचित्तुलिङ्गोपहितेत्यादिरपिक्वचित्प्राहुः। लिङ्गोपहितेयस्या
 पमाशयः। लिङ्गानुपधानपक्षेन्यलिङ्गकानुमितौव्यभिचारस्यतत्तल्लिङ्गकपरामर्षजन्यतायातत्तदव्यवहितोत्तरत्वादिनिवेशस्योक्तरी
 त्याऽसंभवस्यानुद्धरेपिलिङ्गोपधानपक्षेव्यभिचाराभावेनकार्यकारणभावघटितमूलोक्तलक्षणंसमंजसमितिबद्धिव्याप्यधूमवानप
 र्वतोवद्भिमानिलनुमितित्वंवल्लिङ्गव्याप्यधूमप्रकारतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितवद्भितावच्छिन्नविधेयताशाख्यनुमिति
 त्वात्तत्रिर्धर्मस्त्वन्त्यत्रानुसंधेयः। नचानुमितौकेवललिङ्गमानाम्युपगमेनैवाव्यभिचारव्याप्तिमानेमानाभावइतिवाच्यं। नानाविधव्या
 प्यवगाहिपरामर्षाणाहेतुत्वेनव्यभिचारवारणायत्तत्तद्व्याप्यवगाहिपरामर्षजन्यानुमितौतत्तद्व्याप्तिमानस्यावश्यकत्वात्। यत्तुलाघ
 वात्साध्याभाववद्वर्तित्वरूपव्याप्यवगाहिपरामर्षस्यैवानुमितिहेतुतयाव्याप्तिमानेनोक्तयुक्तिः साधोयसीतितन्नातस्यैवानुमितिहे

हेतुव-

तुल्यतस्यलिंगभेदेनकारणताभेदाभावेनानुमितौव्यभिभाजनस्येवल्लिंगभानस्याप्यसिद्धापत्तेःननुलिंगोपधानपक्षस्याचार्यसंमतत्वेन
मूलकारस्यतदसंमतत्वात्तन्मूलोक्तलक्षणस्यतत्पक्षामिग्राभयकत्वंसंदर्भविरुद्धं।वस्तुतस्तु।लिंगोपधानेरावमानाभावः।नचसां
ध्यादेरिवनियमतउपस्थितलिंगस्याप्यनुमितौभावेवाधकाभावदूतिवाच्यं।वद्विव्याप्यधूमवान्यर्वतोवद्विमनिसाधनुमितौवद्विव्याप्य
धूमवान्यर्वतोवद्विव्याप्यधूमवानिसादिपरामर्षघटितसामग्र्याःप्रयोजकत्वस्यक्तसत्वेनपर्वतत्वाधवच्छिन्नविशेष्यकपरामर्शाभा
वदृशानुमितेरसंभवात्।नचशुद्धपर्वतत्वाधवच्छिन्नविशेष्यकपरामर्षघटितसामग्र्याअपितादृशानुमितौप्रयोजकत्वंकल्प्यगौरवात्प्रमा
णाभावाच्चाधिकमन्यपानुसंधेयमित्याशयेनारुल्लिङ्गानुपधानेति।वद्विमसर्वतस्येति।तथाचतत्तल्लिङ्गकतत्तदनुमितिस्वरूपविशेष्यता
संबंधेनपर्वतोवद्विमनिसाधनुमितौविशेष्यतासंबंधेनवद्विव्याप्यधूमादिमतानिश्चयस्येतुल्यमितिभावःधूमलिंगकानंततत्तदनु
मितिस्वरूपस्यधूमलिंगकपावदनुमितिसाधारणाव्यवहितोत्तरत्वापेक्षयानलघुत्वमतआरुतत्तत्स्वरूपस्येतिल्लुप्तत्वाच्चेतिविषयतायाः
संबंधत्वंसर्वसिद्धंअव्यवहितोत्तरत्वस्यक्तयुक्त्यासंबंधत्वमसिद्धिमित्याशयःवदनीत्यस्वरसःसंचयविषयतायाविषयतात्वेनैवसंबंधत्वं
ल्लुप्तंतेनरूपेणकार्यतावच्छेदकत्वेन्यभिचाराएवतत्तत्स्वरूपत्वेनसंबंधत्वंचात्कृतमेवेत्यादिबोध्यःमूलेव्याप्तिविशिष्टेत्यादिनासकलपरा
मर्षसाधारणपरामर्षत्वजात्यवच्छिन्नजन्यत्वमेवेत्यौलक्षणत्वेनोक्तमित्याशयवतोमतमाहमानसत्वेति।अन्यथाचाक्षुषत्वादिनासांक

कुर्यापत्तेरिति भावः न च स्मृतित्वव्याप्यत्वमादापविनिगमनाविरहः किदाप्यननुभूतसाध्यविषयकानुमित्यनुपपत्तेरेव विनिगमकत्वात्तद्वद
 परामर्षः चटविषयकपरामर्षः हेतुत्वकल्पने अतिप्रसंगमो वा तद्धेतुत्वकल्पने। अनुमितित्वस्य तन्मात्रस्य आकस्मिकत्वापत्तिः कारणा
 प्रयोऽयत्नापत्तिः कार्यमात्रवृत्तिजातेः कारणप्रयोऽयत्ननियमादिति भावः तादृशनियमस्याप्रयोजकत्वेऽप्यभ्युपेयसमाधत्ते ज्ञानत्वेनैव
 ति। न च ज्ञानत्वेन हेतुत्वे संयोगत्वादिनाविनिगमनाविरहः परामर्षत्वेन तद्धेतुत्वे परामर्शस्तस्य धर्मिग्राहकमानसिद्धत्वात् न स इति वाच्यं
 एवमसपरामर्षसंयोगादौ वा कल्प्यत इत्यत्र नियामकाभावेन तत्र प्रमाणाभावात्। अत्राधिकममस्मत्कृतानुमितिपरामर्षहेतु
 ताविचारः। नुसंधेयं दुरुपगौरवभिपानलिखितं तद्व्यक्तीतीति। न च व्यक्तिपदवैयर्थ्या अनुमितित्वेनानुमितिनिवेशे तस्या एव तादृश्य
 नलक्षत्वसंभवेऽप्येवैयर्थ्यात्। विवक्षित इति। अनुभवत्वस्य गुरुतयाऽभावप्रतियोगितानवच्छेदकतया लाघवेन तद्व्यक्तित्वस्यैवा
 वच्छेदकत्वादिति भावः अन्यथा गुरुधर्मस्य प्रतियोगिता वच्छेदकत्वमतांगीकारेणानुभवत्वावच्छिन्नमेदविवक्षणे विवक्षितत्वे इति ससं
 तघटितानुभवत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेदविवक्षणापेक्षया लाघवेन तदघटितानुभवत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेदस्य विवक्षपि
 तुमुचितत्वेयवैयर्थ्यायातादिति इदं च परे क्षयस्य जातित्वाभावमभ्युपेयं तदनुरेधिनसत्यं तदघटितानुभवत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताक हेतुव
 मेदविवक्षणं च प्रक्षालनाद्रीतिन्यायग्रस्तं। तथा च गुरुधर्मप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमतानुसारिण एतदुक्तं नासमवेतातवैयर्थ्यमि-

तिभावः यथा श्रुतं तु न संगच्छते । तद्वक्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकमेव विवक्षणेना समवेतां तसार्थं के प्रक्षालनाद्वातिन्याय प्राप्तस्य दु
हरत्वात् । लक्षणापत्तेश्च । वस्तुतस्तु विवक्षित इति । भावप्रत्ययस्याप्रातिस्विकरूपेण शक्तिवादिनव्यमते तद्वक्तित्वस्यैव तत्प्रत्ययशक्यता
वच्छेदकत्वादिति भावः अन्यथा भावप्रत्ययस्य सर्वत्रैतद्वृत्तित्वादिशक्तिवादिसांप्रदायिकमतानुसारेणानुभवेतरेत्यादिरूपानुभवत्व
त्वावच्छिन्नमेव विवक्षणे विद्यमानाया तादिति तथा च न व्यमतानुसारेणैतत्क्षणेना समवेतां तवैयर्थ्यमिति भावः शेषं पूर्ववदिति प्रति
भातिकेचित्तु अनुभवत्वत्वावच्छिन्नमेव निवेशेयिना समवेतां तवैयर्थ्यं तथा हि । प्रकृतलक्षणे तद्वक्तित्वं न तादात्म्येन तद्वक्त्यादिरूपं तस्यैव
तरव्यावर्तकत्वं संभवेनेतरांशवैयर्थ्येन तद्व्यतिरस्य लक्षणेत्वासंभवात् । न च तस्य भागासिद्धयेतरांशसार्थं के असिद्धि वारकस्य व्यर्थ
त्वादितिरूपतदनुमित्यन्यतरत्वमेव तद्व्यक्ति । तथा च रू निवेशं तस्येतरसाधारण्येनेतद्व्यावर्तकत्वासंभवेनेतरांशसार्थं के न प्रकृतलक्षणे
पपत्तिः तथा च रूपत्वमेवैतदपरूपेति व्याप्तिवारणाय समवेतां तं । न चानुभवसमवेतस्यैवात्त । पथा संनिवेशेऽवैयर्थ्यादित्याहुः अनुमितौ
प्रसिद्धतादृशधर्मसमवायित्वस्य कालिकसंबंधेन कालादौ सत्त्वात्तिप्रसंगतादवश्यमत आहृतथा चेति गौरवादिति । अनुभवत्वज्ञास
नांगीकारे । अनुभवत्वस्य स्मरणान्यतान त्ववैरूपत्वादिति भावः । सुवचमिति अनुभवत्वात्तत्त्वानुभवान्यासमवेतत्वरूपविशेषणद्वयमपेक्ष
प्रत्यक्षासमवेतत्वरूपैकविशेषणघटितत्वेन लाघवेमेव मौष्ट्यं । तथापीत्यादि । अयमाशयः प्रत्यक्षासमवेतत्वनिवेशेऽनुमितिलक्ष

णत्वसंभवेपिप्रत्यक्षादिलक्षणत्वासंभवः अतएतद्व्यक्तिसंभवेतथावद्धर्मसमवायित्वमप्युपेक्षितं तद्व्यक्तिपदेनचाक्षुषादिप्रत्यक्षव्यक्त्यु-
 पादनितत्समवेतथावद्धर्मोतिर्गतचाक्षुषत्वादेः स्यादर्शनादावसत्तेनान्यास्येतस्यप्रत्यक्षलक्षणत्वासंभवात् अथतथाप्युक्तलक्षण-
 पेशयालघुतस्यतद्व्यक्तिसंभवेनानुभवनिष्ठमेदप्रतियोगितावच्छेदकधर्मसमवायित्वस्यप्रमाचतुष्टयलक्षणत्वसंभवेनकुतस्या-
 गः अतएवपूर्वमनुभवत्वव्याप्यत्वमनुभवतिष्ठमेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपं व्याप्यविषयकत्वघटितलक्षणेति न्यानुभवान्यासंभवेतत्वरूपभेदगर्भव्याप्यत्वमितिचेन्न-
 ॥ बाधादिप्रतिवध्यतवच्छेदकप्रत्यक्षव्यावृत्तानुमित्यादिसाधारणयशोक्षत्वादिवैजात्यमादायातिप्रसंगात् नचानुभवजात्यासांकार्यान्त-
 नपरोक्षत्वादिजातिरतएवव्याप्यविषयकत्वघटितलक्षणेपिनतामादायातिव्याप्तिरितिवाच्यं एतल्लक्षणस्यमूलानुसारित्वेनसां-
 कार्येपिक्वचित्प्रमाणसिद्धान्तिः स्वीक्रियतइतिवोद्धारणिकारेस्वयमवस्थापितत्वेनैतल्लक्षणस्यनरभिप्रायकत्वात् व्याप्यविषयकत्वघ-
 टितलक्षणस्यतुमूलानुसारितपाताद्गौमिप्रायकत्वासंभवेनैसादृशवैजात्यस्याभावेनैवानतिप्रसक्त्यालाघवेनभेदगर्भव्याप्यत्वस्या-
 गः ह्रस्वगत्यागुर्वपिभेदगर्भव्याप्यत्वमेवाश्रीयतइति एतेनप्रत्यक्षाद्यसंभवेनत्वघटितस्यप्रमाचतुष्टयलक्षणत्वासंभवेपितद्व्यक्ति-
 संभवेतयत्किंचिदनुभवासंभवेतधर्मसमवायित्वमित्येकशब्देनप्रमाचतुष्टयलक्षणसंभवात्तथानभिधानवीजानुयोगस्यतावतादुष्यह-

हरिव

त्वमितिकेषां चिदत्र दूषणदानं परस्मै। उक्तं वै जात्यमारायातिप्रसक्तैस्तस्यापि प्रमाचतुष्टयत्वं क्षणत्वासंभवात्। न चैवमनुभवस्तत्तावच्छि
न्नमेव निवेशोपि परोक्षत्वात्। वारणाया समवेतां तस्य सार्थक्ये वै यथ्याया तादिति पूर्वोक्तविरोध इति वाच्यं तस्याभ्युपगमवात्परत्वेन मुख्यतो
त्ता घव एव तात्पर्यस्योपवर्णित्वादिति दिका तथैवेति तज्जन्यता वच्छेदकावच्छिन्नजनकत्वं स्य व्यापारत्वघटकता यन्यथा दंडादीनां घटा
रावीश्वरानादि व्यापारतापत्तेरित्याशयः व्याप्तीत्यादि तथा चैतन्मते व्याप्तिश्च विशिष्टपक्षधर्मता च व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मते तयोर्ज्ञानमि
ति विग्रहः वैशिष्ट्यं च पूर्वोक्तस्थितव्याप्तेरेवेति भावः कार्यता वारणायेति। तादृशकार्यता पा अवारणे तत्समानाधिकरणप्रत्यक्षत्वाद्यादा
यातिप्रसंगात् एवमप्येव व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नेति न च तथाप्युक्तकार्यता पा अवारणं तत्प्रतियोगिवद्बुद्ध्याप्यधूमवत्पर्वतनिश्चय
कारणताया वद्बुद्ध्यापि प्रकारतानिरूपितपर्वतविशेष्यताशालिनिश्चयत्वेनेव पर्वतनिश्चयकारणताया वद्बुद्ध्यापि प्रकारतानिरूपि
तपर्वत्वेनेव पर्वतविशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारतानिरूपितव्याप्तिप्रकारताशालिनिश्चयत्वेनापि विनिगमनाविरहेणावच्छिन्नतया लिति धिक्
नायेन व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नत्वादिति वाच्यं। व्याप्तिज्ञानत्वपर्यासावच्छेदकता कतस्य विवक्षितत्वात्। अवच्छिन्नत्वमन्यूनवृत्तित्वं। उक्तकार्य
तायाति योगिकारणताया व्याप्तिज्ञानत्वमन्यूनवृत्तित्वपानदोष इत्यपि कश्चित्। तत्र हि उक्तस्य हेतुः। अत्रापि अनुमितावपि नैकमिति। तथा
चासां भव इति भावः पक्षित्यादि तथा च व्याप्तिज्ञानजन्यतायां धूमपरामर्शोद्यवहितोत्तत्त्वपर्वतविशेष्यकत्वाद्यनिवेशोपिन सति

तिभावः। तादृशवच्छेदकेति व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यतावच्छेदकेत्यर्थः। अतिव्याप्तिरिति शरणा यतश्चच्छेदकाव-
 छिन्नेत्यत्र एकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिरूपकतावच्छेदकत्वं विवक्षणीयं न्यूनाधिकपदार्थावच्छिन्नोक्तजन्यतयोश्चच्छेदकतेचनैकधर्मावच्छि-
 न्नपर्याप्तिकेन्यूनाधिकतावत्पर्यवृत्तिरसमुदायताभ्यामेव तयोर्पक्षेखच्छेदादिति नास्ति प्रसंगः। एवं च व्याप्तिज्ञानपरामर्शजन्यतयो-
 र्विभिन्नधर्मावच्छिन्नत्वे संभवो दुरुद्धर एवेत्युपदर्शितदिशा व्याप्तिज्ञानजन्यताया धर्मपरामर्शव्यवहितोत्तरत्वादिति वेशमणीकृत्यै-
 वा संभवो वा रणीय इत्याशयः एवमिति। अस्यापि पूर्वोक्ततासर्वद्वयादीति। आदिना ज्ञानत्वेन मनस्त्वेन वा करणत्वे संभवः व्याप्त्यवि-
 षयकत्वनिवेशेनैवानतिप्रसंगेयथोक्ते गौरवं चेत्तस्य परिग्रहः पूर्वोक्त्यावध्याख्यामुपक्षताया उपलक्षणतया प्रवेशेन तज्जन्य-
 स्वात्मभाजत्वाभावाद्। दीपितौ पक्षधर्मतेत्यत्रेति। प्रतिपाद्यघटकत्वं पक्षतान्वयिसप्तम्या अर्थः इदमश्रुत्वा लक्षणवाक्यं पक्षधर्मते-
 त्येतावन्मात्रे पक्ष्या विशेषणत्वेन वक्ष्यमाणार्थलाभ अत आहः व्याख्यायां पक्षत्वेति। यथाश्रुतविशेषणत्वे तथैवेत्यत आह-
 पक्षत्वस्येति विशेष्येति अहण्येत्यादावाहण्यादीनामिव प्रकृते पक्षताया विशेषणत्वमिति भावः। एवं सति पक्षताया धर्मतायामन्व-
 यः स्यात्तु जन्यतायामत आह पक्षधर्मतेति। विशेष्यत्वं साक्षात्परंपरासाधारणमिति भावः पक्षतायाः परंपर्याविशेष्यं ज्ञानमादा-
 यतन्यतान्वयेन तु धर्मतायाः साक्षाद्विशेष्यं तदारायत रन्ध्रपट्टस्य च नियामकमाह तात्पर्येति। अविशेषणत्वेपि विशेषणत्वेन

जथा मनन्वपेपि पक्षताया एव धर्मता विशेषणपक्षविशेषणीभूताया । अपि पक्षताया इति वार्थः नन्वरुणे ये कदापि न्यापिगा ह्यागरोसो
मं क्रीणा ही सत्रसा ह्यादिशेष्यगवादीनां कपसा धनत्वभावेन विशेषणस्यारुण्यादेः साधनत्वं भासतां प्रकृते च तादृशविशेष्यस्य पक्षस्याज
नकत्वे विशेषणस्य जनकत्वं कथं भासतां दूरभावादिति चेन्न । तत्रारुण्यादेः साक्षात्क्रयसाधनताभावेन दूरापेक्षायामप्यत्र पक्षताया
स्साक्षादेव जनकत्वेन दूरानपेक्षणात् । परंपर्याविशेष्यान्वयितान्वयितरूपविशेषणत्वं कदृष्टमित्यपेक्षायामाह लोहितेति । यद्वा तास
र्यवशात्तस्य निरुक्तविशेषणत्वाभावेपि साक्षात्परंपर्यावातद्विशेषणस्य निरुक्तविशेषणत्वेनान्वयेत्यलमाहः लोहिते प्राप्तत्वात् । सोही
षाकृत्तिजः प्रचरंतीत्यादिविधिवाक्यादिष्टसाधनत्वेन प्राप्तत्वात् । अविवक्षितस्यापि इष्टसाधनतान्वयितेनाविवक्षितस्यापि तस्योपस्य
विशेषणत्वं पश्यर्थः क्वचित्स्य विशेषणीभूतलोहितस्य मिति पाठः सवसुगम एव दंडी सैषानन्वाहेतुत्रपुरुषस्याविधेयत्वेपि दंडस्य विधेयत्वव
त्तवत्त्वगीस्यामित्यत्र विशेष्यस्य काम्यत्वाभावेपि विशेषणस्य काम्यत्ववच्च सामान्यतो विशेष्यन्वयेपि विशेषणस्यान्वपदुतिभ्युत्पत्तौ लोहि
तोष्ठीपादुत्पादौ कृतत्वादिति भावः कश्चिदिति । अस्वरमवीजंतु पक्षतायाः सहकृतत्वसंबंधेन प्रथमताने स्वातंत्र्येण विशेषणत्वे गौस्त्वं । नचो
क्तरीक्तरीत्या पक्षतायाः परंपर्याविशेष्यधर्मतान्वयिताने सहकृतत्वसंबंधेनान्वयितरूपविशेषणत्वेनैव तत्सामेन स्वातंत्र्येण विशेषणत्वमि
ति वाच्यं । तानपक्षोपसंवरानविषयस्य ज्ञाने विषयत्तैवान्वयस्य व्युत्पन्नतया पक्षधर्मताया इव पक्षताया अपि ताने विषयतया न्वयस्य सं

संभवेः पारतन्त्र्येणान्वयस्वीकारे तु विशेषान्वयिना न्वयितव्येवस्वीकारादिति। परामर्षजन्यविशिष्टस्मरणतादृशपक्षाभावप्रत्यक्षादवनिव्या
 मितवारणरूपपक्षताजन्यतोपादानप्रयोजनं स्फुटत्वा दुपेक्ष्य परामर्षजन्यतोपादानप्रयोजनमाह। दीधितौ पथोक्ताया इति। व्याख्यायां का
 लादीति। एककालावच्छेदेनैकात्म्यवृत्तित्वरूपवैशिष्ट्यस्य कालघटितत्वादिति भावः। अत्रातीन्द्रियत्वं दुर्ज्ञेयत्वं तेनादिनानुगतानुनुगतानुमित्ता
 भावकूटपरिग्रहः पक्षताया विशिष्टाभावरूपत्वेन विशेष्याद्यभावरूपत्वमनुपपन्नमत आह विशेषणवतीति। अनुगताकारप्रतीत्या विशिष्टा
 भावस्यातिरिक्तत्वं रावमांशं कापा अतिरिक्तत्वाभिप्रायकत्वं समाधानस्यानतिरिक्तत्वाभिप्रायकत्वमिति संदर्भविशेषे नातिरिक्तत्वाभिप्रायेणे
 बोधयोपपत्तिः उक्तित्वाशयेनाह विशिष्टेति। परामर्षोपादानमिति अत्र वैदंतिविशिष्टाभावस्यातिरिक्तत्वे तदुदितलक्षणकरणादेवा
 नतिप्रसंगे परामर्षोपादानं व्यर्थं। न चैव विशिष्टाद्यभावरूपपक्षताजन्यानुमितौ व्याप्तिरिति वाच्यं। जातिघटनाया आवश्यकत्वेना
 दोषादिति ताद्विसं। लक्षणे विशिष्टाभावरूपपक्षताजन्यत्वावनिवेशे गौरवेण विशेष्याद्यभावरूपपक्षताजन्यत्वस्यैवलाघवेन नि
 वेष्टेतत्प्रत्यक्षवारणायै परामर्षोपादानस्यैव चित्यात्। फलमुगौ रवैरवस्यादोषत्वात्। अत्रेदं चिंत्यं व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतातान
 रूपपरामर्षजन्यतोपादानेवोक्तरीत्या पक्षताया जन्यताया विशेषणत्वेनान्वयात्पक्षताजन्यत्वस्य लक्षणवाक्याल्लभः तदनुपादानेन
 तः पक्षताजन्यत्वस्यैवात्मनेन पक्षताजन्यत्वस्य पक्षताप्रत्यक्षेऽतिप्रसंगवारणाय परामर्षोपादानमिति कथं दीधितावुक्तं अन्यथा

हेरंब.

पक्षतात्वेन पक्षताजन्यत्वस्यापि प्रसक्तत्वेन परामर्शोपादानस्य तत्वेनेत्यादिश्चासंगतेर्दुरुद्धरत्वात्। यदि चोक्तरीत्या पक्षताया जन्यतायां विशेष-
णत्वेनान्वयमहिम्ना लक्षणवाक्यात् पक्षताजन्यत्वमात्रस्य लामेपि पक्षतात्वेन पक्षतजन्यत्वस्य लक्षणवाक्यान् लामद्रव्युच्यते न दाप-
रामर्शानुपादाने पक्षताजन्यत्वमात्रस्यापि लक्षणवाक्यात्कथं लामद्रुतितुल्यं न च व्याप्तिविशिष्टे स्यादित्यल्लक्षणवाक्यलघुपक्षतापरामर्श-
मयजन्यत्वरूपलक्षणे परामर्शोपादानकस्य परोपपन्न्यदिति वाच्यं। तथापि पक्षतायाः पारंतेत्येव जन्यतान्वयमहिम्ना वस्तुगत्या परामर्शज-
न्यत्वसमानाधिकरणपक्षताजन्यत्वस्यैवलक्षणत्वेन परामर्शोपादानासंगतेरपरीक्षारहितं। जन्यत्वे स्वनिष्ठजनकताननिरूपितत्वं संबंधेनैव
पक्षतापात्रत्वेनान्वयेनान्वयेननुपक्षतात्वावच्छिन्नजनकताननिरूपितत्वं संबंधेन प्रयोजनविरहात्किं तु परामर्शत्वेन जनकत्वं विवक्षितमित्याश-
येनाह। दीधितो। तत्त्वेनिति व्याख्यायां तच्चेत्यादि। तत्प्रदर्शनं च परामर्शसत्त्वेऽनुमितिरेव भविष्यति न तु पक्षताप्रत्यक्षं भिन्ने विषयेऽनुमितिसाम-
ग्यावलवत्वात्। जातार्याचानुमितौ न तत्प्रत्यक्षसंभवात्तरांनीतरदभावात् विषयस्य कार्यकालवृत्तितया हेतुत्वात्। तथा च कथमतिव्याप्तिरित्या-
शंकापरिहाराय सिद्धभावजन्यतेति विषयतया सिद्धभावजनकताननिरूपितजन्यतेत्यर्थः तल्लौकिकेति न च मानसायोग्यवद्वादिघटित-
मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावरूपपक्षतायास्तत्वेन लौकिकप्रत्यक्षसंभवातीति वाच्यं मानसायोग्यवद्वादिघटित-
शैलौकिकस्य प्रत्यक्षस्य संभवात्। सुखादिसाध्यघटितलक्षणकरणेन सुखादिसाध्यकपक्षतात्वेन तल्लौकिकप्रत्यक्षपाराध्यावृत्तौ तात्पर्या-

हा अतएवानुपदं सुखव्याप्येत्यादिवक्ष्यति न च तत्रैव व्यक्तीभविष्यति। मिश्रादीनामिति दीधितिकारस्य ते प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रति
 योगिनिश्चयत्वेनाहेतुत्वाद्विदमुक्तं तथा च निरुक्तपक्षनाप्रत्यक्षे विषयतया पक्षनायाः सिद्धिस्तथा प्रकारकसिद्धिस्तानत्वेन परामर्षजन्यत्वे विपरमर्ष
 तेन परामर्षजन्यत्वाभावान्नातिप्रसंग इति भावः। माभ्यास्तु घटमेदमेदत्वादिनैव वक्ष्यादिसाध्यकपक्षताप्रत्यक्षे एवातिव्याप्तिवारणाय पर
 मर्षोपादानं ईश्वरीयपरामर्षजन्यत्वेन तत्रातिप्रसंगतादवस्थ्यात्तत्वेनेत्यस्योपादानमित्याहुः। एकावच्छेदेनेत्यस्येति न चास्य लक्षणवाक्याद
 लाभः पक्षताजन्यत्वे सति परामर्षजन्यत्वमित्यनभिधापव्याप्तिविशिष्टेत्याद्यभिधानेन एकजन्यतायां तदुभयायत्ताभावेऽपि एकधर्मवच्छिन्नत्वा
 मातपरामर्षत्वेनेति मध्यविधकार्यकारणभावे प्रमाणाभावेन तस्याभावादिति भावः एतेन तस्य मिश्राभ्युपगमतात्तन्मते तमाद्यैकमध
 र्मवच्छिन्नत्वनिवेश इत्युक्तं। अभ्युपगमस्यैवासंभवात् समूहान्वनेति तत्र विषयतया पक्षतायाः प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगि
 गितानविधया विशेषणतावच्छेदकप्रकारकतानविधया वा परामर्षत्वेन परामर्षस्य च जनकत्वादिति भावः न हेतुत्वं मिश्रमन्ते हेतुत्वं। व
 स्तुतस्तु विशिष्टवैशिष्ट्यविषयताया अनुभवसिद्धत्वेनोक्तहेतुत्वं योग्यगीकारणीयत्वं तस्य समूहान्वनेति प्रसंगोऽस्य वा तत्रैव यद्विच्यु
 क्तं। अभावोपनीतेति उक्तं समूहान्वनस्य लौकिकमानसा योग्यवद्भिर्व्याप्यधर्मवत्सर्वताभावांशे। लौकिकत्वेन न तत्र प्रतियोगितावच्छेद
 कप्रकृतानविधया परामर्षजन्यत्वं तद्विधया जन्यतायां लौकिकत्वनिवेशादिति भावः। तदेत्यादि अत्र च लौकिकमानसयोग्यभेदवि

हेरं

षयकत्वेनसंवासेलौकिकतपाविषयतयापक्षताजन्यत्वस्यप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकाधीविषयपापरामर्शत्वेनपरामर्शजन्यत्वस्यच
 सत्तादितिव्याप्तिःस्फुटैवानुच्यतेस्योपयोग्यत्वेनतदवच्छिन्नमेदस्याप्ययोग्यत्वमितिवाच्यं।प्रतियोगिसत्वेत्यादियोग्यानुपधिसत्वेनपि।
 शाचत्वाद्यवच्छिन्नमेदस्येवास्याप्ययोग्यत्वात्अतएवात्यंतभावउपेक्षितःपिशाचात्यंतभावस्येवतस्याप्योग्यत्वात्।यनुदुःखपदस्यतदुःख
 परत्वेनतदुःखदृष्टितयाप्येयोग्यत्वमितितन्ननस्याअप्यतींद्रियाभावघटितत्वेनायोग्यत्वात्मिदानुधावनवैयर्थ्यायाताच्चेन्नतएवसाध्यं
 बंधितावच्छेदकरूपवत्त्यादिव्याप्तेर्योग्यत्वेनतदभिप्रायेणेदमित्यामिनिरस्तं।अत्रपद्यपिलौकिकमानसायोग्यवत्यादिव्याप्यवत्यक्षविषयक
 निश्चयत्वरूपपरामर्शत्वावच्छिन्नकारणतायाएवतदक्षणेनिवेशनीतयासुखव्याप्यदुःखवरात्मरूपप्रतियोगितानजन्यतामादायनातिव्याप्त
 वकाशःनचसुखाद्यनुमिताव्याप्तिः।नातिघटानायाअवश्यकत्वेनतदभावात्।तथापिपरामर्शसामान्यस्यैवतदक्षणेनिवेशेनतादृशपर
 मर्शत्वावच्छिन्नकारणतापाअपिलक्षणेनिवेशामिप्रायेणायाततस्तदुभयसमूहात्तुवनइतिप्रंथस्याभिप्रायवर्णनमिंदवस्तुतस्तरपिनच्चि
 स्मृत्यत्रास्वसवीजमित्यनुपदमेवस्फुटीभविष्यति।अफलमिति।तथाचैकावच्छेदेनतदुभयजन्यत्वासंभवादसंभवःनचान्यलिंगकानुमि
 तौव्यभिचारवारणापपरामर्शजन्यतायामिवान्यलिंगकेच्छाकालेसिद्धिकाळीनतल्लिंगकपरामर्शदनुमितिवारणायतत्तल्लिंगकेच्छाविरु
 विशिष्टसिद्धभावरूपपक्षताजन्यतायां तत्तल्लिंगकत्वनिवेशनमावश्यकमितिवाच्यं।अन्यलिंगकेच्छायाःप्रतिबंधकत्वमभ्युपेतपक्षतायालि

गभेहानियंत्रितत्वस्यापि पक्षतायं प्रथेवक्ष्यमाणत्वात् उक्तरीत्या विशिष्टोपपत्त्यभावस्तु पक्षताया एव लक्षणे निवेशेन तज्जन्यतायां त
 निवेशाभावाच्च। तथा वच्छेदकतापर्याप्त्यनिवेशेन न पक्षताजन्यतायां तत्तद्विगकत्वाप्रवेशे पीतरं मादाय तत्संभवदूतिवाच्यं। उक्तसमू
 हात् न वने पक्षतापरामर्शजन्यतयोः प्रत्यक्षत्वरूपैकधर्मावच्छिन्नत्वेनानिव्याप्त्यापत्यापर्याप्तिनिवेशस्यावश्यकत्वात्। यत्पक्षताज
 न्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणघटितधर्मावच्छिन्नपरामर्शजन्यत्वमेव तदतानासंभवः न च पर्वतो वह्निमानिति सिद्धिकाले नीलपर्वतो वा
 हिमानित्याद्यनुमित्युत्पत्त्या पर्वतत्वाद्यंशोऽदृश्यतावच्छेदकतपर्याप्तिः परामर्शजन्यतायामप्रविष्टायोः पक्षताजन्यतायां निवेशात्
 नैतदपीति वाच्यं। पक्षतापरामर्शयोः सहकारितानिर्वाहायैव परामर्शजन्यतायामपि तन्निवेशात् अन्यथाप्योर्जन्यतावच्छेदकयोर्व्या
 प्यव्यापकभावस्योरेव परस्परसहकारित्वमिति नियमभंगोपपत्तेरेति तद्विषयं। जन्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्यस्यैव परस्परसहकारिता
 यातियामकत्वेन अन्यव्यवस्थापितत्वेन न तादृशनियमेमानाभावात्। विषयत्वावच्छिन्नपक्षतानिमित्तिप्रमाणभिन्नमित्यर्थः तन्मतेऽलीका
 (पिकरणकालं ताभावस्यानुभूपगमेपि अलीकाधिक) एजनकतानिरूपितजन्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणलौकिकप्रत्यक्षत्वावच्छिन्न
 परामर्शजन्यत्वस्योक्तसमूहात् न वने सत्वेनातिप्रसंगस्य दुरुद्धरत्वाच्च। किंचैव पक्षताजन्यतेत्यत्राभावजन्यतेत्येवास्तु किंपक्षतात्वपर्यंतं नि
 वेशेनानैवैव वह्निव्याप्यधर्माभाववाग्यवर्तइति वाधाभावमादाय विशिष्टवैशिष्ट्यबोधे। तिव्याप्तिरिति वाच्यं। वह्निव्याप्यधर्मप्रकारता

हं व.

निरूपितपर्वतविशेषताशास्त्रितस्वभावाभावजन्यतावच्छेदकत्वेन तादृशपर्वतप्रकारताशास्त्रितस्य च परामर्षजन्यतावच्छेदकत्वेना
दोषात् न च पर्वतोऽद्वैतिरित्यादिवाधाभावजन्यतावच्छेदकपर्वतप्रकारताशास्त्रितमादापतदोषतादवस्थमिति वाच्यं न जन्यताव
च्छेदकेपि दोषाद्यजन्यत्वस्याधिकस्य निवेशात् इति वक्ष्यमत इति पक्षे चित्यक्षताजन्यतायां विषयितासंबन्धेनावच्छेदकं पावतदवच्छिन्नप
रामर्षजन्यत्वं तत्रिष्टपक्षस्यापि विषयतया सिद्धभावात्प्रकपक्षताजन्यतावच्छेदकत्वेपि तासंभवः अत्र च वह्निव्याप्यधूमाभाववाच्यं
तद्वैतिवाधाभावजन्यतावच्छेदकोविशेषतया विशिष्टपक्षः प्रकारतया तदवच्छिन्नान् च विशिष्टवैशिष्ट्यबोधीपपरामर्षजन्यतेत्यतिव्या
प्तिवारणाय भावत्वं विहाय पक्षतात्वापादानं नायं दोष इति पक्षोऽंतरं त्वस्येव तथा हि तादृशेन वह्निसाध्यकपरामर्षतावच्छिन्नजन्यताया
एव तदक्षणे निवेशोचित्येन मुखेत्याद्युक्तसमूहात्वं नेति प्रसंगाभावेनैकावच्छेदेनेत्यस्य वैयर्थ्यपक्षत्वेन पक्षतातुल्यत्वविवक्षणेनैवान
तिप्रसंगे सकलवैयर्थ्यं च तदभावाप्रकारकतानत्वरूपनिश्चयत्वस्य तदभावप्रकारकांती द्विये चरत्तानघटितत्वेनायोम्यतया तद्वैतिरिति
द्वित्वावच्छिन्नाभावस्याप्ययोग्यत्वेन तदविषयक्षणेपि तत्वेनेत्यादेवैयर्थ्यं च एतन्न वह्निव्याप्यधूमवाच्यं नो नास्ति सिद्धभावश्चेति समूहा
त्वं नेति न्यासिः विशेषणतावच्छेदकप्रकारकधीमुद्रया वह्निसाध्यकपरामर्षजन्यतादिति परास्तं तत्र पक्षताजन्यत्वाभावात् एव ज
न्यतायामभावाविषयकद्वैतित्वनिवेशेनैवानतिप्रसंगे पक्षताजन्यतादिनिवेशोपि गौरवमिति यत्तु परामर्षस्य तत्वेनाजनकत्वेन

न्याः शुद्धसाध्यतावच्छेदकसंसर्गकसम्बन्धालंकारानुमितिरेप्रतिबद्धत्वापत्तेः किंतु अवच्छेदकत्वानवच्छिन्नसामानाधिकरण्यावगाहितं अवच्छेदेक
त्वावच्छिन्नत्वं अवच्छेदकत्वस्य पक्षतावच्छेदके मानमिति मते अवच्छेदकत्वविषयतावच्छिन्नविषयताकत्वं अवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छे
दकसंबन्धघटकतया मानमिति मते यथाश्रुतमेव समूहात्मन व्यावृत्तं। एवं च प्रकृतलक्षणे विषयतावच्छेदके केय पक्षताजन्यतायां ये
न रूपेणावच्छेदकत्वं परामर्षजन्यतायां तेन रूपेणावच्छेदकत्वमवश्यं वाच्यं अन्यथा च द्विव्याप्यधूमवान्मवर्तमानास्ति सिद्धभावश्चेत्यादिस
मूहालंकारेः तिव्याप्तितादवस्थात्तानादिप्रत्यक्षे तान तादिनेत्युक्तदिशाः भावप्रत्यक्षेः भावत्वेन हेतुतया पक्षताजन्यतायामभावत्वे
न विषयतावच्छेदकस्य बह्विव्याप्यधूमवसर्वताभावस्य परामर्षजन्यतायां विशेषरूपेण विषयतावच्छेदकत्वात् तथा च तादृशसिद्धभावनिवे
शेतज्जन्यतायां सामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकत्वानवच्छिन्नसामानाधिकरण्यत्वेन विषयतावच्छेदकत्वं परामर्षजन्यतायां सामानाधिकर
ण्यत्वमात्रेणेति नोक्तविषयतावच्छेदके क्वमित्यस्य दुरुद्धरतया तद्वचच्छेदस्यावश्यकत्वमित्यस्य हायात्। केचित्त्रैविच्यविषयतावच्छेदके क्वं हि न ता
दृशविषयाणां तत्तद्व्यक्तित्वनाभेदः तेषां परस्परं भिन्नत्वात् किंतु तादृशावच्छेदकत्वेनैक्यं तच्चोपदर्शितपक्षताजन्यतावच्छेदकत्वावच्छेदेनोपद
र्शितपरामर्षजन्यतावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदश्च न्यत्वे सति उपदर्शितपरामर्षजन्यतावच्छेदकत्वस्य सामानाधिकरण्यमात्रावगाह्यनुमि
तिमात्रविषयसंयोगवृत्तित्वेन परामर्षजन्यतावच्छेदकत्वस्य तु पर्वतविषयकवद्विविधेयकानुमिति सामान्यविषयसंयोगवृत्तित्वेन परम

मर्षजन्यतावच्छेदकत्वविशिष्टेऽवच्छेदकत्वावगाह्यनुमिति विषयसंयोगेतादृशपक्षताजन्यतावच्छेदकमेदसत्तादित्वाद् अवच्छेदकत्वावगा
 ह्यनुमितेः सामानाधिकरण्यानवगाहितेनासंग्रहापस्यानोक्तरूपस्योभयजन्यतावच्छेदकत्वसंभव इत्यन आह अवच्छेदकेति न त्ववच्छेदका
 वच्छिन्नसिद्धभावस्याप्यवच्छेदकत्वावगाह्यनुमितिर्जापतां सामानाधिकरण्यमात्रावगाह्यनुमितिर्जापतामितीत्युच्यतेः एतद्गुणे जकत्वा
 नुरोधेन जन्यतावच्छेदकमेदस्यावश्यकतया कथमुक्तरूपस्य जन्यतावच्छेदकत्वं एवं द्विविधपरामर्षस्योक्तरूपेणैकजनकत्वे सामानाधिकरण्ये
 न सिद्धभावजन्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्रावगाह्यनुमितित्वावच्छिन्ने सामानाधिकरण्येन वाधो जन्यतावच्छेदकत्वच्छेदकत्वावगा
 ह्यनुमितित्वावच्छिन्ने च नियामकालाभः एवं द्विविधपरामर्षसाधारणानिश्चयत्वस्य दुर्बलतया द्विविधपरामर्षीया प्रामाण्यप्रदो जकत्वा
 नुरोधेन च तस्यैकरूपेण जनकत्वासंभवश्चेत्यत आह दिगिति इच्छयोरेकत्वरूपेणैवोक्ते जकत्वं नुरोधेन च तस्यैकरूपेण जनकत्वासंभवश्चे
 त्यत आह दिगिति इच्छयोरेकरूपं अन्यदृशेच्छाकालेऽन्यादृशानुमित्यापत्तिस्तत्र तस्याः प्रतिबंधकत्वेन निरसनीयेति नाद्यो दोषः अवच्छे
 दकावच्छेदेन वाधाभावसिद्धि सामान्याभावादिसह कृतसामानाधिकरण्यावगाहि परामर्षत्वावच्छिन्नस्य सामानाधिकरण्यमात्रावगा
 ह्यनुमितित्वावच्छिन्ननियामकत्वं अवच्छेदकावच्छिन्नसिद्धिमाववाध सामान्याभावादिसह कृतस्य तस्यैवावच्छेदकत्वावगाह्यनुमिति
 त्वावच्छिन्ननियामकत्वमिति न द्वितीयो दोषः मिश्रमते निश्चयत्वस्याप्यवृत्तिजातितया विषयताविपक्षतया बोधसाधारण्यं

भा

हेरंब-

एतल्लक्षणस्य तदीयत्वात्। अत्रामाण्यग्रहस्य च नोत्तेजकत्वं किंतु तदभावस्य एव हेतुत्वं। तत्र दवगादि परामर्षीया प्रामाण्यग्रहाभावस्य त
तदवगाहानुमितित्वावच्छिन्ननियामकसामग्र्यामंतर्भावानुपपत्तिः वस्तुतस्तु उभयसाधारणनिश्चयत्वमुभयाप्रामाण्यग्रहस्यैकरूपेण
तेजकत्वं चान्यत्र व्यवस्थापितमिति न तृतीयोपि दोष इत्यादि स्वयम्भूतं। प्राचीनानुपापिनस्तु मूलप्रथमतः नानातेन परामर्षत्वज्ञात्यवच्छिन्नमु
पलक्ष्यते तदवच्छिन्नजन्यज्ञानत्वमेव लक्षणं न च तत्र मानाभाव इत्युक्तमेवेति वाच्यं कारणं नावच्छेदकावच्छिन्नाभावस्य कार्यभावप्रयोजक
तया परामर्षसामान्याभावकीर्तनानुमितिसामान्याभावे परामर्षविशेषाभावकूटस्य प्रयोजकत्वापेक्षया परामर्षत्वावच्छिन्नाभाव
स्य कार्यभावप्रयोजकत्वे लाघवमिह स्यान्नमानसत्वात्। अतएव साजातिर्ज्ञाने संयोगो दोषाकल्प्यत इति विनिगमनाविरोधोपनिस्तः
मिग्रारूकमानेन विशिष्य परामर्षगतत्वेनैव तत्सिद्धिः। एवं सति विनिगमनाविरहेण न तद्व्यक्तिविशेषणं तद्व्यतिरेकीयत्वं
एषा पक्षालाघवमप्यत्रोपयद्यते न च प्रमाचतुष्टयस्यैकरूपेण लक्षणालाभः तादृशकुलधर्मे मानाभावादिति प्रादु। अपरे तु अनुमि
तित्वमेवलक्षणमाति लाघवात् न चैवलक्षणलक्षणव्यवच्छेदकयोरेक्येनेतरभेदानुमाने सिद्धसाधनसिद्धिर्वाच्यं। व्यतिरेक्यासर्गमक
त्वेना दोषात्। पञ्चानुमितिपदवाच्यत्वस्यानुमितित्वेन व्यवहार्यत्वस्य बालक्ष्यतावच्छेदकत्वेन तयोरेक्येनैव लक्षणवा
क्यजन्यशङ्कादौ धानुपपत्तिरिति निरस्तं अनुमितित्वं स्वरूपतो लक्ष्यतावच्छेदकमनुमितितीतरासमवेतत्वरूपानुमितित्वत्वेन ल

क्षणं तथाप्युक्तलक्षणेभ्योऽप्यत्रानपायादिति प्रादुरितिकृतं पलवितेन ॥ ॥ गिरिजालिंगसं वद्धाशिवमूर्त्यासुसंगतानि श्रेयसार्थं
 नोपास्यासेव्यालोके रुमानुमा १ अनसंतभावनालब्धै रर्थै र्युक्तामनोहरा रचितानुमितिश्रंथे व्याख्यासं वपदेऽपि ता २ इति महादेवपं
 डितविरचिते भवानंदी प्रकाशेऽनुमितिलक्षणाप्रकाशः तत्कारणमित्यत्र तच्छब्देनानुमितित्वेनानुमितेः परामर्शे लक्षणलक्ष्यताव
 छेदकयोर्महोदयपतिः । नचानुमानपदवाच्यत्वं लक्ष्यतावच्छेदकतस्यानुमाननामकपुरुषसाधारण्यात् । लक्षणापत्तेश्चातो व्याप्ति
 विशिष्टधर्मताज्ञानजन्यज्ञानत्वेन परामर्शेऽप्यत्र शयेनाशंकते दीधितौ नचेत्यादि । अत्र वदंतितच्छब्देनानुमितित्वेनैवानुमितेः परामर्श
 नचोक्तो दोषः तस्यादोषत्वात् । नचैवमितरभेदानुमाने पक्षतावच्छेदकहेतोरैक्येन हेतौ साध्याधिकरणवृत्तित्वरूपव्याप्तिज्ञानेना
 यमानएव तुल्यवित्तिवेद्यतया साध्येपि हेतुविकरणवृत्तित्वग्रहसंभवेन पक्षतावच्छेदकाश्रये साध्यसिद्धेः सिद्धसाधनापत्तिरिति
 वाच्यं । तुल्यवित्तिवेद्यत्वेमानाभावात् । हेतौ साध्याधिकरणवृत्तित्वे ज्ञातेपि पक्षावच्छेदकावच्छेदेन साध्यसिद्धभावेन सिद्धसाधनान्व
 काशाच्च । व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानस्याप्यनुमितिकरणतया साध्यसामानाधिकरण्यस्य तत्रोद्यत्कत्वाच्च । नन्वेवं तत्कारणपदेनानुमि
 तिकरणत्वाभेऽनुमानपदेनापि अनुपूर्वमाधातो रनुमितित्वविशिष्टस्य करणस्युद्व्यकरणत्वविशिष्टस्य प्रत्यायकत्वादनुमितिकर
 णत्वविशिष्टावगाह्यन्वयवोपोवाच्यत्वाभेऽनुमितिकरणमनुमितिकरणमित्यनुमितिकरणत्वविशिष्टे भेदसंसर्गेणानुमितिकरण

हेरंब

तद्विशिष्टावगाह्यन्वयबोधोवाच्यः संचोद्देश्यतावच्छेदकविधेयतावच्छेदकयोरेभेदाद्घटो घटइत्यत्रैव यौनरुक्तेनानुपपन्नः अथ घटो घटइत्यादौ शाब्दबोधसामान्यसामग्रीसत्तात्पर्यमशाब्दबोधः यत्तु नैद्देश्यतावच्छेदके विधेयतावच्छेदकभेदस्य कारणत्वात् तथा शाब्दबोधः न च जातिमान् घटो घटो जातिमानित्यादौ व्यभिचारइति वाच्यं निर्वच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन निर्वच्छिन्नघटत्वाद्यवच्छेदकतानिरूपकविधेयताकशाब्दबोधे घटत्वादिवेदस्य कारणत्वात् न चैवं जातिमान् जातिमानित्यादावपि शाब्दबोधायतिः विशेष्यतावच्छेदकतावच्छेदकतासंबंधेन जातित्वाद्यवच्छिन्नविधेयतावच्छेदकताकशाब्दबोधे जातित्वादिवेदस्यापि कारणत्वादिति तन्नाघटो नीलघटइत्यादिशाब्दबोधे नीलघटत्वाद्यवच्छिन्नविधेयतावच्छेदकशाब्दबोधस्थलीयकार्यकारणभावस्य व्यभिचारात् विशिष्टस्यानतिरिक्ततया घटत्वादौ नीलघटत्वादिवेदस्यावत्वात् न च तदविषयकप्रतीतिविषयत्वरूपपारिभाषिकतयभेदस्य हेतुत्वात् दोषइति वाच्यं समूहात्वेनोपस्थितिजन्यघटो नीलघटइत्यादिशाब्दबोधिव्यभिचारात् पत्रविधेयतावच्छेदकमविषयीकृत्यनोद्देश्यतावच्छेदकप्रतीतिस्तत्रैव व्यभिचाराच्च प्रकारंतरानुसरणे च गौरवात् पदयि विशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन घटत्वाद्यवच्छिन्नविधेयताकशाब्दबोधप्रतिघटत्वाद्यवच्छिन्नविधेयतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणत्वाभावः कारणं घटत्वे नीलघटत्वाद्यवच्छिन्नविधेयतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणत्वाभावसत्तान् नीलघटो घटइत्यादेरपि शाब्दबोधः स्यादिति वाच्यं पर्याप्तापर्याप्तसाधारणविशेष्यतावच्छेदकत्वस्यैव प्रत्या

मितपानी लघटलाद्युभयपर्याप्तविशेषता वच्छेदकत्वस्यापराधमिति रक्तसंबंधेन घटत्वादायपिसत्वेन तत्र च घटत्वाद्यवच्छिन्नविधेयता
 वच्छेदकत्वपर्याप्तधिकरणत्वाभावासत्वेनादोषात्। न च पर्याप्तमिति रक्तसंबंधेन घटत्वादेरवच्छेदकत्वे मानाभावः विशेष्याद्यवच्छेदवि-
 शेषपर्याप्ततनियमादितितदपि लभ्यते। नीलघटत्वं विधेयता वच्छेदकं न नीलत्वं घटत्वं चेति प्रतीत्या नीलत्वे घटत्वे च प्रत्येकं नीलघट-
 त्वाद्यवच्छिन्नविधेयता वच्छेदकत्वापर्याप्तधिकरणत्वाभावसत्वेन विशिष्टस्यानतिरिक्ततया विशिष्टेपिसत्वेन नीलो घटो नीलघट-
 इत्यादेरपिशब्दबोधप्रसंगात्। न चैवं नीलघटत्वं न विधेयता वच्छेदकमिति प्रतीयेत तत्त्वस्य तदभावानवच्छेदकत्वात्। उपपत्तिः अधिक-
 रणेपि एकोनोभयमिति प्रतीत्या एकत्वा वच्छेदेकं नोभयमेव दस्वीकारेपि दुःखमयत्वस्याभयमेव दस्वीकारवत्तदविरोधात्। न चो-
 क्तप्रतीतिर्विशिष्टवृत्तिधर्मे विधेर्मे विधेयता वच्छेदकत्वपर्याप्तधिकरणत्वा वच्छेदकत्वप्रत्येकवृत्तिधर्मे च तदभावो विषय इति वाच्यं। एवं
 सति नीलत्वे घटत्वे च विशिष्टधर्मावच्छिन्नविधेयता वच्छेदकत्वपर्याप्तधिकरणत्वाभावे दस्वीकारेण नीलो नीलघटः पटो नीलघट इत्या-
 देरपिशब्दबोधाभावाप्रसंगादिति चेन्न विधेयता वच्छेदकता संबंधेन घटत्वाद्यवच्छिन्नोद्देश्यता कशाब्दबोधे घटत्वाद्यवच्छिन्नोद्देश्यता
 कशाब्दबोधजनकपदसमभिव्याहृतपदज्ञानजन्यायां घटत्वाद्यवच्छिन्नविषयता स न तर्भूतविषयता कोपस्थितेः प्रकारतया कारण-
 तात्तजन्मत्वात् विशेषणे न घटो घट इति वाक्यात्पदज्ञानजन्यजातिमत्वप्रकारकघटोपस्थितिसत्वेऽसमभिव्याहृतपदज्ञानजन्यतदुपस्थि-

हेरं व-

निसत्वेवानशाब्दबोधः विधेयतयोक्तशाब्दबोधे विषयतयोक्तो यस्थितिहेतुत्वे घटो द्रव्यं घटो घट इति वाक्यात् घटो न द्रव्यमिति बाधक
लिघटो घट इति शाब्दबोधो धायतिः घटघटसममिव्या हतद्रव्यपदजन्यद्रव्यत्वप्रकारकोपस्थितिसत्वादिति तत्परित्यागः न च घटो नीलघ
घट इत्यादि वाक्यजन्यबोधे व्यभिचारः तत्र नीलपदजन्योपस्थिते नीलत्वे घटपदजन्योपस्थिते घटत्वे सत्वेन नीलघटत्वे कस्या अ
प्युपस्थितेरभावदिति वाच्यं पदप्रकायो ज्योयस्थितेः कारणत्वेन नीलो घट इत्याद्यं तत्र वाक्यार्थबोधोत्तरमेव घटत्वविशिष्टे
नीलत्वविशिष्टत्वावच्छिन्नविधेयताकबोधांगीकारेणाहोषात् घटो भीलघट इत्यादि वाक्ये विधेयबोधकघटादिभेदे नीलत्वविशि
ष्टघटत्वादिना लक्षणाया नीलादियदस्य सत्त्वर्थग्राहकतायाश्चाभ्युपगमाद्वा मैवं नामार्थयोर्भेदान्वयस्यान्युत्पन्नतया तत्क
रणमित्यस्यानुमितिसंबन्ध्यमिन्नमनुमितिकरणमित्यर्थः तच्छब्दस्यानुमितित्वविशिष्टसंबन्धिपरत्वात्करणपदस्य कार्यघटितकर
णत्वविशिष्टार्थकत्वेनानुमितिकरणपरत्वात् अभिन्नत्वस्य च संसर्गत्वात् अनुमानमित्यस्य तु अनुमितिकरणमित्येवार्थः धातोरनुमि
तिपरत्वात् स्फुटः कार्यघटितकरणात्त्वविशिष्टार्थकत्वात् स्फुटः प्रत्यपतया तदर्थकरणत्वघटकाधिकं स्पष्टार्थस्य भेदेनान्वयात्
विशिष्टार्थलाभः न च स्फुटोपिकार्यैर्घटितकरणत्वविशिष्टार्थकत्वं केवलकरणपदात्तात्पर्यज्ञानसंवेदिनापिकार्यवाचकपदादिपराध्याह
रं घटादिकरणबोधोदयेन तस्य तथात्वेपि स्फुटः केवलस्याप्रयोगात्तथात्वेमानाभावात् तथा च मिलित्वानुमितिकरणमनुमितिसंबन्ध्यमि

मनुमिति करणमित्युद्देश्यविधेयभावेनान्वयवोधाद्विधेयतावच्छेदकताप्यस्यधिकरणधर्मवन्वस्योद्देश्यवाचक्यदाहलाभेनघटोनी
 लाघनद्रुत्यादाविवनयो नरुक्त्यमिति अत्रेदं बोध्यं चरमनिर्दिष्टस्यैवविधेयतयानुमानमित्यस्यात्रविधेयतया तदर्थस्योद्देश्यतत्करणमित्य
 तोलाभेननीलघटोघटद्रुत्यादाविवनयो नरुक्त्यमस्यैवाकिंचकरणपदस्यतत्प्रकार्यघटितकरणत्वविशिष्टार्थकत्वेनानार्थत्वायतिरितिका
 र्योघटितकरणत्वविशिष्टमर्थः तत्राधिकरणे समनिव्याहृतपदार्थस्य व्युत्पत्तिवैचित्र्यादिनान्वयः केवलकरणपदतात्पर्यधीसत्वेनस
 नयेवत्वत्तत्कार्यकरणबोधः एवंचात्रानुमितिकरणमनुमितिकरणमिति बोधस्यैवोत्पत्तुमर्हतया योनरुक्त्यं दुरुद्धरमेवेति न स्पष्टतया
 नुमितित्वविशिष्टपरत्वं किंतु नुक्तलक्षणविशिष्टपरत्वमिति दीधितिकारस्याशयदूतिसूक्ष्मदृष्ट्या विभावनीयं सुधीभिरिति विशिष्टपदस्य
 प्रकारपरतया तानान्वयितया व्याप्तेरप्रवेशादह्याख्यायां व्याप्तिज्ञानत्वमित्यादि तथापि निश्चयतद्यदकृतानान्वयितया पक्षधर्मता
 या एव निवेशेन व्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वस्य गमकत्वासंभवद्व्यत आह। पक्षधर्मतांशे इति। निवेशादिति निश्चयतस्य संशयेतरज्ञानत्वरू
 पत्वादिति भावः ननु पक्षधर्मतांशे व्याप्तिप्रकारकनिश्चयत्वं विवक्षितं विवेकेन व्याप्तिप्रकारतानिरूपितहेतुप्रकारतानिरूपितपक्षधर्म
 शेष्यताकनिश्चयत्वं तत्र च न व्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वस्य निवेशाद्व्यत आह व्याप्तिज्ञानत्वमिति व्याप्तिप्रकारकेति उक्तार्थकं। यत्तु ननु व्याप्तिता
 तत्वेन हेतुः अपितु निश्चयत्वं तच्च न लक्षणवाक्यादुपस्थितं संशयव्यावृत्तविशिष्टवैशिष्ट्यविषयताया एव जनकतावच्छेदकत्वेन व्यास्यंशे

निश्चयत्वानिवेशादत आह व्याप्तिज्ञानत्वमिति तच्चिं संशयात्मक व्याप्तिज्ञानस्याप्यनुमितस्वरूपयोग्यतया नुमानत्वेन व्याप्तिज्ञान
त्वस्यैव हेतुत्वादत एव व्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वस्यापि निवेशादित्युक्तं व्याप्त्यंशे संशयव्यावृत्तविशिष्टवैशिष्ट्यविषयताया जनकतावच्छेदक
त्वेपि व्याप्त्यंशे निश्चयत्वनिवेशस्यावश्यकत्वस्य पूर्वमुपदर्शितत्वाच्च। संशयसाधारणविषयता पा एव जनकतावच्छेदकत्वस्य व्याख्यात्रा
पूर्वमुक्तत्वेन संशयविरोधाच्च। अथात्र व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मतानिश्चयत्वस्य परामर्श इति तथा व्याप्तिज्ञानरूपानुमानादिति तथा हेतु
त्वासंभवेन तत्करणत्वस्यैव हेतुत्वमुचितमिति चेन्न परामर्श एवानुमानमित्याशयात्। वस्तुतस्तु व्याप्तिज्ञानस्यैवानुमानत्वेऽपि न सतिः भागा
सिद्धिमात्रवारकतया तत्करणत्वस्य हेतुत्वे वैषम्यस्य दुर्वारत्वात्। अग्निमाभागासिद्ध्यादिदीधितिग्रंथस्यापि व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मता
निश्चयत्वस्यानुमानादितिलेपि अधिकस्य भागासिद्धिवारणमात्रप्रयोजनकत्वादित्यस्योपलक्षकत्वं तुल्यन्यायात्। व्याप्तिप्रकारक
ज्ञानत्वादेः तत्तावद्वच्छिन्नस्य व्याप्तिकप्रकारकज्ञानेति तादृशज्ञानकत्वावच्छिन्नेत्यर्थः। घटितत्वादिति ज्ञानत्वत्वस्य ज्ञानरहितत्वादिति घटितत्वा
दिति भावः तस्यैवेति व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नस्यैवेत्यर्थः उचितमिति। अपमाशयः व्याप्तिज्ञानत्वस्य गमकत्वे तत्तमेव गमकत्वावच्छेदकं वाच्यं न
च तन्नलक्षणप्रविष्टमिति वाच्यं। तादृशनिश्चयत्वावच्छिन्नहेतुतायाः प्रवेशे व्याप्तिज्ञानत्वस्यापि प्रवेशात्। एवं च तद्वृत्तक व्याप्तिज्ञानत्वाव
च्छिन्नस्यैव गमकत्वमुचितं उपाध्यायवच्छिन्नापेक्षया जात्यवच्छिन्नस्य लघुत्वादिति न तत्सार्थकत्वमिति न च व्याप्तेरिव पक्षधर्मताया अ

पिअनुमित्यनुगुणत्वादसिद्धिवारकमपि सार्थकमस्त्विति वाच्यं। व्यर्थविशेषणतयानद्धर्मावच्छिन्ने व्याप्तेरग्रहेण पक्षधर्मताया अकिंचित्क
 रत्वात्। यन्निरेति न्यायात्। यन्निरेत्यादि न्यायात् यन्निरेत्यादिरूपसिद्ध्याप्यतिरिक्तविशेषणेन विनाशहीतुं न शक्नोति तन्न त्रसार्थकमिति न्या
 यादित्यावत्। धर्मिभेदादित्यादिन च धर्मिभेदेऽवैयर्थ्यतदभेदे तु वैयर्थ्यमित्यत्र किं वीजमिति वाच्यं। व्याप्तेरवच्छिन्नत्वनिमित्तमेव धर्मिभेदे धू
 मप्रागभावादित्यादौ धूमत्वस्य व्यधिकरणतयाः वच्छेदकत्वासंभवेन लघूवच्छेदकांतरा मानवागत्या धूमप्रागभावत्वादेरवच्छेदकत्वा
 त् धर्म्यभेदे तु नीलधूमादित्यादौ धूमत्वादेर्लघोरवच्छेदकत्वसंभवेन नीलधूमत्वादेर्गुरोरनवच्छेदकत्वात्। व्याप्तिज्ञानत्वमेवेति। करण
 तावच्छेदकधर्मस्य करणत्वरूपत्वादिति भावः प्रकृतेति। तादृशजानिक्ते मरणत्वेत्यर्थः सार्थकत्वमितिः यत्तु फलतो भागासिद्धिवारणेप
 र्यवसानादवैयर्थ्यमिति तत्र। व्याप्तिज्ञानत्वेन सार्थकत्वात्। असिद्धिमात्रवारकस्यैव व्यर्थत्वात्। अतएव दीधितौ भागासिद्धिवारणमात्रे
 त्युक्तं वदंतीति व्याप्तिज्ञानत्वस्वरूपत्वे व्याप्तिज्ञानत्वस्वरूपत्वे वा धर्मिभेदाभाव एवास्वरसः तादृशज्ञानत्वमिति तथा च तादृशज्ञानत्वाद्यनुवच्छे
 द्यत्वादित्यस्य परामर्शत्वत्वाद्यनुवच्छिन्नत्वादित्यर्थ इति भावः अन्येतरतितादृशज्ञानत्वस्य व्याप्तिज्ञानत्वरूपत्वेप्युक्तरीत्योपपत्तिः तादृश
 ज्ञानत्वं परामर्शत्वमित्यस्य परामर्शकारणतापक्ष एव सुवच्यता तस्यैव परामर्शत्वस्य कारणतानात्मकत्वासंभवश्चास्वरसः एतेन व्या
 प्तिज्ञानस्य तादृशसंबन्धेन हेतुतापक्षे दूद्वौच्यं तस्य कारणतानात्मकतया धर्मिभेदादित्यपि निरस्ता उक्तरीत्या व्याप्तिज्ञानत्वस्य हे

हेतव-

तु तेषु पपत्तेः तादात्म्येन व्याप्तिज्ञानस्य हेतुतापक्षे व्याप्तेर्याप्तिज्ञानत्वावच्छेदताया एव पूर्वपक्षिणोक्तत्वात्तादृशज्ञानत्वत्वाद्यनव
च्छेद्यत्वादित्यस्यानुचोपात्तमतापत्तेश्च वैयर्थ्यमतेनेति। अत्रमतेनेत्युक्त्या उक्तास्वरसमूचतेन पूर्वोक्तकरणत्वनिष्ठे ह्यादावेव विभर्तुः
संस्थितः हेतौ। व्यापकतावच्छेदककोटिप्रविष्टहेतौ। वैयर्थ्यशङ्केति। तथाच लक्षणस्य केवलव्यतिरेकिहेतुतया व्याप्तिरेकव्याप्तेरेव
प्रकृते गमकतौ पपिकत्वेन साध्याभावत्वावच्छेदेन हेतुभावव्याप्तेर्ग्राह्यतया हेतुतावच्छेदकस्य व्याप्यतानवच्छेदकत्वेन क्षतिरिति भा
वः इति भवानेदी प्रकाशे तु मानलक्षणप्रकाशः लिंगस्य नित्यत्वेऽपि फलतः प्रत्यक्षे पजीवकत्वस्यानुमाने संभवादाह दीधितौ स्वरूप
तइति फलद्वारेण पजीवकत्वं पक्षस्त्वैवैवौ रिकतया रूपेणैवेति भावः। यद्वा लिंगस्य नित्यत्वेऽपि अनुमितिकारत्वसामानाधिकरण्येनोपजी
वकत्वं संभवादाहानुमितिकरणस्य स्वरूपतइति पक्षयोः भेदः स्वान्वयी स्वस्वरूपमनुमितिकरणत्वं तदवच्छेदेनैव सत्यः न च व्याप्तिज्ञान
रूपलिंगपरामर्शरूपस्यैव रत्तानस्य नित्यतया न प्रत्यक्षोपजीवकत्वमिति वाच्यं। अन्यव्याप्तिज्ञानत्वेनैवानुमितिकरणत्वमित्याशयात्
अत्र केचित् इत्थंचोपजीवकतायास्तत्त्वत्वेऽपि न क्षतिरिति मुख्यकल्पे लिंगस्यानुमानत्वेऽपि लिंगत्वसामानाधिकरण्येन प्रत्यक्षपजीवकत्वस्य
संगतित्वसंभवात् नैवं तच्चेति मूलमवतार्यो किंतु प्रकारांतरेण तथाहि। सर्वस्य लक्षणस्वरूपप्राप्तायादिभिर्निरूपणीयत्वेन लक्षणानंत
रं केमप्राप्तं स्वरूपमाहः तच्चेति। यद्यपि स्वरूपानंतरं लक्षणनिर्देशेऽप्युक्तस्तथापि लक्षणवाक्येनैवलक्षणस्यापि प्रतियादने पुनः स्वरूप

निर्देशो विप्रतिपत्तिनिरासायैत्याहुः अपरे तु उक्तलक्षणपारिमाण्डल्येऽव्याप्ततस्य क्वाप्यकारणत्वेन तद्विशेषकरणत्वासंभवादत आ-
 ह-तच्चेति। तथा च तस्या कारणलेपितज्ञानस्य कारणत्वान्न कौपि दोष इत्याहुः। अवगणकरणकाल्पततसाक्षात्कारे विशेषणज्ञा-
 नकरणकविशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्यक्षे चान्याप्तेराहुः आख्यायौ। ज्ञानत्वावच्छिन्नेति अवच्छेदकत्वमिदं तर्कस्यार्थस्य अधिकरणत्वं उक्तं स्य-
 ली प्रत्यक्षकरणतापाश्चात्तया त्वान्न दोषः अनुमित्यादौ च साभान्यतो ज्ञानत्वेन कारणत्वान्नातिव्याप्तिः तत्रापि व्याप्तिज्ञानत्वादिनैक-
 रणत्वं न त्वतिप्रसक्तं ज्ञानत्वेनेत्यत आह ज्ञानकरणकत्वेति। नापवादिकेति तथा च प्रत्यक्षलक्षणननुमितिर्व्यावृत्तमन्यदेव कार्यमुक्तल-
 क्षणराववाजातो वा सुषादिवृत्तित्वनिवेश्यमतो नातिव्याप्तिरिति भावः दूतिभवानं दीप्रकाशे नुमानस्वरूपनिरूपणप्रकाशः असिद्धीति
 आश्रयासिद्धीत्यर्थः। मुख्येति पूर्वकल्पे नुमानपदं लाक्षणिकं ततो धूमज्ञानत्वादिसाधमादिज्ञानस्य लक्षणयैव बोधधातु एव शक्तिं
 विनाशक्यसंबधरूपलक्षणापाअप्यसंभवे नानुमानपदस्य शकार्थपरत्वावश्यकत्वे तत्परत्वमेवाविति मिति भावः असिद्धि-
 तिरव्याप्तिः ज्ञानः उपनीतः विषयीभूतं अनुमानमेव। अनुमितिकरणत्वावच्छिन्नमेवः अनुमानमित्यनुपपद्यते अनुमानपदार्थदूति-
 तदर्थः चार्वाकप्रतेऽनुमित्यसलेपि असत्स्यातिसत्त्वेनानुमानपदार्थानुमितिकरणत्वावच्छिन्नेऽलीक एव प्रामाण्यसाधनेनाश्र-
 याज्ञानरूपासिद्धिरिति भावः ननु पारमार्थिकस्यैव यदार्थत्वेनालीकानुमितिकारणत्वावच्छिन्नस्य कथमनुमानपदार्थत्वमत आ-

हेच-

६। तन्मतेति अलीकत्वेन तु परमार्थेति केतदेवाहः अनुगतेति । व्यक्तेरनुगतत्वेन पदप्रवृत्तिनिमित्तीभुतानुगताकारणत्वापवच्छिन्नत्वगवादि
 पदानां शक्तिर्वाच्यागोलादेश्वातद्याद्यात्मकत्वेनाभावरूपतयाः लीकत्वेन सदसत्संबंधाभावादिशिष्टस्याप्यलीकत्वेन तत्रैव शक्तिरित्याशयः
 मूलेन प्रमाणमिति प्रमाणभिन्नमित्यर्थः तन्मतेऽलीकाधिकरणकाल्यंताभावस्यानभ्युपगमेऽपि अलीकाधिकतणकमेदस्याभ्युपगमादि
 तिभावः हेतुप्रमाणताप्रयोजकरूपशून्यत्वं स्वरूपासिद्धिनिराकरोतियोग्योपाधीनामिति नन्वेवं धर्मादिदर्शनानंतरं लोकानां पर्व
 तो बहिर्मानिति वाक्यप्रयोगान्मकव्यवहारीनस्यातज्जनकवाक्यार्थनिश्चयाभावादत आह लोकेदूतिलोकानामित्यर्थः संभावनामा
 त्रादिति मात्रपदेन निश्चयव्यवहारेऽन्ववाक्यप्रयोगे वाक्यार्थसंभावनात्वेत हेतुत्वेऽप्रामाण्यनिश्चयत्वावच्छिन्नो भावस्य तत्र निवेशनीयत
 यागोरवमिति वाच्यं तन्मते कर्तृपक्षे नैव हेतुत्वात् ननु तर्हि तत्र कथं प्रामाण्यं गृह्यत इत्यत आह संभावनेति व्याख्यायां प्रमाणांतरेति प्रमा
 तरेत्यर्थः तथा चासंभवदूतिभावः ननु द्वयोरेकविषयत्वात् तदोष इत्यत आह जगत इति । ननु जगतः कृणमंगितमसिद्धं प्रत्यभिज्ञादिवलेन स्थित्वा
 तर्हि च एकक्षणात् तन्नाध्यक्षेण सादृश्यात् संवादोऽपि संभवतीत्यत आह किंचेति असंस्पृशत अविषयीकरणात् । अन्यथा स द्विषपक्षेन प्रमा
 तापत्तेरिति भावः इत्यत इति इदमुपलक्षणा संवादस्यास्य संवादमिमानपरत्वे लक्षणापत्तिरित्यपि दृष्टव्यं । शशविषाणे तितन्मते विकल्पो द्विवि
 धः अध्यक्षमूलकः अनादिवासनापरीयासूत्रमात्रमूलकश्च तत्राद्यो बहूयादिविकल्पः अन्यश्च शशविषाणादिविकल्प इत्याशयः वारणार्थ

संवादद्यत्कलवारणार्थतद्विषयविषयकस्य संवादत्वेवारणार्थमिति यावत् पंचम्यनुपपत्तिः हेतुतार्थकपंचम्यनुपपत्तिः पंचम्यर्थहेतु
त्वान्वयानुपपत्तिरिति यावत् सा च संभावनायां विषयनिष्ठस्य निरुक्तोत्पत्तित्वस्याभावात् वसेया। अत्राध्यक्षमूलकविकल्पेति प्रकृ
ताभिप्रायेण वस्तुतोऽध्यक्षमूलकत्वमात्रमध्यक्षांतरसाधारणमिह विवक्षितं तेनैतादृशसंवादस्य सद्विषयकत्वरूपप्रामाण्यसहचारस्त
न्मते नास्तीति शंका नकार्या अस्मिन्कल्पे च तादृशसंवादत्मकदोषेण संभावनात्मकज्ञानप्रामाण्याभिमानादिति संवादेनेत्यादिमणिक
किकार्थनन्वनुमानत्वावच्छेदेनाप्रामाण्योपक्रमात्प्रत्यक्षान्मत्वावच्छेदेनोपसंहाराच्चोपक्रमोपसंहारविरोधरत्यत आह दीधितौ अनुमा
नाप्रामाण्यदूतितन्मूलकेति अनुमानप्रामाण्यमूलकेत्यर्थः समयेति शक्तीत्यर्थः शक्तिनिर्णयादीनां यथा तन्मूलकत्वं तथा प्रागेवोक्तं दू
तीति तथा चेतीति मूलस्याप्रामाण्यानुमानकत्वादित्यर्थः एतद्धेतुसंयादनायैवानुमानाप्रामाण्यसाधनमिति भावः व्याख्यायां तथा चेत्या
दिअयमाणानुमानकत्वादित्यर्थः एतद्धेतुसंयादनायैवानुमानाप्रामाण्यसाधनमिति भावः व्याख्यायां तथा चेत्यादिअयमाशयः नाप्र
त्यक्षसंप्रमाणमिति नोपसंहारः किंल यमेव मुख्य उपक्रमः एतदनुकूलाप्रामाण्यसाधनायैवानुमानेन प्रमाणमिति पूर्वोक्तः गोण उप
क्रमः प्रमाणताप्रयोजकरूपशून्यत्वमुभयत्रैव हेतुः प्रयोगद्वयेतान्पर्युपसंहारस्तमयोरप्युभयैव बोध्यदूतिनोपक्रमोपसंहारविरोधः हेतुव
॥ यत्तु नाप्रत्यक्षसंप्रमाणमित्युपसंहारानुरोधेन अनुमानेन प्रमाणमित्युपक्रमस्यैव त्रितयाप्रामाण्यतात्पर्ये अनुपश्चान्मानमित्यनमा

न परम्यस्य तेरिति न तद्विरोधः। इत्येक एव प्रयोग इति दीधित्याश्रयवर्णनं तन्न एवमपि प्रत्यक्षोत्तरत्वं प्रत्यक्षमिन्नत्वरूपधर्मितावच्छेदकमेवेन
धर्मितावच्छेदके कथं नियतायक्तमोपसंहारविरोधस्य तादृचस्थाश्रयोप्योपाधीनामित्यादियं येनानुमानाप्रामाण्यमात्रहेतुकथना
स्वारस्याच्च उक्तस्य संज्ञातविरोधितया वक्तव्येनोपसंहारानुरोधानां न्यथानपनानौचित्याच्च। प्रयोगांतर एवनाप्रत्यक्षं प्रमाणमि
त्याहेति दीधितिस्वरस्याच्च। न च प्रयोगद्वयांगीकारेनाप्रत्यक्षमित्यस्यानुमानसाधारण्येनानौचित्यमिति वाच्यं तस्य प्रमाणं प्रवृत्त
त्वात्तद्विरोधमानमात्रसाधारणे कपसुतावच्छेदकाभावेन प्रयोगाधिक्यापत्तश्चाप्यदृष्ट्यत्रोक्तमानुरोधेनोपसंहारस्याप्रत्यक्षप
दमनुमानपरं अतएव पूर्वमीमांसायां तृतीयाध्याये वाक्यपादे उच्चैस्त्वाधिकरणे उच्चैर्वाक्रियते उपांशुपजुषा उच्चैस्त्वाम्ना इत्य
त्र क्रूणादिपदे मंत्रशक्तमपि लक्षणया वेदपरं त्रयो वेदा असृज्य तांने क्रूवेदोवायोर्गुर्वेद आर्हदित्यात्मानवेद इत्युपक्रमस्य वेदप
दानुरोधेनोक्तमितितदपि न तथा सति इतीति हेतुनिर्देशानुपपत्तेः उपसंहारे एकदेशनिर्देश एवायं इति शब्दस्य तस्मादित्येतदर्थकवा
दिति चेत्तथासम्यविनानुमानमित्येव स्यात्तन्न हि पूर्वतो वद्विमानिति प्रतिसाधयतस्माद्विरिग्निमानिति कथकाः प्रयुज्यते। एतेन शब्दादिप्रा
माणान्यथानुययसानुमानप्रामाण्यस्येपमित्याशंका निराकरोति नाप्रत्यक्षयितीति व्याख्यानमपि परास्तं तथा सति अप्रत्यक्षस्या
प्रमाणत्वादितिकथनौचित्यादिति अप्रमाणसाधर्म्यस्य। तद्वृत्तिपरमस्य। इन्द्रियत्वं। इन्द्रियत्वमेव। व्याप्तिनिश्चयत्वादिति चेति आदिनाशब्दो

यमानयोः प्रमाणताप्रयोजकस्य पदज्ञानत्वादेः परिग्रहः चकारेणेंद्रियत्वपरिग्रहः एकतरेति आद्यं चोर्वोक्तसिद्धं। द्वितीयं सिद्धं
 तिसिद्धं व्याप्तिनिश्चयाभावप्रदर्शनेति न च व्याप्तिनिश्चयसंभवेऽपि आनुमितिशुगनार्थी। त्रीकधर्मविषयकत्वेन तन्मते प्रमा तानुपपत्त्या
 अनुमानप्रामाण्यासंभवेन व्याप्तिनिश्चयाभावप्रदर्शनवैयर्थ्यमिति वाच्यं। अनुगतधर्मस्यालीकलाभावसत्त्वसिद्धावपि नैयायिकाभि
 मतानुमानप्रामाण्यासिद्धिरित्याशयेन तत्प्रदर्शनात्। अतएव धूमादिदर्शनानंतरं विशेषदर्शनाधीनमानसबद्धादिनिर्णयेनापि बद्धा
 दिव्यबहुरोपपत्तौ लोके धूमादिदर्शनानंतरं बद्धादिव्यबहुराश्वसंभावनामात्रादित्यनेन संभावनपातदुपपादनं निर्वीजमिति शंकापि
 निरहता व्याप्तिनिश्चयाभावेन विशेषदर्शनाभावान्मानसबद्धादिनिर्णयासंभवात्। यत्तु विनिगमनाविरहेण संभावनपातदुपपादनमि
 ति। तत्राऽभयत्रतुल्यकोटिकसंशयात्प्रवृत्तिवारणाय तज्जनकतायां निश्चयत्वनिवेशस्यावश्यकतया संभावनायाश्च संग्रहाय तात्
 त्तोद्योशेऽक्तान्यतदभावप्रकारकान्यत्वरूपनिश्चयत्वनिवेशे गौरवेण लाघवस्यैव मानसबद्धादिनिर्णयेन तदुपपादने विनिगमक
 तात्। आचारनाये वा संयारनाये वा निश्चितं घट्टादिदृष्टांस्वरूपं तत्पुरुषादृष्टाक्षणिकत्वेन तदुद्ये कर्मधारयमाहं। दृष्टं ता यमानमिति
 इत्यनेन। इत्यंतै न क्वचित्ते च पाठः तथा च हेतु इत्यनंतरोक्तेति पदो यस्याप्यप्रकृतवाक्यार्थः कर्मक्तांताभिहितमित्यत्र कर्मत्वेनाचेती हेतव
 तिभावः साधर्म्यदर्शनेन च यासंभवंतत्तत्साधर्म्यदर्शनेन संभाव्येति संभावनाचाग्रहीता संसर्गकार्यस्मृतिः। उक्तकोटिकसंशयो वा अ

द्ये उक्तं दोषकविधया अंशे चोक्तकोट्युपस्थापकतया तत्तत्साधर्म्यदर्शनोपयोगः तत्तद्व्यवहारेति अनुमानाप्रामाण्यादिव्यवहारस्य
: लोके प्रमादिदर्शनां नांतरमित्यादिर्नैतिशेषः तेन ब्रूयादिव्यवहारोपपादनस्यैवोक्तत्वात्कुलमिति संभावनाया अप्रामाण्यरूपेणैव तत्तद्व्यवहारहेतुत्वमिति भावः न त्वस्य लक्ष्यवयवोक्तकोटिकसंभावनयैव वादिविजयपदमिधेयं संभावनायामिति सति सप्तमी संभावनपेक्ष
पिपाठः कथमिति व्यवहर्तव्यनिश्चयस्य व्यवहारहेतुत्वादित्याशयः व्यवहर्तव्यज्ञानसीतस्य हेतुत्वे त्वाहकथं चेति तदुद्धेदाय तन्निरासा
यः प्रतियोग्यनिर्णयेन तन्निरासरूपेष्टानासंभवेन तत्साधनताज्ञानासंभवात्शब्दप्रयोगे प्रवृत्त्यसंभवादिति भावः आचक्रुरिति अभिहितमे
वेत्येवकारास्वारस्य मस्वरसः नाप्रायाग्राभावेति असद्विषयकत्वरूपभ्रमत्वस्य प्रामाण्यवद्विशेषकत्वं विनाप्युपपत्तेरनुमानप्रामाण्य
साधकत्वादिति भावः दीधितौ स्वतद्वृत्तीति अत्र च स्वतः प्रामाण्यग्रह एव तेषां निर्भरपूतिसत्त्वनायानुपपत्तेरित्यंतं प्रतीकमधृतासत्तद्वृत्तिप्र
तीकं धृतमिति ध्येयं व्याख्यायारंजतत्प्रकारकत्वेत्यादि। इदं च नैयायिकमतरीत्या तेनोक्तं अन्यथा तन्मते निर्विकल्पकस्यैव प्रमात्वेन जत
तत्प्रकारकत्वस्य तद्वृत्तितया भ्रममात्रवृत्तित्वेन साधारणधर्मत्वानुपपत्त्या तद्वृत्तित्वेन संशयाहेतुतया कुर्वद्भूतत्वेनैव संशयहेतुतया संग
तेः व्यावर्तकधर्मविधयाः तद्वृत्तिविधया अप्रामाण्याभावव्याप्यतया तद्वृत्तिदकतया वेत्यपि बोध्यं स्वसंबन्धेनेतीति न च स्वतः प्रामाण्या
ग्रहपूतिमूलोक्तस्यात्र पुनरभिधानं निश्चययोजनकमिति वाच्यं निर्विकल्पकमात्रस्यैव तथालं न तु संविकल्पकस्येति सूच्यताय तत्संश

आनुपपन्नाविष्टापत्तिस्त्वनान्यथातदभिधानात् स्वात्मकेनेति । तन्मते हि सद्भिषयत्वं प्रामाण्यं सत्ताविषयत्वं च तद्व्यक्तिरेव तत्र धर्मतिराभावा
 दित्याशयः समुल्लिखित इत्यादि एतेन साधारणधर्मदर्शनस्य काटिह रूपविशेषा दर्शनस्य सूत्रनंदमपि परमताभ्युपगमेन स्वमते कुर्वद्
 पत्तेनैव संशयहेतुत्वात् । तथा च सविकल्पके प्रामाण्याभावात् स्वतः प्रामाण्यग्रहा संभवेन संशयः संभवति न चानुगताकारविषयत्वस्य
 प्रामाण्याभावव्याप्यस्य निश्चयात्र संशयस्य संभव इति वाच्यं । तस्य तद्व्याप्यत्वं निश्चयदशायां तत्संभवादिति भावः प्रामाण्यसंशयानु
 पपत्तुद्वारेण स्वतः प्रामाण्यग्रह संभवेनानुमानाप्रामाण्ये प्रत्यक्षाप्रामाण्यापत्तिरूपबाधकोर्द्वारस्तदा संभवति यदि तदुपपादकसन्मा
 त्रावलंबनत्वादपि पर्यवसन्नोक्तानुगताकारसंस्थितिरित्यादि बुद्धिस्माच्चानुमानाधीनैव असद्भिषयताभावव्याप्येन सद्भिषयत्वेन सन्मा
 त्रावलंबनत्वस्य स्वप्रकाशत्वव्याप्येन ज्ञानत्वेन स्वविषयत्वस्य अनवस्थापादकपरग्राह्यत्वशून्यत्वे सति ग्राह्यत्वेन प्रामाण्यावगाहि
 न्यस्यानुमानादित्याशयेनाह दीधितौ निर्विकल्पकस्येति ननु सन्मात्रावलंबनत्वादिकमपि स्वतएव गृह्यतामत आह । व्याख्यायां ।
 असदिति । ननु सत्त्व्याप्यस्वविषयताकत्वं सन्मात्रावलंबनत्वं नासद्भूतमूर्तिकं न चेदमपि असदभावघटितव्याप्तिघटितत्वे नासद्भूति
 तमूर्तिकमिति वाच्यं । अभावाघटितस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वघटितसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकादिरूपव्याप्तेरेवात्र घटकत्वा हेतव्यं ।
 दत आह विषयितेति । सन्मात्रविषयकत्वादेः स्वविषयत्वे तुल्यन्यायात् । तद्भिषयकत्वेऽपि तत्वं वाच्यं । एवं तद्भिषयकत्वेऽपीति भावः अप्रा

माणिकलापातात् असत्वापातात् अत्र हेतुमाह। संभावनाया इति अत्र चार्वाकानुपायिनः निर्विकल्पस्य सन्मात्रावलंबनत्वाद्यनु
रोधेनानुमानप्रामाण्यसिद्धिरित्यसंगतमेव तेषां स्वतो ग्राह्यत्वात् न चानवस्था नैयायिकानामपि परतः प्रामाण्यप्रामाण्यसिद्धिरित्य
संगतमेव तेषां स्वतो ग्राह्यत्वात् न चानवस्थाग्रहेणानानवस्थायास्तत्वेन तौ त्यातुल्यसमाधानत्वाच्चेति वदन्ति अत्र केचित् व्यक्तेरि
वानुगतधर्मस्यापि सत्वेनानुभवसिद्धत्यालीकत्वा एवमस्मत्तः ग्यातिसामग्र्यभावेनासत्त्वात्तावपि मानाभावः स्वप्रकाशतातुत्र
तत्र न तद्युक्तिभिर्निगृहीते वेति सविकल्पकस्यापि सन्मात्रावलंबनत्वेन प्रामाण्यसंभवत्येव एवं च स्वतः प्रामाण्यग्रहेतत्संशयानुपपत्ति
सत्वेनानुमानाप्रामाण्यप्रत्यक्षस्याप्यप्रामाण्यायतिरूपो मूलोक्तदोषो निरावाध एवेत्यनुमानप्रामाण्यसिद्धिर्निरावाधेव एतेन तन्मते
सद्विषयकत्वाभावस्यापि धर्मात्तरेकात्स्वविषयकत्वादेश्च स्वस्वरूपत्वात्स्वरूपतः स्वग्राह्यतेव तेषां अनुगततत्तद्वर्णनं तु संभाव
नीयत्वमेव न चैवं तेषां मूलापत्तिः सदसतो संसंधाभावो नालीकानुगतधर्मविशिष्टस्याप्यलीकत्वेन स्वग्राह्यस्वरूपातिरिक्तानां संभाव
नाविषयाणामसत्वेन निर्विकल्पकविषयस्वरूपातिरिक्तायं घटदूत्यादिसविकल्पकत्वविषयाणामिवेष्टापत्तेरिति नदीधितुक्तं सन्मा
त्रावलंबनत्वादीनामनुमानाधीनसिद्धिकत्वमिति नानुमानप्राप्त्येमासिद्धिरित्यपि परास्तमित्याहुः अपरे तु अनुमानाप्रामाण्यइत्या
दिमूलग्रंथोपदर्शितरीत्येवानुमानप्रामाण्यसिद्धिः तद्व्यथस्यान्यार्थकत्वेन न चेत्यादि दीधितिह दुक्तहृषणस्याप्रयोजकत्वात् तद्व

थस्यहि उक्तरीत्या अनुमान प्रामाण्याभावे साक्षात्कारस्या प्रमात्वापत्तिः स्वतः प्रमात्वे हेतुसंशयानुपपत्तिरिति नार्थः तन्मते फलवत्तै
 ककल्पेन कुर्वद्दूषत्वेन प्रामाण्यनिश्चयस्य स्वसंशयप्रतिबंधकत्वात् प्रामाण्यसंशयानुपपत्तिरूप बाधकाभावेन स्वतः प्रमात्वे
 संभवेनासंगतेः किंतु प्रकारांतरेण तथा हि अनुमाना प्रामाण्ये अनुमान प्रामाण्याभावे प्रत्यक्षस्य प्रत्यक्षस्य प्रत्यक्षप्रामाण्याप
 त्तिः प्रमाकरणत्वाभावापत्तिः तन्मते सन्मात्रविषयकत्वरूप प्रामाण्यस्या निर्विकल्पक एव सत्त्वं न तलीकानुगतविषयके सविक
 ल्यकरति अनुमाना प्रामाण्ये निर्विकल्पक रूप प्रमायां प्रमाणाभावे न प्रत्यक्ष प्रमाकरणत्वं लक्षण प्रामाण्यं प्रत्यक्षेन स्यादिति भा
 वः ननु प्रत्यक्षेणैव निर्विकल्पक ग्रहो भविष्यतीत्यत आहः प्रामाण्यस्येति प्रामाण्यस्य प्रमात्वा श्रयस्य निर्विकल्पकस्येति पावत्तु अ
 नुमेयत्वात् अनुमानादिभिरेव ग्राह्यत्वात् नन्विदमेवा सिद्धं निर्विकल्पस्य स्वतो ग्राह्यत्वादित्यत आह स्वत इति प्रामाण्यग्रहे प्रमात्वा
 श्रयस्य निर्विकल्पकस्य ग्रहेः तत्संशयानुपपत्तेः तस्य निर्विकल्पकस्य संशयो विवादः तस्यानुपपत्तेः निर्विकल्पके कस्यापि विवादे न स्यो हि
 न स्यादिति भाव इत्याहुः वस्तुतस्तु अनुमाना प्रामाण्ये प्रत्यक्षस्या प्रामाण्यापत्तिरित्यत्र प्रत्यक्षस्येति नञ्पक्षेण अप्रत्यक्षस्येत्यस्यानी
 द्रियस्य गुरुत्वादित्यर्थः अप्रामाण्यापत्तिः न प्रमाणं यस्मिन्नित्यप्रमाणं तत्त्वापत्तिरसत्त्वापत्तिरित्यर्थः प्रामाण्यस्य सत्त्वस्य अनुमेयत्वा हेतुव
 त् अनुमानाधीनतत्त्वात् स्वतः प्रमाणं विनैवः प्रामाण्यग्रहेः प्रामाण्यस्य सत्त्वस्य ग्रहेतत्संशयानुपपत्तेः कुत्रापि सत् संशयो न स्यात्

सर्वत्रैवसंख्यगीकारस्य कर्तुं शक्यतया भावकोटिरेव प्रसिद्धत्वादिति भाव इति सूत्रार्थः अन्येतु प्रत्यक्षेणैवानुमानेनापि निर्विकल्पकजन-
ने बाधकाभावः प्रत्यक्षमेव तत्र कारणं नानुमानपि तत्र विनिगमकस्य वक्तव्यत्वात् प्रत्यक्षाद्युत्तरज्ञाने तद्वद्विनिगमकारकत्वरूप-
प्रामाण्यं भेदेन धर्मधर्मिभावः सतो नानादेशकालाद्वृत्तित्वं व्यवस्थापयितुं परमवशिष्यते तच्च संवादप्रवृत्तिजनकत्वेन गवादेर्गवाद्यधि-
करणतायत्यासौपमिति प्रत्यभिज्ञापाचसिद्धं न च नदपि सर्वमस्मदेव सर्वानुभवसिद्धस्य दृढतरत्वे पांविनाप्यप्रामाणिकत्वे सतोप्य-
सत्तापत्तेरित्याहुः वस्तुतस्तु अनुमि नो मीत्यनुभावादिसिद्ध्या विज्ञानीयप्रमाया दुरपह्वलोत्तरकरणतयानुमानप्रमाणांतरमवश्यं
वाच्यमित्यस्य दीधिनिकारेण परामर्शग्रंथोक्तव्यतया तत्र निर्विकल्पकस्येत्यादिकमायनत एवोक्तं निर्भरस्मृते चैव तच्च तत्रैव विवेच्य-
प्यामः इति महादेवविरचिते भवानंदी प्रकाशे अनुमानप्रामाण्यकाशः न तापदं मौजपुगं शिवस्य स्मृता गुरुक्ता विरुद्धयुक्तिजातां कृताति-
शृङ्गार्थविभावनां व्याख्यायते व्याप्तिरुस्य मत्र १ ननु अनुमानप्रामाण्यव्यवस्थानिर्वाहको व्याप्तिग्रहो याय एव कथनाहं न तु व्या-
प्तिस्वरूपं कथनाहं प्रयोजनाभावादिति न न्वित्यादि नाव्याप्तिस्वरूपनिरूपणारंभणं व्यर्थं न चानुमितिरुक्षणघटकतया व्या-
प्तिस्वरूपं कथनाहं मेवेति वाच्यं यांकां चिदित्याद्यनुमितिरुक्षणस्यैव निष्कृष्टतया व्याप्तिस्वरूपस्य तदघटकत्वात् अतएव प्रकृ-
तानुमितिरुक्षणघटकत्वरूपो यो ह्यतसंगत्यानुमिति निरूपणानंतरं व्याप्तिनिरूपणमारभते न न्वित्यादिनेत्यवतारणमपि निरस्त-

महादेव विरचित २ वा नव्दी प्रकाशः

3/12

४१

मित्याशंका निरासाय दीधितौ समारब्धे त्यादिकं अनुमितिलक्षणो यो द्वातसंलग्न व्याप्तिनिरूपणं किं व्यवहितनिरूपितानुमानप्रामाण्यो यो द्वातसंगत्या तत्रिरूपणमित्यभिप्रायकं न चित्यादिग्रंथावतारणं तदुक्ताशंका निरासार्थं कृते न व्याकरोति समारब्धेत्यादि। व्याप्तिस्वरूपज्ञाने हीतिसति सप्तमी एतस्य प्रतिपादयितुं शक्यते इत्यनेनान्वयः तथा चानुमानप्रामाण्यवस्थानिर्वारकव्याप्तिग्रहो या यनिरूपणो यजीव्यते न प्रथमं व्याप्तिस्वरूपनिरूपणमिति भावः। न चैवं न न्वनुमिति हेतुज्ञानप्रतिमूले व्याप्तिग्रहस्यानुमिति हेतुतोपदर्शनासंगतिरिति वाच्यात इत्यदर्शनं विना व्याप्तिग्रहो या य प्रतिपादनस्यानुमानप्रामाण्यपरीक्षा कारणत्वानुपपत्तेः तदुपदर्शने

Mahade Virachit

Bhavanandini Prakash

3/12
2007

हेरंब